

Засновник: Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.

Видається з 01.01.1998 р. Виходить двічі на місяць.

Головний редактор М. Закіров, д-р політ. наук, заввідділу політологічного аналізу.

Редакційна колегія: Л. Чуприна, канд. наук із соц. комунікацій, заввідділу оперативної інформації, Т. Дубас, канд. наук із соц. комунікацій, заввідділу синтезу соціокультурних мережевих ресурсів. Комп'ютерний дизайн: Г. Булахова.

Адреса редакції: НБУВ, Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна. Тел. (044)524-25-48, (044)525-61-03. E-mail: siaz2014@ukr.net, www.nbuviap.gov.ua.

Ідентифікатор медіа R30-01101

Україна: події, факти, коментарі

Інформаційно-аналітичний журнал

№ 19 2023

ЗМІСТ

Коротко про головне

**Виступ Президента України на третій зустрічі радників
щодо реалізації Формули миру на Мальті.....3**

Звернення Президента України В. Зеленського.....4

Аналітика

Політичні акценти

Тарасенко Н.

**Закон про політично значущих осіб:
основні положення в оцінках експертів6**

Потіха А.

**Звернення Президента Сполучених Штатів Америки Д. Байдена
до американського народу в оцінках політиків і експертів.....14**

Аулін О.

**Сучасна політика Угорщини: об'єктивні
та суб'єктивні підвалини.....21**

Економічний ракурс

Кулицький С.

**БРІКС: вірогідні геополітичні та гео економічні аспекти
майбутнього розширення**

(Закінчення. Початок у № 17, 18)26

Горова С.

Аграрний сектор України в умовах воєнних реалій.....40

Наука – суспільству

Основні напрями діяльності НАН України.....46

Сучасні дослідження та розробки академічної науки.....52

Наукові видання НАН України.....59

Міжнародне співробітництво61

Наука і влада.....63

Проблеми розвитку соціальних комунікацій

Закіров М.

**Застосування мережевих інструментів в організації
подієвої комунікації в умовах війни.....65**

Коротко про головне

«Наші спільні зусилля закладають нову світову традицію єднання, яке допомагає навчитися завершувати всі війни», – наголосив Президент України В. Зеленський на третій зустрічі радників щодо реалізації Формули миру на Мальті.

«Шановні пані та панове!

Шановні представники держав – співтворців миру!

Усім народам на землі доводилося проходити через війну. Чоловіки й жінки, які поверталися після битв, до останнього подиху не забували, що їм довелося пережити. Діти, яких війни калічили. Сім'ї, яким залишалися тільки біль, і попіл, і могильні плити, замість рідних людей.

Немає такої частини землі, яка б не пізнала пролитої в битвах людської крові.

Різними мовами світу кажуть, що історія людства – це історія воєн. Але я прагну, щоб ми всі могли одного дня сказати: відтепер історія людей – це історія виключно миру.

Ми бачимо таке прагнення в багатьох священних книгах. І серця світової більшості відгукуються на це. Ми бачимо таке прагнення і в основі міжнародного права та Статуту ООН. Але чи працює Статут ООН?

І тут, в Україні, і на Близькому Сході, і в країнах Африки відповіддю на це питання є плач матерів, які ховають своїх синів і доньок, убитих війнами, і розпач дітей, яких війни роблять сиротами.

Ми можемо й повинні дати іншу відповідь. Світ бачив уже надто багато крові.

Торік я запропонував Формулу миру. Десять пунктів, які охоплюють усі аспекти агресії Росії проти України та які засновані на принципах Статуту ООН, на схвалених світом резолюцій Генеральної Асамблеї ООН. За рік, що минає, наша Формула миру поступово стає глобальною, бо всі ви її підтримали чи принаймні проявили дієву зацікавленість у роботі з нею. Ця формула справді стала спільною.

Що головне може зробити Формула миру? Дуже важливі речі.

Перше: Формула миру забезпечує повну силу Статуту ООН для припинення агресії проти нашої держави та усунення її наслідків, а отже, згодом може стати взірцем для аналогічного забезпечення повної сили міжнародного права в разі інших агресій.

Друге: Формула миру дає змогу кожній країні стати лідером у своїй частині зусиль з повернення миру та відіграти самостійну роль у співтворенні миру.

І третє: наші спільні зусилля закладають нову світову традицію єднання – такого єднання, яке, допомагаючи завершити війну одній країні, допомагає нам навчитися, як завершувати всі війни.

Хоч не буває однакових воєн, Формула миру може й має бути універсальною. Потрібен спільний план її реалізації, щоб відобразити не ту чи іншу національну позицію, а позицію людей, усього людства. Такий

спільний план дій маємо підготувати в межах нашої взаємодії та згодом вийти з ним на Глобальний саміт миру – на рівень лідерів, – затвердити й реалізувати. Заради миру. Заради захищеності кожного народу від воєн. І хай такий результат буде нашим із вами спільним спадком для людства!

Я дякую кожній державі та міжнародній організації, які представлені тут, на Мальті. Загалом майже 70 світових суб'єктів уже приєдналися до процесів щодо Формули миру. Дякую кожному!

Я вдячний Мальті, уряду Мальти й кожному мальтійцю за прийняття цього саміту. Вдячний Данії за першу зустріч у цьому форматі, що відбулася в Копенгагені. Дякую Саудівській Аравії та Джидді за розвиток цього формату. Дякую всім лідерам, які звернулися до учасників зустрічі – особисто чи відправили послання. Пан Президент Фінляндії Ніністьо, пан Президент Південно-Африканської Республіки Рамафоса, пан Прем'єр-міністр Японії Кішіда, пан Прем'єр-міністр Болгарії Денков, представник Ватикану кардинал Паролін, Великий магістр Мальтійського ордену ді Монтекуппо...

Хочу відзначити окремо міжнародні інституції, які підтримали Формулу миру: ООН, Раду Європи, Єврокомісію, Європейську раду та Європарламент, який, до речі, очолює мальтійка Р. Мецола, захисниця міжнародного права та смілива людина. Вона однією з перших відвідала Україну після початку повномасштабної агресії та незмінно допомагає боронити життя. Дякую всім, хто працює заради миру!

Я бажаю плідного саміту!

Слава Україні!» *(Офіційне інтернет-представництво Президента України (<http://www.president.gov.ua>). – 2023. – 28.10).*

* * *

«Ми всі маємо бути міцними, єдиними, маємо вистояти й довести, що свобода точно сильніша, ніж агресія», – підкреслив Президент України.

«Бажаю здоров'я, шановні українці, українки!

Передусім я хочу відзначити наші бойові бригади. Усіх воїнів, які б'ються на найбільш гарячих напрямках фронту. Дякую всім воїнам, які своїми штурмами та своєю стійкістю – героїчною стійкістю – доводять на ділі, що Україна здатна протистояти російському тиску, здатна знищувати окупантів, здатна перемогти.

53-тя та 110-та окремі механізовані бригади, 79-та бригада ДШВ. Дякую, хлопці, за Авдіївку та Мар'їнку! 14-та, 32-га та 57-ма окрема мотопіхотна бригада – дякую за захист Куп'янського напрямку. 80-та окрема десантно-штурмова бригада та 93-тя окрема механізована бригада – дякую вам, воїни, за Бахмутський напрямок, за просування вперед! 33-тя окрема механізована бригада – дякую за вашу силу в боях на Півдні України!

Сьогодні провів важливі перемовини з Прем'єр-міністром Нідерландів М. Рютте. Поінформував його про ситуацію на передовій, про наші дії, наші можливості. Я вдячний за допомогу! За системи ППО, за снаряди для наших

воїнів, за потужні речі, які допомагають нам тримати безпеку східної частини Чорного моря. Наші домовленості з Марком, про які ми говорили під час зустрічі в Одесі, виконуються. Дуже важливо також і те, що Нідерланди стали першою державою з-поза меж “Великої сімки”, з якою ми почали двосторонню роботу щодо безпекових гарантій. Обговорили з паном Прем’єр-міністром і результати зустрічі радників щодо Формули миру на Мальті.

Зустрівся з делегацією Конгресу США – троє конгресменів, які перебувають з візитом в Україні. Важливий візит солідарності. Я вдячний усім у Конгресі – в обох партіях, – хто допомагає захищати свободу, Президенту Байдену, його команді та кожному американцю, хто відчуває, що свобода у світі може вистояти лише тоді, коли Америка сильна й коли у ворогів вільного світу немає сумніву в американському лідерстві. Я поінформував конгресменів про ситуацію на передовій, про дуже успішне застосування американських “атакамсів”, нещодавно переданих нашим силам оборони. Звичайно, ми обговорили й питання продовження військової та бюджетної підтримки.

Провів сьогодні й кілька важливих нарад щодо наших подальших міжнародних кроків. Підсумкову нараду щодо зустрічі радників на Мальті та наступних планів стосовно Формули миру. Нараду щодо очікуваної оцінки від Єврокомісії щодо нашого прогресу у європейській інтеграції. А також нараду щодо нашої стратегії зі збереження уваги світу до України, з підтримки тієї єдності, яка допомагає нам захищатися та забезпечувати системне послаблення держави-агресора.

Ми маємо тверезо оцінювати російську систему. Вони мобілізували всі сили, щоб спробувати не втратити захоплене в Україні, але свою територію при цьому забруднили таким рівнем ненависті та деградації, що вже вдруге за цей рік у Росії втрачається контроль над подіями. То заколотники йдуть на Москву, і ніхто їх не зупиняє, то випаровується вертикаль влади в Дагестані, і відбувається справжній погром. Це все сигнали того, що Росія поки – поки – може витримувати бойові дії та подекуди збільшувати тиск на фронті, але не здатна витримати це протистояння стратегічно.

Стратегічно ми всі маємо бути міцними, маємо бути єдиними, маємо робити можливе й неможливе, аби вистояти, і повернути своє, і довести, що свобода точно сильніша, ніж ненависть і агресія. Для цього потрібна наша з вами єдність, єдність усієї Європи, єдність Америки, єдність усього вільного світу... Єдність – це найбільш ефективна, точна та далекобійна зброя.

Я дякую всім, хто допомагає! Дякую кожному й кожній, хто б’ється і працює заради України!

Слава Україні!» *(Офіційне інтернет-представництво Президента України (<http://www.president.gov.ua>). – 2023. – 30.10).*

Аналітика

Політичні акценти

Н. Тарасенко, наук. співроб. СІАЗ НБУВ

Закон про політично значущих осіб: основні положення в оцінках експертів

Верховна Рада України 17 жовтня ухвалила законопроект № 9296-д про посилення фінансового моніторингу політично значущих осіб (Politically Exposed Person, PEP), виконавши таким чином останню зі списку семи вимог Єврокомісії, необхідних для початку переговорів про вступ України до ЄС. Прийняття закону також було одним зі структурних маяків Міжнародного валютного фонду для надання Україні чергової фінансової допомоги від МВФ.

Концептуальною зміною в законодавстві про політично значущих осіб є те, що, замість трьох років, після звільнення з посади топ-посадовці матимуть довічний статус PEP. При цьому законопроектом посилюється відповідальність СПФ (наприклад, банків) за необґрунтовану відмову користувачам фінансових послуг.

Політично значущі особи, або Politically Exposed Persons (PEP чи ПЕП) отримали визначення у 2014 р. з прийняттям Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення». Тоді прийняття цього Закону було також вимогою міжнародних кредиторів – наступного дня після голосування Президент В. Зеленський підтвердив, що Україна домовилася з МВФ про трирічну програму розширеного фінансування EFF на 5,52 млрд дол.

Законом національних публічних діячів визначили як фінансових клієнтів з підвищеним ризиком до відмивання грошей, корупції та незаконного збагачення, отже, таких, що підпадають під посилений фінансовий контроль. Тому статус PEP передбачає прискіпливий фінансовий моніторинг цих посадовців, їхніх чоловіка / дружини, дітей, батьків, компаній (якщо PEP є засновником), партнерів по бізнесу. На практиці це означає, що будь-який банк чи інший суб'єкт первинного фінансового моніторингу має заблокувати будь-який рахунок PEP і пов'язаних осіб, якщо власники не можуть підтвердити джерел походження статків. Проте Законом у 2014 р. статус політично значущих осіб обмежувався терміном на посаді плюс ще три роки після звільнення (URL: <https://www.gorod.dp.ua/news/223806>).

Згідно із Законом до PEP належать:

– Президент, Прем'єр-міністр, члени Кабінету Міністрів і їхні заступники;

- керівник постійного допоміжного органу, утвореного Президентом, його заступники;
- керівник і заступники керівника Державного управління справами;
- керівники апаратів (секретаріатів) державних органів, що не є державними службовцями, посади яких належать до категорії А;
- секретар та заступники секретаря РНБО;
- народні депутати України;
- голова й члени правління Нацбанку, члени ради Нацбанку;
- голови та судді Конституційного Суду України, Верховного Суду, вищих спеціалізованих судів;
- члени Вищої ради правосуддя, члени Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, члени Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів;
- генеральний прокурор, його заступники;
- голова Служби безпеки України, його заступники;
- директор НАБУ, його заступники;
- директор Державного бюро розслідувань, його заступники;
- директор Бюро економічної безпеки, його заступники;
- голова й члени Нацради з питань телебачення і радіомовлення, голова та члени АМКУ, голова НАЗК і його заступники, голова та члени Рахункової палати, голова й члени ЦВК, голови та члени інших державних колегіальних органів;
- надзвичайні й повноважні послы;
- начальник Генерального штабу, головнокомандувач Збройних сил України, командувачі Сухопутних військ Збройних сил України, Повітряних сил Збройних сил України, Військово-Морських сил Збройних сил України;
- державні службовці, посади яких належать до категорії А;
- керівники органів прокуратури, керівники обласних територіальних органів Служби безпеки України, голови й судді апеляційних судів;
- керівники адміністративних, управлінських чи наглядових органів державних і казенних підприємств, господарських товариств, державна частка в статутному капіталі яких прямо чи опосередковано перевищує 50 %;
- члени керівних органів політичних партій.

У 2019 р. ВР ухвалила новий закон про протидію злочинним доходам. Тоді спрямований на виконання Угоди про асоціацію з ЄС і задля отримання макрофінансової допомоги від Євросоюзу на 500 млн євро він встановлював порогові суми фінансових операцій, нові принципи фінансового моніторингу, посилював відповідальність за порушення фінансового моніторингу. І також надавав перелік РЕР без обмеження терміну для цього статусу. Отже, і підвищений фінансовий контроль став позитивним.

У вересні 2022 р. уряд запропонував нардепам внести зміни до закону про РЕР, аби захистити фінансову систему України від дій Росії та адаптувати законодавство до окремих стандартів FATF і вимог Директиви ЄС 2018/843. У процесі узгодження тексту закону народні депутати Г. Мамка й А. Герасимов подали правки про зняття довічного моніторингу для РЕР. Під час розгляду закону 4 листопада 2022 р. у другому читанні ці правки

було підтримано, унаслідок чого довічний фінмоніторинг колишніх РЕР і членів їхніх сімей було замінено на трирічний (URL: https://lb.ua/news/2023/10/19/580163_dovichniy_per_politichno_znachushchi.html).

Така зміна політики щодо колишніх РЕР занепокоїла МВФ, і навесні 2023 р. у меморандумі фонд чітко окреслив структурний маяк № 14 – про вимогу узгодити норми законодавства щодо РЕР із стандартами FATF, у яких термінів для статусу не встановлено.

Уряд 3 травня 2023 р. подав відповідний законопроект до ВР. Його вирішили доопрацювати в Податковому комітеті. Під час роботи над документом знову виник ряд суперечок, зокрема дискусії навколо запропонованої правки про запровадження довічного фінмоніторингу лише після набуття Україною членства у ЄС та щодо створення реєстру політично значущих осіб, які в підсумку було відхилено. Висловлювалися також застереження на кшталт тези народного депутата В. Безгіна про те, що довічний статус де-факто законсервує сферу топ-чиновників назавжди. «Жодна притомна людина з приватного сектору після цього не піде на державну службу. Відповідно, про будь-яку public administration reform можна забути», – написав він. Парламентар І. Фріз зазначив, що закон прямо порушує чинні норми Конституції, адже суперечить ст. 58, за якою нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі.

Утім, незважаючи на застереження, 17 жовтня парламент ухвалив закон у цілому 276 голосами. Перший заступник голови Комітету з питань фінансів Я. Железняк наголосив, що затверджена до другого читання редакція відповідає стандартам AML/CFT.

Голова Комітету ВР з питань фінансів Д. Гетьманцев зазначив, що це був надважкий законопроект. «Переконаний, що здатність політика приносити в жертву свої інтереси на користь інтересів країни, навіть попри те, що вони шкодять особисто тобі, – must have. Дякую за відповідальне, державницьке рішення», – написав він (URL: <https://zn.ua/ukr/ECONOMICS/rada-zatverdila-zakonoprojekt-pro-dovichnij-finmonitorinh-politichno-znachushchikh-osib.html>).

Оновленим законом посилений фінансовий моніторинг поширюється на РЕР і членів їхніх сім'ї. Це чоловік / дружина або прирівняні до них особи, син, дочка, пасинок, падчерка, усиновлена особа, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, зять і невістка та прирівняні до них особи, батько, мати, вітчим, мачуха, усиновлювачі, опікуни чи піклувальники.

У документі не прописано перехідних норм та обмежень у часі щодо статусу РЕР. Той, хто обіймав посади зі списку колись раніше, члени їхніх сімей підпадають під ті ж вимоги фінансового моніторингу, що й ті, хто обіймає їх на сьогодні і їхні сім'ї. Колишніх РЕР в Україні знову немає.

Народний депутат О. Василевська-Смаглюк резюмувала, що «статус ПЕП – не вирок, як помилково вважають колеги, а маркер, наявність якого дає підстави уважніше аналізувати транзакції... На пан'європейському рівні панує принцип once РЕР – forever РЕР», – наголосила вона.

Після голосування голова НБУ А. Пишний назвав закон кроком до ЄС і наголосив, що довічний статус політично значущої особи – це «не українське ноу-хау, а, як уже було неодноразово сказано, норма, що повністю відповідає міжнародним стандартам FATF і європейського законодавства в цій сфері».

Голова Національного банку спростував інформацію, що після ухвалення закону про посилення фінансового моніторингу політично значущих осіб до них довічно застосуватиметься посилений фінмоніторинг, а кожну транзакцію доведеться пояснювати та підтверджувати. Про це він написав у фейсбуці. «Це не так. Почнемо з того, що фінмоніторинг здійснюється до усіх клієнтів банків. Це стандарт, який має виконуватися. Крім того, РЕР (як і іншим клієнтам) може бути присвоєний і низький, і середній, і високий рівень ризику. Априорі високий рівень ризику призначається тільки іноземним РЕР», – пояснив А. Пишний (URL: https://mbiz.censor.net/news/3450647/bilshe_manipulyatsiyi_nij_konstruktyvu_golova_natsbanku_vidpoviv_na_krytyku_zakonu_pro_rer).

За його словами, навіть якщо до особи застосовуються посилені процедури фінмоніторингу, це не означає, що вони є безстроковими. «Про що йдеться в законі? Через 12 місяців після того, як РЕР перестав виконувати визначні публічні функції і банк впевнився, що ризиків, властивих РЕР, немає (рівень впливу, обсяг повноважень у минулому, зв'язок між минулими та чинним повноваженнями), його операції є зрозумілими, застосовуватимуться звичайні процедури фінмоніторингу як до будь-якого іншого клієнта. Ніхто не має намірів карати РЕР якимись позитивними посиленнями перевірок», – зазначив очільник НБУ.

Також А. Пишний відреагував на побоювання, що банки відмовлятимуть РЕР в обслуговуванні та блокуватимуть операції без розбору. «Я чудово розумію, звідки такі очікування. Ми маємо не найкращий досвід дуже формального підходу з боку ряду банків до обслуговування РЕР, зокрема встановлення всім без винятку необґрунтовано високого рівня ризику. Однак ситуацію змінюємо. І ситуація змінюється», – підкреслив голова регулятора.

За його словами, ухвалений закон фіксує механізми, які нівелюють такий формальний підхід, вжиття щодо РЕР непропорційних заходів. Ідеться про ризик-орієнтований підхід, який банки повинні застосовувати на практиці. «Насамперед це стосується випадків, коли всім клієнтам, які мають такий статус, без реального аналізу доцільності встановлюють високий ризик або ж необґрунтовано відмовляють у ділових відносинах чи обслуговуванні... В основі рішення фінансової установи має бути ризик-орієнтований підхід і його належне виконання. По-перше, посилюється відповідальність суб'єктів первинного фінмоніторингу (у тому числі небанківських фінустанов) за формальне чи неналежне застосування ризик-орієнтованого підходу. Якщо фінустанова вдається до необґрунтованого встановлення будь-якого ступеня ризику, безпідставної відмови в установленні ділових відносин чи обслуговуванні або навпаки – ігнорує ознаки належності клієнта до РЕР, Національний банк застосовуватиме відповідні заходи впливу», – попередив голова НБУ (URL:

https://lb.ua/news/2023/10/19/580163_dovichniy_per_politichno_znachushchi.html).

А. Пишний наголосив, що банки знають, як працювати із законом, оскільки перші рекомендації НБУ надавав ще у 2021 р. У 2023 р. було внесено відповідні зміни до нормативно-правових актів, а Нацбанк провів велику роз'яснювальну роботу з банками. «Тому можу повторити ще раз сказане банкам, що НБУ надалі не потерпить підходу, коли найкращий спосіб уникнути клопоту з РЕР – це взагалі відмовити їм в обслуговуванні», – підкреслив він. За словами голови НБУ, передбачено дуже істотні штрафи, якщо фінустанови відмовлятимуться застосовувати ризик-орієнтований підхід. «У законі – це цифра 1,7 млн грн для небанківських установ. А є ще наші нормативні акти, які дають змогу застосувати до банків більш істотні заходи впливу – штрафи до 10 млн грн. І можу запевнити, якщо будуть на те підстави – ми їх застосуємо», – наголосив А. Пишний.

Також закон прописує окремі вимоги та заходи для співпраці з РЕР і членами їхніх сімей, а також терміни їх виконання. «Якщо із часу припинення виконання РЕР публічних функцій минуло понад 12 місяців і фінансова установа переконалася, що особа більше не становить притаманного РЕР ризику та не має інших, процедуру фінмоніторингу щодо неї дещо спростять. Так, не вживатимуть заходів отримання дозволу керівника на встановлення / підтримання ділових відносин / проведення фінансової операції, встановлення джерел статків (багатства) та джерел коштів, здійснення поглибленого моніторингу ділових відносин», – роз'яснив А. Пишний.

Він запевнив, що НБУ ретельно стежитиме, аби фінансові установи належно виконували оновлені вимоги до РЕР. Передбачено, що суб'єкт державного фінансового моніторингу матиме п'ять робочих днів, упродовж яких зобов'язаний буде повідомити клієнту-РЕР, у чому причина відмови проводити операцію чи встановлювати з ним відносини. Він нагадав, що посилення вимог до контролю за видатками РЕР є однією з вимог для початку переговорів про вступ України до ЄС. «Зараз я бачу, що навколо цього питання “розганяють” більше маніпуляцій, ніж конструктиву. Мені дуже хочеться, щоб усі учасники процесу, насамперед РЕР, побачили, що такі істотні зміни – це не якась забаганка чи непродуманий крок. Україна має чіткий курс на вступ до ЄС, має зобов'язання перед міжнародними партнерами, тому має діяти в межах міжнародно визнаних правил... Зміни можуть бути неприємними, бо вони впливають на звичну реальність, хоча такі норми існували з 2020 до 2022 р. Але без змін не буде прогресу», – додав голова Нацбанку.

Варто зазначити, що зміна строкового обмеження статусу РЕР викликала хвилю невдоволення в осіб, які обіймали чи обіймають політично значущі посади. «Тепер не лише банки зобов'язані постійно застосовувати додаткові посилені заходи належної перевірки до таких клієнтів, а й усі інші суб'єкти, зокрема й спеціально визначені суб'єкти фінансового моніторингу, а це нотаріуси, адвокати, бухгалтери, аудиторі, ріелтори тощо.

Встановлювати потрібно як історію джерела статків (усіх наявних активів особи), так і джерела коштів, які пов'язані з конкретною фінансовою операцією, для здійснення якої звернувся клієнт», – пояснює В. Гвоздій, керуючий партнер GOLAW, адвокат. Водночас визначення переліку документів, які потрібно вимагати в клієнтів і досліджувати для належного виконання законодавства про фінмоніторинг, є проблемою для всіх суб'єктів, уточнює він.

Б. Шишковський, старший юрист KPMG Law Ukraine, інформує, що від моменту запровадження поняття PEP на міжнародному рівні у 2003 р. ані рекомендації Міжнародної групи з протидії відмиванню брудних грошей (The Financial Action Task Force, FATF), ані директиви Європейського Союзу (ЄС) не закріплювали часових лімітів для визначення такого статусу. Водночас 3-тя Директива щодо боротьби з відмиванням грошей передбачала необхідність урахування часових меж, протягом яких особа, що виконувала публічну функцію, повинна вважатися PEP, однак конкретного терміну жоден міжнародний документ не встановив. Це стало підґрунтям для впровадження концепції, яку підтримують FATF та ЄС і яка ґрунтується на ризик-орієнтованому підході, в оновлене українське законодавство.

«За цим підходом відносини з клієнтом, який більше не виконує визначної публічної функції, мають базуватися на оцінці ризику, а не на встановлених часових обмеженнях», – уточнює юрист. Зокрема, суб'єкт первинного фінмоніторингу повинен вживати ефективних заходів для зменшення ризиків, пов'язаних із PEP. Тобто статус PEP справді не обмежується в часі, проте, чи проводити додаткову перевірку такого клієнта, вирішує саме суб'єкт первинного фінансового моніторингу. У нашому випадку – банк ([URL: pravo.ua/articles/kanuty-v-dovichnist](http://pravo.ua/articles/kanuty-v-dovichnist)).

Підтверджує це і О. Воронцов, адвокат, юрист Hillmont Partners. За його словами, Україна не є унікальною країною в питанні запровадження фінансових заходів щодо боротьби з відмиванням грошей і вже давно приєдналася до FATF, як і ще понад 200 країн та юрисдикцій. Рекомендації FATF не є обов'язковими для суб'єктів первинного фінансового моніторингу, однак Україна взяла на себе зобов'язання імплементувати рекомендації FATF під час підписання Угоди про асоціацію між Україною і Європейським Союзом.

Саме рекомендаціями FATF передбачено, що фінансові установи повинні, крім звичайних правил обачливості стосовно політичних діячів, додатково:

- створити відповідну систему управління ризиками з метою визначення, яких осіб відносити до політичних діячів;
- одержати схвалення вищого керівництва на встановлення ділових відносин з такими клієнтами;
- вживати заходів для визначення джерел збагачення й джерел фінансування;
- проводити постійний моніторинг ділових відносин.

Зміну статусу РЕР на позитивний О. Воронцов пояснює не стільки рекомендаціями FATF, скільки репутацією України на міжнародній арені як ризикового партнера в аспекті корупції. «У наших реаліях, якщо РЕР навіть формально втрачає політичні важелі, він все одно залишається впливовою особою. Зокрема, цю вимогу було зафіксовано в останньому звіті Комітету експертів Ради Європи з оцінки заходів протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму (MONEYVAL) щодо оцінки України на відповідність міжнародним стандартам із фінансового моніторингу», – коментує він. Таким чином, глобально нові підходи є виконанням Україною взятих зобов'язань щодо фінансового моніторингу, боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму і впровадженням заходів, які справді потрібні на цьому етапі розвитку країни, зокрема стосовно визначення РЕР та належного моніторингу щодо відповідних осіб.

З іншого боку, виникають логічні запитання: чи не забагато інформації акумулюють у себе банки, зважаючи на тренд зниження гарантій банківської таємниці? І чи повинні банки виконувати функції держави?

С. Регелюк, адвокат, старший юрист Hillmont Partners, вважає, що попри всі ризики для клієнтів роль банків у системі контролю за «чистотою» грошових активів лише посилюватиметься. За його словами, держава зацікавлена в повній прозорості та фінансовій підзвітності своїх громадян не лише через боротьбу з корупцією та запобігання фінансуванню тероризму, а й через глобальне завдання детінізації економіки. З кожним роком банки відіграють дедалі більше соціально важливих функцій з обслуговування та збирання метаданих населення.

«З огляду на специфіку бізнесу, фінансову забезпеченість і відносну гнучкість у плануванні діяльності банки знають більше актуальної інформації про свого клієнта, ніж будь-який державний орган (за винятком правоохоронних в окремих випадках). Завдяки щоденним банківським операціям банки акумулюють, зокрема, інформацію про те, хто, де, коли та на що витрачає чи переказує гроші. Така інформація з часом дає змогу навіть відслідковувати звички та вподобання клієнтів. Тож саме банк, що обслуговує особу, є першим суб'єктом фінансового моніторингу, який технічно та інформаційно найкраще забезпечений для виявлення будь-якої підозрілої ситуації та може бути найпершим застережником щодо недотримання законодавства», – пояснює такий вибір суб'єкта фінмоніторингу адвокат ([URL: pravo.ua/articles/kanuty-v-dovichnist](http://pravo.ua/articles/kanuty-v-dovichnist)).

При цьому Державна податкова служба України (ДПС), Національне агентство з питань запобігання корупції та компетентні правоохоронні органи не мають таких оперативних можливостей реагувати на підозрілі операції, як банки. Тому вони є радше органами накладення санкцій, ніж превенції від вчинення економічних злочинів.

«Саме через банки, точніше, завдяки їхнім власникам і менеджменту (згадайте гучні кейси) гроші вимиваються з української економіки та осідають на рахунках шахраїв. Потім саме ми, платники податків, оплачуємо зі своєї кишені рефінансування банків та/або витрати Фонду гарантування

вкладів фізичних осіб на мільярди доларів у разі ліквідації. Тому покладання на банки функцій НАЗК, ДПС чи в майбутньому додаткових функцій є природним розвитком в інтересах порядних вкладників і платників податків», – вважає С. Регельок, запевняючи, що системотвірні банки відіграватимуть дедалі більшу роль, а тому, цілком імовірно, набудуть і додаткових механізмів державного контролю та керування.

Крім вказаних застережень, серед експертів лунають припущення, що ухвалений закон про РЕР не досягне своєї мети, оскільки надбагаті люди в Україні (тобто олігархи й просто крупні бізнесмени) знайдуть спосіб розв'язати свої проблеми. Це може бути як легальний спосіб, який полягатиме в найманні армії дорогих адвокатів, які ретельно збиратимуть усі довідки та усю інформацію для СПФМ, так і нелегальний – коли майно оформлюватиметься на підставних осіб, а користуватиметься ним той, хто бажає полегшити собі життя. Цю думку, зокрема, поділяє Т. Котов, представник Ради громадського контролю при Бюро економічної безпеки (URL: <https://cpc.com.ua/articles/zasudzheni-do-dovichnogo-scho-chekae-na-periv>).

Крім того, висловлюються припущення, що таке ставлення до РЕР начисто відбиває бажання потенційно чесних і чистих людей іти у велику політику, на державну службу тощо.

«РЕР по-закону, які тепер будуть під довічним фінмоніторингом, у нас також є начальник Генерального штабу, Головнокомандувач Збройних сил України, командувачі Сухопутних військ Збройних сил України, Повітряних сил Збройних сил України, Військово-Морських сил Збройних сил України... Люди, які захищають Україну на найбільш відповідальних посадах під час війни, а також їхні дружини та діти вважатимуться в Україні та за кордоном довічно потенційними злочинцями, причетними до відмивання коштів і фінансування тероризму...» – зауважує експерт Аналітичного центру «Відкрита політика» Т. Булгак.

До того ж ухвалення закону, який саме в такий спосіб трактує права та обов'язки певної категорії громадян, дає змогу говорити про дискримінацію цієї категорії, бо стає незрозуміло, за що вони уражені у своїх правах, звуження яких новоприйнятим законом – за Конституцією – неприпустимо. Отже, ми маємо справу з не найкращим прикладом поповнення нашого законодавчого «банку».

«Реформи пишуть ті, хто не мають досвіду державної служби. А ті, хто мають, сприймаються як якісь корупціонери, навіть якщо вони зробили реформи й самі постраждали від влади, не є корупціонерами та завжди працювали заради держави», – резюмує експерт економіки Т. Милованов.

Отже, питання політично значущих осіб у нашій країні врегульовано відповідно до світової практики, вимог Європейської комісії та МВФ. Оновлене законодавство щодо РЕР є ключовим кроком для початку переговорів про вступ України до ЄС, надання чергової фінансової допомоги від МВФ і забезпечення прозорості й ефективності боротьби з корупцією та фінансовими злочинами. Імовірно ризики та недоліки нового закону, які

озвучені експертами на тепер і, можливо, виявляться в процесі його реалізації, мають можливість бути вдосконаленими, виходячи з реалій застосування норм закону на практиці.

А. Потіха, наук. співроб. СІАЗ НБУВ

Звернення Президента Сполучених Штатів Америки Д. Байдена до американського народу в оцінках політиків і експертів

Президент США Д. Байден звернувся до американського народу з промовою, у якій приділив багато уваги війні в Україні та ситуації щодо нападу бойовиків ХАМАС на Ізраїль. Він наголосив на необхідності підтримати як Україну, так і Ізраїль у переломний момент історії, а також звернувся до Конгресу із закликом підтримати нове фінансування програм допомоги, щоб зупинити терор ХАМАС та агресію Путіна. «Я знаю, що ці конфлікти можуть здаватися далекими. Природне запитання: чому це важливо для Америки? Тож дозвольте мені поділитися з вами, чому забезпечення успіху Ізраїлю та України є життєво важливим для національної безпеки Америки. Ви знаєте, історія навчила нас, що коли терористи не платять ціну за свій терор, коли диктатори не платять ціну за свою агресію, вони викликають ще більше хаосу і ще більше руйнувань», – заявив Президент США.

Порівнюючи ситуації на Близькому Сході і в Україні, Д. Байден наголосив на тому, як українці постраждали після російського вторгнення. «Ми не забули про масові поховання, знайдені тіла зі слідами тортур, згвалтування, як росіяни використовували зброю... Тисячі й тисячі українських дітей, насильно вивезених до Росії, вкрадених у батьків», – зазначив Д. Байден.

При цьому він наголосив, що ХАМАС і Путін представляють різні загрози. «Але в них є дещо спільне: вони обидва хочуть повністю знищити сусідню демократію, повністю знищити», – підкреслив Президент США (URL: <https://texty.org.ua/fragments/110925/my-ne-dopustymo-peremohy-hamasu-i-putina-klyuchovi-tezy-zvernennya-bajdena-do-naciyi>. 2023. 20.10).

Як зазначають спостерігачі, важливо, що Д. Байден поставив на один щабель терористів ХАМАС і Путіна, а українців порівняв безпосередньо з американцями, які боролися за свободу, незалежність та самовизначення 250 років тому. При цьому він зазначив, що путінська армія програє завдяки відважності українських оборонців і допомозі США та союзників. Допустити поразку України (й Ізраїлю) означатиме, що інші терористи й диктатори так само знищуватимуть сусідні демократії.

За словами Д. Байдена, партійні суперечності не повинні завадити головному – захисту демократії і свободи. «Не можна допустити, щоб дріб'язкова розлючена партійна політика завадила нам втілити нашу відповідальність як великої нації», – зазначив Д. Байден (URL:

<https://www.depo.ua/ukr/politics/amerika-mayak-svobodi-chi-perekonav-bayden-kongresmeniv-vidiliti-60-mdrd-ukraini-202310231453294>. 2023. 23.10).

Він вважає, що необхідно зупинити російську агресію, адже Путін зазіхатиме на Польщу, країни Балтії, тож ризик конфлікту та хаосу може поширитися на інші частини світу. Коли Америка перестане бути «маяком для світу», ціна для американців буде більшою.

Тому, на думку Д. Байдена, допомога Україні та Ізраїлю – розумна інвестиція, вона принесе дивіденди американській безпеці протягом поколінь, допоможе вберегти американських солдатів. Простіше кажучи, нинішні мільярди тьмяніють на тлі ціни життя американських солдатів, які в разі сповзання світу до хаосу будуть змушені воювати в нових в'єтнамах та іраках. «До України надсилається техніка, яка лежить на американських складах, а гроші, що Білий дім просить у Конгресу, використовуються для поповнення запасів новою зброєю, виробленою в Штатах. Таким чином американські робітники будують арсенал демократії», – зазначив Д. Байден.

На думку деяких спостерігачів, якби Д. Байден раніше почав пояснювати своїм громадянам, що «гроші для України» – насправді гроші для американських виробників зброї та робочі місця для американців, його політичні опоненти не блокували б виділення коштів для України. Адже блокування означає, що вони проти власного ВПК і власної національної безпеки.

Як відомо, внутрішні політичні чвари в американських елітах відобразилися на громадській думці. Згідно зі спільним опитуванням Міжнародної дослідницької компанії «Ipsos» та агенції «Reuters», проведеним на початку жовтня, 41 % громадян США вважають, що Вашингтон має забезпечити Україну зброєю, тоді як у червні прихильників надання Києву озброєння було 65 %. Зниження підтримки допомоги фіксують й інші опитування. Тому Д. Байдену було важливим пояснити пересічним американцем перед зверненням по гроші до Конгресу, чому на сьогодні не можна втрачати темп допомоги. Тепер питання часу, коли й на яку суму США зможуть надати допомогу Україні.

Посол України в США О. Маркарова назвала цифру й напрями, на що плануються витратити анонсовані суми. Вона розраховує, що загальна сума, яку може отримати Україна – 61,4 млрд дол. З них 18 млрд дол. піде на поповнення оборонних товарів зі складів Пентагону, відшкодування витрат на оборонні послуги та військову освіту й підготовку. Ще 12 млрд дол. – для ініціативи Ukraine Security Assistance Initiative. Це ініціатива, яка фінансується Мінфіном США, у її рамках відбувається як постачання для військових потреб, так і навчання українських військових. Інша солідна стаття видатків – 11,8 млрд дол. – для надання прямої бюджетної підтримки Україні. Це гроші на покриття фінансування критичних потреб України. Серйозні суми на це виділялися й раніше (з 24 лютого 2022 р. по серпень 2023 р. Вашингтон надав Україні допомогу на загальну суму 66,2 млрд дол., з них 43,1 млрд дол. витратили на військову допомогу, інші кошти переважно пішли саме на бюджетну підтримку нашої країни), але тепер структура

виплат знижуватиметься з 1,1 млрд на місяць на початку до 825 млн дол. протягом року. Це означає, що американські партнери пропонують українській владі у 2024 р. затягнути пояси й прискорити відновлення економіки.

Тепер слово за американськими законодавцями: яку суму вони затвердять. Адже республіканці неохоче йдуть на поступки й намагаються обмежити фінансування для України. Проте Президент США Д. Байден переконаний, що Конгрес США має зробити все можливе, щоб без пауз продовжувати постачання зброї в Україну. «Конгрес повинен забезпечити можливість, щоб ми могли продовжувати постачати необхідну їм зброю без пауз», – заявив Д. Байден у зверненні до нації.

Українські політики й експерти відзначають важливість виступу Д. Байдена та сподіваються на необхідну підтримку України з боку США. Як зазначив Президент України В. Зеленський, промова Д. Байдена була важливою й могутньою. «Я вдячний Д. Байдену за його потужну промову. Разом ми не дозволимо ненависті знищити свободу, а терористам демократію. Україна вдячна США за підтримку та непохитну віру в те, що гуманізм, свобода, незалежність і міжнародний порядок, ґрунтований на правилах, мають завжди перемагати», – наголосив В. Зеленський (URL: https://gazeta.ua/articles/politics/_zelenskij-vidpoviv-na-potuzhnu-promovu-bajdena/1161665. 2023. 20.10).

За його словами, спільна мета Києва та Вашингтону – захистити вільний спосіб життя для всіх. Країни, які протистоять агресії та тероризму, розраховують на лідерство США в збереженні спільної свободи. «Непохитна двопартійна підтримка України в Сполучених Штатах Америки дуже надихає всіх наших воїнів і весь наш народ. Інвестиція США в оборону України гарантує довгострокову безпеку для всієї Європи та світу», – підкреслив В. Зеленський.

У свою чергу О. Маркарова, коментуючи звернення Президента США до американців, заявила, що ця промова названа однією з найкращих за його каденцію. Вона подякувала США за підтримку і виділила найважливіші заяви з промови Д. Байдена: сьогоднішній момент названо переломним моментом в історії – битвою між світовими демократіями та автократіями; бюджетний запит адміністрації на підтримку України буде подано до Конгресу 21 жовтня в рамках спільного пакета з Ізраїлем; Україна та Ізраїль названі «критично важливими» партнерами США, підтримка яких відповідає національним інтересам Америки; уперше на рівні Президента США проведено паралелі між путінським терористичним режимом та терористами ХАМАС і ця паралель Путін – ХАМАС стала основним трендом у медійному просторі США; чітко заявлено про роль Ірану в підтримці як Росії, так і ХАМАС (URL: <https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/markarova-prokomentovala-zvernennya-baydena-do-nacij-20-zhovtnya-novini-ukrajini-50362043.html>. 2023. 20.10).

За словами О. Маркарової, протягом останнього часу Україною ініційовано або проведено ряд заходів на рівні ООН, Конгресу, ЗМІ, у рамках

особистих розмов і зустрічей, спрямованих на усунення з наративів двозначності щодо ролі Ірану; чітко наголошено на важливості підтримки та на її терміновості. При цьому посол заявила, що промова Д. Байдена «названа однією з найкращих за його каденцію, навіть багатьма опозиційними політиками».

На її думку, така «потужна і публічна» позиція Д. Байдена і двопартійна підтримка в Конгресі дає Україні «підстави для оптимізму щодо знаходження можливості схвалення запиту адміністрації обома палатами Конгресу».

Секретар РНБО О. Данілов також висловив упевненість, що допомога Україні не припиниться. Він заявив, що звернення Президента США Д. Байдена до нації, у якому він закликав підтримати Україну та Ізраїль, – це питання національної безпеки, зокрема і для Штатів. «Зараз ідеться про боротьбу демократії з автократичним світом, який останнім часом вирішив, що він має захопити величезну частину країн світу, щоб встановити там автократичний режим. Саме так трактується промова Байдена. Тому я більш ніж упевнений, що не тільки Сполучені Штати Америки, а і всі без виключення партнери надаватимуть нам допомогу. Наше завдання – боронити нашу країну, вбивати ворога якомога більше, аби скоріше досягти нашої перемоги», – зазначив О. Данілов (URL: <https://prm.ua/prezydent-ssha-zaklykav-amerykantsiv-dopomohty-ukraini-ta-izrailiu-kliuchovi-tezy-ta-reaktsii-na-vystup-baydena>. 2023. 20.10).

Радник глави Офісу Президента України М. Подоляк акцентує увагу на рішучості Д. Байдена в оцінці російської загрози. Він назвав виступ Д. Байдена блискучим, який чітко зафіксував, що підтримка України це та ціна, яку світ має заплатити, щоб жити в передбачуваному світі. Тобто у світі, де є правила, де є міжнародне право, де є конвенція тощо. «Якщо цю ціну не заплатити, то завтра цього світу не буде. Завтра домінуватиме світ, який хоче побудувати РФ. Вона вже побудувала скелет терористичного альянсу зла. І в цьому світі домінуватимуть насильство, вбивство, абсолютна відсутність правил, хаос», – наголосив М. Подоляк (URL: <https://uatv.ua/uk/milyardy-dolariv-dopomogy-ukrayini-ta-izrayilyu-znyshhennya-hamas-ta-izolyatsiya-rf-promova-bajdena-v-oglyadi-ekspertiv-2>. 2023. 23.10).

За його словами, цей виступ Д. Байдена дуже чітко ставить правильні акценти в цій війні. Чітко заявлено про те, що Україна має обов'язково виграти, а Росія має обов'язково програти. Для цього потрібно збільшувати обсяг військової допомоги, виходячи з того ресурсу, який є в Росії.

М. Подоляк вважає, що Росію потрібно ізолювати від залишкових глобальних економічних ринків, на яких Росія досі присутня. Потрібно більш інтенсивно працювати і інформаційно, і дипломатично для того, щоб ця огидна позиція Росії була зрозуміла всім країнам, не тільки тим, які входять до проукраїнської коаліції, а і в ширшому контексті. «Але й важливо, звісно ж, розуміти, що Росія, якщо продовжить існування в такому вигляді, притягуватиме до себе країни з режимами, які заточені на агресію. Ми з вами бачимо, що відбувається на Близькому Сході, що відбувається на

Африканському континенті. І це тільки масштабуватиметься», – підкреслив радник керівника Офісу Президента.

Натомість у Кремлі висловили обурення щодо заяви Президента США Д. Байдена, який у своєму зверненні до нації зіставив дії російського президента Путіна в Україні та дії ХАМАС в Ізраїлі. «Ми не приймаємо такий тон щодо Російської Федерації та щодо нашого президента», – зазначив пресекретар глави РФ Д. Песков (URL: <https://prm.ua/prezydent-ssha-zaklykav-amerykantsiv-dopomohty-ukraini-ta-izrailiu-kliuchovi-tezy-ta-reaktsii-na-vystup-baydena>. 2023. 20.10). При цьому в Москві вважають таку заяву спробою тиску та стримування Росії з боку США, але стверджують, що такі заяви «були малоефективні, і так і буде».

Заступник секретаря Радбезу Медведєв заявив, що «світ продовжує котитися в глибоку прірву», а винні в цьому США. Він вважає, що ухвалюються рішення, «які явно свідчать не лише про незворотний ментальний розлад їхніх носіїв, а й про втрату залишків совісті». За його словами, ці рішення «значущі та дрібні, але кричать про хворобу всього суспільства».

При цьому ніхто з російських політиків не визнає, що саме Росія є не лише ініціатором конфліктів, терористичних дій, а й основним винуватцем війни в Україні, яка спричинила до загибелі тисяч людей і мільйонів вимушених переселенців, руйнування економіки, руйнування населених пунктів.

На думку експертів, виступ Президента США Д. Байдена, у якому він пообіцяв не припиняти допомогу Україні та «поєднав» агресію проти України та Ізраїлю, поклав край російським спекуляціям про нібито «втому від допомоги Києву». «Це стратегічно важливий крок у ситуації, коли Захід розривається між реагуванням на близькосхідну кризу й допомогою Україні, і водночас триває дискусія про мир у російсько-українській війні», – заявили експерти Київського безпекового форуму (КБФ) (URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3776579-vistup-bajdena-sprostuvav-rosijsku-propagandu-pro-vtomu-vid-dopomogi-kievu-eksperti-kbf.html>. 2023. 20.10).

За словами експертів, Д. Байден оголосив про внесення до Конгресу законопроекту про об'єднаний пакет допомоги Україні, Ізраїлю та Тайваню обсягом 100 млрд дол. Така позиція Д. Байдена є важливою відповіддю на дії негласного ірано-китайсько-російського альянсу. «Тегеран, Пекін і Москва використовують палестинську війну для спроб послабити США. А відтак, як мінімум, саботувати західну допомогу Україні», – зазначають у КБФ. При цьому експерти зазначають, що ця «вись зла» активно «втягує» безпосередньо Україну до конфлікту засобами інформаційної війни: щоб переконати міжнародну спільноту, що допомога Україні тепер недоречна й неправильна.

Експерт з міжнародної політики П. Олещук звертає увагу на те, що вперше глава Білого дому поставив на один щабель терористів ХАМАС і російський режим президента Путіна. «Байден зазначив, що хоча й не можна повністю ототожнювати ХАМАС і Путіна, але загалом вони діють спільно,

переслідуючи однакові цілі – знищення сусідніх демократичних держав», – наголосив П. Олещук.

На думку експерта, це істотний перелом у свідомості американських еліт. Вихід за межі традиційної для США позиції, суть якої – керована ескалація зі спробами якось домовитися з агресором. «Ця промова Байдена фіксує кардинальну зміну не лише риторики, а й позиції США щодо підтримки України. Важливо, що це фіксується як на словах, так і в справах», – зазначив П. Олещук (URL: <https://society.comments.ua/ua/news/developments/hto-rozpalyue-konflikti-rovsumu-svitu-yaku-poziciyu-okreslili-ssha-719650.html>. 2023. 20.10).

За словами експерта, ідеться про пропозицію Д. Байдена щодо виділення широкого пакета допомоги для ключових партнерів США – України, Ізраїлю та Тайваню. «Причому саме Україні пропонується виділити основну частину з пропонованих 100 млрд дол. Безумовно, це спричинить дискусію в Конгресі. Але очевидно, що Д. Байден готовий до цього. Тому й пояснює громадянам США, чому це важливо», – наголошує експерт.

У свою чергу політолог І. Чаленко назвав звернення Президента США Д. Байдена до американців з приводу війни в Україні та Ізраїлі вікном можливостей для Києва. «Є проблема в комунікації між Білим домом і американським суспільством, через що зменшувалася підтримка надання Україні додаткових коштів на озброєння. Тому не виключаю, що звернення Байдена зможе заморозити падіння, яке відбувається внаслідок деструктивної діяльності трампістів. Тоді це вже буде дійсно позитивом. Зараз для того, щоб відповідні кошти було виділено, потрібна стабілізація в палаті представників конгресу США», – зазначив І. Чаленко (URL: <https://i-ua.tv/news/83878-ekspert-prokomentuvav-zvernennia-baidena-do-natsii-z-privodu-viiny-v-ukraini-ta-izraili>. 2023. 20.10).

Він переконаний, що Україна нині має вікно можливостей для того, щоб Україна разом з Ізраїлем змогла отримати новий транш військової допомоги від США. «Це те, про що говорив Президент Байден. Він продемонстрував, що підтримка Ізраїля та України необхідна американцям. Адже зараз різні політики, граючи на настроях населення, кажуть, що війна далека від США. Навіть по Ізраїлю ми бачимо, що в США не все так однозначно. Адже, не зважаючи на двопартійну підтримку, відбуваються мітинги. Зокрема, пропалестинські мітинги. Тому Президент Байден був змушений провести цю комунікацію з громадянами, щоб вони з вуст голови держави дізналися про плани Білого дому. Вважаю, що це правильно. Однак не слід вважати, що відповідна допомога буде проголосована. Однак ми бачимо, що трампісти мають певне послаблення, тому можливо пропозиція Байдена знайде підтримку в Конгресі США», – підкреслив експерт.

З такою думкою погоджується військовий і політичний експерт О. Мусієнко. При цьому він заявив, що у своєму зверненні до нації Д. Байден чітко окреслив Україну та Ізраїль як єдиний західний великий проєкт. «Президент США об'єднує це, він не розділяє питання України й питання Ізраїлю. Це означає, що ми входимо в уяві США і формуванні їхніх

політик у єдиний західний великий проєкт. Тобто нас ідентифікують саме так, це надзвичайно важливий аспект. Є об'єднана проблема – Росія та Іран, які сьогодні становлять виклики», – наголосив О. Мусієнко (URL: <https://life.znaj.ua/469414-oleksandr-musiyenko-rozpoviv-chi-gotuyutsya-ssha-doviyni-ce-mozhe-oznachati-pidgotovku-velikoji-operaciji>. 2023. 23.10).

Разом з тим експерт сподівається, що США не відступлять від лідерства, вони підтримуватимуть як Ізраїль, так і Україну, тут же йдеться і про необхідність нових пакетів допомоги. Адже, за словами експерта, у промові Д. Байдена були чіткі меседжі та посили Путіну, чіткі меседжі й посили аятолі Хаменеї в Ірані та загалом іранській владі.

Експерт звертає увагу на те, що у зверненні Д. Байдена була поправка, що американські війська не воюватимуть проти Росії та не воюватимуть на українській землі, але нічого не було сказано про те, що американські війська не воюватимуть на Близькому Сході. «Не виключено, що це може означати підготовку великої операції проти Ірану. Якраз Іран обраний тією країною, де буде протистояння двох таборів – демократії та автократії, деспотій. Іран обраний на цьому тлі як країна, яка підтримує вісь зла, чітко декларує наміри, декларує виклики проти Ізраїлю і цивілізованого світу, підтримує та надає зброю Путіну для війни проти України», – наголошує О. Мусієнко.

А. Бродська-Кроткіна, завідувач програми славістики в Університеті ім. Вашингтона і Лі в штаті Вірджинія (США) вважає, що дуже цікаво, що Президент Д. Байден поставив ХАМАС і Путіна в одне речення. Тобто Путін вийшов таким же терористом, як і ХАМАС. Звісно, за фактом це саме так, але Д. Байден це підкреслив без жодної дипломатії. «З точки зору політики це теж був дуже розумний хід, тому що зараз Ізраїль у Сполучених Штатах Америки підтримує понад 70 % громадян. І найголовніше, що республіканські політики теж нині підтримують Ізраїль. Але не можна сказати, що всі республіканці підтримують сьогодні Україну. Це стало каменем спотикання в Конгресі. Тому з політичного погляду це був дуже мудрий хід», – наголосила А. Бродська-Кроткіна (URL: <https://uatv.ua/uk/milyardy-dolariv-dopomogy-ukrayini-ta-izrayilyu-znyshhennya-hamas-ta-izolyatsiya-rf-promova-bajdena-v-oglyadi-ekspertiv-2>. 2023. 23.10).

За її словами, Д. Байденом багато в чому керує ідея демократії, крім прагматичних міркувань, про які він теж зазначив у своїй промові. «За його словами, якщо не стримати таких тиранів, як Путін, то вони тільки стають сміливішими та агресивнішими. Якщо дати йому захопити Україну, далі будуть країни Балтії, потім буде Польща, а це вже країни Північноатлантичного союзу. І ось уже Америка реально залучена в конфлікт. І тоді йтиметься не тільки про фінанси і про допомогу озброєнням – американські солдати захищатимуть країни НАТО», – підкреслила А. Бродська-Кроткіна.

Вона вважає, що є прагматичний аспект допомоги Україні з точки зору Д. Байдена. І судячи з того, що він сказав, Президент США дуже наполягає на цінностях плюралізму. Він яскраво говорив, що «наші цінності – це цінності культурного плюралізму, який і сприяє миру». Він говорив про

антисемітизм та ісламофобію в Америці. «І це теж серйозний фактор, тому що Байден працює не у вакуумі й не у вузькому просторі Сполучених Штатів Америки. Він працює, з одного боку, у світовому просторі, де весь час збільшується сила популізму, а з іншого – у Сполучених Штатах Америки, де праві популісти теж набирають обертів. Тому, коли він говорить про захист демократії, це серйозна справа і для зовнішньої, і для внутрішньої політики. Тому що саме без цінностей демократії життя людей у США сильно погіршиться. І він розуміє, що він захищає», – зазначила А. Бродська-Кроткіна.

Г. Шелест, директор Програми безпекових студій, також вважає, що Д. Байден у своїй промові акцентує увагу на захисті інтересів американського народу, а ці інтереси залежать від стабільності в усьому світі. «Промова Байдена насамперед була адресована саме американському суспільству, тому що, коли ми говоримо про виділення таких значних сум із бюджету – а ми говоримо про більш ніж про 100 млрд дол., необхідно отримати й публічну підтримку для того, щоб населення США розуміло, навіщо та чому американські політики виділяють ці суми» – заявила Г. Шелест.

У цілому експерти акцентують увагу на двох головних складниках промови Д. Байдена – ідеологічному й прагматичному. Перший – це пояснення, чому для американців важливо й надалі підтримувати боротьбу України та Ізраїлю; другий – що така підтримка є інвестицією в національну безпеку безпосередньо Сполучених Штатів Америки.

О. Аулін, ст. наук. співроб. СІАЗ НБУВ

Сучасна політика Угорщини: об'єктивні та суб'єктивні підвалини

Останніми роками зовнішньополітичний курс Угорщини частіше викликає критику з боку країн-сусідів, зокрема України. Ця тенденція значно посилилася після перетворення В. Орбана на єдиного російського союзника у ЄС. У жовтні поточного року логічним проявом такої політики стала заява угорського Прем'єра, що викликала жорстку відповідь з боку Брюсселю, коли В. Орбан порівняв колишній тоталітарний СРСР із сучасним демократичним Євросоюзом.

Звичайно, коли намагаються з'ясувати причини такої поведінки Прем'єр-міністра Угорщини, основну увагу звертають на політичні та економічні чинники, наприклад російські енергоносії. Проте не менш вагомим може бути й історико-політичне підґрунтя.

Отже, наприкінці IX ст. номади-угри на чолі з князем Арпадом, до війська якого також входили тюрки-хозари, захопили частину Паннонії й оселилися в міжріччі Дунаю та Тиси. Перебуваючи в оточенні германців і слов'ян, угорці намагалися зменшити почуття відчуженості й самотності, наприклад, прийнявши християнство у 1000 р. Однак етнокультурні

відмінності не зникли. До того ж уже після завершення епохи «здобуття батьківщини на Дунаї» в XIII ст. на території Угорщини оселився інший тюркський народ – половці (куни) хана Котяна, що призвело до їх домінування в суспільно-політичному житті Угорського королівства протягом тривалого часу. Сліди присутності середньовічних тюркських кочівників збереглися в численних етнографічних групах сучасних угорців. Крім того, вони дали своє ім'я історичній угорській області Куншаг. У сучасному ж Казахстані досі проживає рід мажари, назву якого пов'язують з мадярами. Навіть сама прабатьківщина мадярів – так звана Велика Угорщина – рядом дослідників локалізується на території сучасного Башкортостану (URL: <https://eadaily.com/ru/news/2021/11/12/vengerskiy-turanizm-eshchyu-odin-vuzov-dlya-rossii>).

Пізніше, під час формування національної ідентичності своєї держави, це сприяло тому, що значна частина еліт у науково-історичному плані орієнтувалися на гунно-угорські партнерства. Зокрема, у XIX ст., у період розквіту паннаціоналістичних ідеологій у Європі, з'явилася течія, що отримала назву «угорський пантуранізм» (далі – УП). Науковою основою УП стали дослідження інтелектуалів на кшталт А. Вамбері щодо «далекої батьківщини» угорців, а також єдності урало-алтайських і фіно-угорських народів. Загалом УП сформувався як реакція на розвиток пангерманських і панславістських рухів того часу. Згодом пантуранізм став центром як онтологічної концепції безпеки, так і стратегічних тенденцій угорського націоналізму (URL: <https://sciendo.com/article/10.2478/pce-2022-0010>).

Напередодні Першої світової війни угорська політична еліта орієнтувалася на поглиблення угорсько-турецько-болгарсько-японської солідарності проти спільних супротивників у вигляді країн Антанти. Вважалось, що тураністська експансія відбуватиметься за підтримки на той час російських тюрків – кримців, а також казанських татар та азербайджанців (URL: <https://www.proquest.com/docview/288067577>). Після поразки у війні угорським націоналістам вдалося зберегти ідеологію Турану в державній політиці з деякими змінами до початку Другої світової війни.

Через радянську окупацію Угорщина опинилася в так званому соціалістичному таборі. Це призвело до маргіналізації й припинення до 1989 р. туранської активності в країні. Подальша демократизація, що почалася на тлі розпаду соціалістичної системи, надала новий імпульс розвитку угорського націоналізму, який відіграв важливу роль у відновленні туранізму та його включенні в угорську політику, особливо в 2003–2018 рр. багато в чому завдяки політиці партії «Йоббік», а також «Фідес» на чолі з В. Орбаном. Першим, хто зробив ставку на зближення Будапешта з Анкарою та Баку був «Йоббік». Лідер партії Г. Вона у 2013 р. заявляв: «Заходу не подобається, що моя партія підтримує Туреччину та інші тюркські країни, наприклад Азербайджан, у міжнародних конфліктах... Іслам – це остання надія людства в темряві глобалізму та лібералізму». Партійний сайт у ті роки поширював таку інформацію: «Як альтернатива Заходу Африка сьогодні не має реальної сили. Австралія та Південна Америка страждають від

розмитості їхньої ідентичності, що викликано змішаним характером і “перевантаженістю” цих товариств. Тому єдиною культурою, яка орієнтована на збереження традиції, є ісламський світ» (URL: <https://eadaily.com/ru/news/2021/11/12/vengerskiy-turanizm-eshchy-odin-vyzov-dlya-rossii>).

Після певної лібералізації партії «Йоббік» його націоналістична риторика перейшла до об’єднань угорських радикальних правих, які поряд із «Фідес» у своїх акціях так само продовжують експлуатувати тураністську ідею (URL: https://biznes.kr.ua/news_28_vengerskij_turanizm_esche_odin_vyzov_dlya_rossii.html). У цьому контексті треба зазначити, що ще в 2010 р. у передвиборній програмі партії «Фідес» ішлося про те, що Угорщині потрібне «нове відкриття світової економіки, яке включатиме й східний напрямок». Починається активізація угорсько-китайської та угорсько-російської економічної співпраці, а також налагодження відносин і пошук ринків у тюркських країнах (URL: <https://tyzhden.ua/attila-buv-by-radyj>). Тому зовсім не випадково, що «фідесівська» ера часів другого прем’єрства В. Орбана збіглася із черговим розквітом угорського туранізму. Проте, крім реабілітації теорії про тюркське походження угорців, це вилилося в ряд зовнішньополітичних кроків, які не мають етноісторичного підґрунтя, але прямо вказують на політичну орієнтацію, що не збігається з євроатлантичним вектором розвитку (URL: <https://eadaily.com/ru/news/2021/11/12/vengerskiy-turanizm-eshchy-odin-vyzov-dlya-rossii>).

Так, лише в жовтні 2023 р. відбулися дві знакові події. По-перше, на китайському форумі «Пояс і шлях», який зібрав представників півтори сотні країн, Євросоюз «одноосібно представляв» угорський лідер. Він мав особисту зустріч із російським диктатором, під час якої голова угорського уряду зазначив, що його країна «ніколи не хотіла протистояти Росії», а вважала за необхідне налагоджувати тісні взаємини. Російський президент схвально охарактеризував співпрацю між його країною та Угорщиною – єдиним членом Євросоюзу, який від початку повномасштабного вторгнення росіян протистояв здійсненню заходів, спрямованим на допомогу Україні. Путін, зокрема, зазначив, що Угорщина є однією з країн Європи, з якою РФ «зберігає» та «розвиває» відносини. Британська газета «Financial Times» раніше написала, що Європейська комісія готується виділити Угорщині 13 млрд євро з фондів ЄС, які наразі заморожено через проблеми з верховенством права в Будапешті. Цей крок міг би забезпечити підтримку Будапешту щодо збільшення бюджету блоку та фінансову допомогу Україні. До того українське НАЗК виключило угорський OTP Bank зі списку міжнародних спонсорів війни. Нацагентство додало цю банківську установу до списку в травні 2023 р., що викликало різку реакцію з боку Угорщини, яка негайно заявила, що блокуватиме військову допомогу з боку ЄС (URL: https://lb.ua/world/2023/10/17/579900_orban_zustrivsy_a_z_putinim_kitai.html).

По-друге, виступаючи з приводу чергової річниці кривавого придушення СРСР революції 1956 р. в Угорщині, В. Орбан порівняв нинішнє членство своєї країни у Євросоюзі з колишньою радянською окупацією.

Зокрема, він зазначив, що Брюссель, який він назвав «поганою пародією Москви», намагається відібрати самобутність Угорщини та нав'язати їй ліберальну демократію, яку угорці нібито відкидають. У відповідь глава дипломатичного відомства ЄС Ж. Боррель відповів угорському Прем'єру, що ніхто не вимагає від його країни, щоб вона була членом Європейського Союзу. Ж. Боррель зазначив, що Угорщина знає про окупацію ще з радянських часів. «Чесно кажучи, я не бачу жодної подібності між радянською окупацією Будапешту й тим, що відбувається в Берлямоні (штаб-квартира Єврокомісії). Я не бачив там жодного танка. Ніщо не зобов'язує Угорщину бути членом ЄС», – зазначив Ж. Боррель (URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/ugorshchinu-es-nihto-trimae-borrel-zhorstko-1698177576.html>).

Крім право-радикального в зовнішній політиці сучасного Будапешту привертає увагу турано-тюркський вектор, про який уже йшлося вище. Якщо зануритися в історію турецько-угорських відносин, то треба мати на увазі, що після поразки в битві під Мохачем у 1526 р. Угорщина майже два століття перебувала під безпосереднім контролем Османської імперії. Хоча військово-політична, культурна та економічна співпраця Угорщини й Туреччини припинилася одразу після Другої світової війни, сьогодні вона швидко відроджується.

З 2013 р. Анкара входить до списку основних торговельних партнерів Угорщини. Між двома країнами налагоджено не тільки співробітництво у сфері експортно-імпортних операцій, спостерігається їх тісна співпраця в боротьбі з торгівлею наркотиками, контрабандою, організованою злочинністю й тероризмом. У військовій сфері дві країни співпрацюють у розроблянні бойової броньованої платформи «Gidran». Проте обидві не забувають і спільної військової історії. Про це, зокрема, заявив у промові голова угорського воєнного відомства К. Салай-Бобровницький під час урочистого відкриття (за ініціативою угорської сторони) меморіалу в турецькому Чанаккале, де 1915 р. турки й угорці разом боролися проти військ Антанти (URL: <https://dailynewshungary.com/uk/hungary-turkey-to-cooperate-in-developing-combat-vehicle>).

Будапешт не оминув своєю увагою й інші тюркські країни. Наприклад, у 2009 р., коли під егідою Анкари створювалася Тюркська рада, першою статус спостерігача отримала Угорщина. У 2018 р. на щорічному форумі ради В. Орбан підкреслив, що Угорщина поважає та зберігає тюркське коріння. «Ми угорці й говоримо угорською, яка є унікальною мовою, спорідненою з тюркською. Ми прийняли християнство, але стоїмо на кипчацько-тюркських засадах», – зазначив він тоді. За словами угорського Прем'єр-міністра, його країна на той час уже налагодила стратегічне партнерство з Казахстаном і була готова розширити співпрацю з іншими державами Середньої Азії (URL: <https://www.aa.com.tr/ru/%D0%BC%D0%B8%D1%80/%D0%BB%D0%B8%D0%B4%D0%B5%D1%80%D1%8B-%D0%B2%D1%8B%D1%81%D1%82%D1%83%D0%BF%D0%B8%D0%BB%D0%B8-%D0%BD%D0%B0-%D1%81%D0%B0%D0%BC%D0%BC%D0%B8%D1>

82%D0%B5-%D1%82%D1%8E%D1%80%D0%BA%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE-%D1%81%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D1%82%D0%B0/2194405).

У 2012 р. Угорщина відпустила (видала Баку) азербайджанського офіцера Р. Сафарова, який відбував довічне ув'язнення за вбивство вірменського офіцера Г. Маргаряна у 2004 р., унаслідок чого Вірменія розірвала з Будапештом дипломатичні відносини. Після цього Угорщина почала відкрито підтримувати Азербайджан у вирішенні карабахського конфлікту. Сьогодні в Будапешті діє фонд «Угорський Туран», що організовує фестиваль гунських та тюркських народів «Курултай», у якому, крім угорців і турків, беруть участь представники тюркських республік пострадянського простору. Продовжуючи пошуки економічних партнерів, незважаючи на етнічні рамки, у 2016 р. В. Орбан став почесним гостем на відкритті фестивалю «Всесвітні ігри кочівників» у киргизькій Чолпон-Аті. У 2017 р. під час відкриття турецько-угорського бізнес-саміту в Анкарі В. Орбан також декларував свою підтримку Туреччини: «Хоч би якими були антитурецькі заяви у важливих країнах ЄС, Угорщина ніколи не приєднається до них» (URL: <https://tyzhden.ua/attila-buv-by-radyj>).

У жовтні 2019 р. під час саміту держав Тюркської ради Угорщина виявилася єдиною країною Європейського Союзу, міністр закордонних справ якої П. Сіярто в Баку фактично підтримав вторгнення Туреччини до Сирії всупереч офіційній позиції Євросоюзу, який протистояв такому розвитку подій. У коментарі журналістам міністр пояснив своє рішення тим, що в турецькій кампанії в Сирії його цікавить тільки одне – національний інтерес, який полягає в подоланні міграції. Крім того, як 9 жовтня повідомляло німецьке видання «Spiegel», фактично через позицію Угорщини спільна заява ЄС щодо вторгнення Туреччини до Сирії вийшла «беззубою» та з'явилася значно пізніше, ніж мала бути опублікована. У такий спосіб Будапешт не вперше перешкоджав прийняттю ЄС рішень, коли вони стосувалися її відносин з авторитарними країнами. Так, вона не раз блокувала заяви Євросоюзу, у яких критикувалося недотримання прав людини в Китаї, тому що останній вкладає чималі інвестиції в економіку Угорщини (URL: <https://tyzhden.ua/attila-buv-by-radyj>).

Про характер угорсько-турецьких відносин можна судити й з промови В. Orbana на пресконференції з Президентом Туреччини Р. Ердоганом, що відбулася 11 листопада 2021 р. «Європейський Союз має надати Туреччині максимальну підтримку в питаннях міграції... Європі потрібні союзники, щоб покращити коло захисту навколо неї. Якщо коло захисту не буде створено, Європа розпадеться й зіткнеться зі скрутною ситуацією... Ми повинні якнайбільше допомагати нашим турецьким друзям. Європейський Союз має надавати Туреччині максимальну підтримку в питаннях міграції... З очевидних причин для Туреччини та Угорщини важливими є стабільність і мир у Боснії... Обсяг двосторонньої торгівлі між Туреччиною та Угорщиною значно збільшився, на понад 30 %. За нашими даними, він наближається до 4 млрд дол.», – зазначив угорський Прем'єр (URL:

<https://eadaaily.com/ru/news/2021/11/12/vengerskiy-turanizm-eshchyo-odin-vyzov-dlya-rossii>).

У 2023 р. Анкара та Будапешт уклали угоду, яка передбачає початок постачання природного газу з Туреччини до Угорщини з наступного року. Про це повідомляє пресслужба турецької газо- та нафтопровідної державної компанії «BOTAS». «Між BOTAS та угорською державною компанією «MVM SEEnergy» було підписано історичну угоду про експорт природного газу відповідно до стратегічних цілей нашої країни в галузі енергетики та реалізації бачення ключової ролі у сфері природного газу», – повідомили в компанії «BOTAS». Крім операцій з газом, сторони домовилися про розвиток співробітництва щодо використання інфраструктури ЗПГ Туреччини та сховищ природного газу двох країн у межах спільних інтересів. Документи підписали генеральні директори компаній під час візиту турецької делегації на чолі з Президентом Р. Ердоганом до Угорщини (URL: <https://suspilne.media/555459-tureccina-ta-ugorsina-uklali-ugodu-pro-eksport-gazu>).

Якщо, слідом за А. Дайоглу, припустити, що угорці історично відчують етнокультурну самотність у Європі (враховуючи й те, що близькі до них естонці та фіни асоціюють себе в політико-культурному контексті переважно з Євросоюзом), то стають зрозумілими сьгоднішні намагання Будапешту знайти додаткову підтримку за межами ЄС, зокрема в тюркському світі. Звідси можливим є й позитивне ставлення В. Орбана до політики РФ. По-перше, як і більшість лідерів тюркських країн, він не бажає значного посилення США та їхніх західних союзників у разі кардинальної поразки Москви. По-друге, саму РФ історична пам'ять угорців може асоціювати не тільки з радянським терором, а й з прабатьківщиною на Уралі, де ще мешкають народи, споріднені з угорцями в етномовному плані.

Економічний ракурс

С. Кулицький, ст. наук. співроб. СІАЗ НБУВ

БРІКС: вірогідні геополітичні та гео економічні аспекти майбутнього розширення

(Закінчення. Початок у № 17, 18)

Гео економічні аспекти розширення БРІКС

Міжнародна торгівля і світові ринки товарів та послуг. Як зазначалося, дедоларизація економічних відносин між державами-членами БРІКС та перехід до здійснення торгово-фінансових розрахунків між ними в національних валютах потребує не лише політичних рішень і розв'язання суто фінансових питань, а й узгодження економічної політики та торгових відносин між державами-членами БРІКС. Причому, враховуючи, що з

наступного року кількість держав-членів БРІКС зросте, узгодження економічної політики та торговельних відносин між ними потребуватиме більше зусиль і часу. Адже з приєднанням нових країн БРІКС розрив у рівнях економічного розвитку держав-членів цього об'єднання лише зросте. Для цього, наприклад, достатньо порівняти рівень економічного розвитку КНР та Ефіопії. Як зазначив з приводу розширення БРІКС Надзвичайний і Повноважний Посол України в Японії С. Корсунський, «новачки загалом не становлять і 10 % сумарного ВВП п'яти країн-засновників, але створюють видимість потужної групи з 11 країн, що розвиваються» ([URL: https://zn.ua/ukr/WORLD/visnovki-pislja-samitu-briks-naperedodni-zustrichi-dvadtsjatki.html](https://zn.ua/ukr/WORLD/visnovki-pislja-samitu-briks-naperedodni-zustrichi-dvadtsjatki.html)).

Але цілком вірогідно, що члени БРІКС, насамперед провідні, не надто й прагнуть до формування єдиної економічної політики цього міждержавного об'єднання, а тим більше до її публічного проголошення. Для камуфляжу їхніх реальних геополітичних і геоекономічних намірів, вочевидь, на їхню думку, достатньо антизахідної риторики. Таке припущення непрямым чином підтверджується згаданим вище фактом про відсутність публічно оголошених критеріїв прийняття до БРІКС нових членів. Наявні ж і вірогідні в майбутньому політичні суперечностей між діючими членами цього блоку перешкоджатимуть упровадженню єдиної економічної політики БРІКС.

Однак це зовсім не означає, що з приєднанням нових країн до БРІКС не виникне передумов для певних зрушень у міжнародній торгівлі та ситуації на світових товарних ринках. Адже, попри дуже великий розрив у рівнях економічного розвитку держав-членів цього об'єднання, вони також різняться й спеціалізацією своїх економік. Це, у свою чергу, може стати основою для формування нових схем торговельних зв'язків між членами БРІКС та пов'язаних із цим змін ситуації на світових товарних ринках. Сприятим таким геоекономічним зрушенням може й згадане вище потенційне формування різних ситуативних політичних альянсів тих чи тих держав у межах БРІКС. Такі політичні альянси можуть відігравати роль своєрідних політичних майданчиків і комунікаційних структур для узгодження інтересів учасників та механізмів функціонування того чи того ситуативного альянсу певних країн-членів БРІКС на відповідних міжнародних ринках товарів і послуг.

Хоча, як вважає український журналіст, доктор історичних наук В. Денисенко, «певна частина країн, які хочуть зараз приєднатися до БРІКС – це ті країни, які хочуть грати роль регіональних лідерів, граючи в тому числі й економічно на протистоянні США – Китай». І це може мати не лише певні геополітичні, а й геоекономічні наслідки.

Тому за певних обставин не виключено й загострення конкуренції між підприємствами країн-членів БРІКС у якихось сегментах товарних ринків у межах цього міждержавного об'єднання. Водночас, мабуть, важливу роль у функціонуванні різних ситуативних альянсів країн БРІКС на світових товарних ринках відіграватиме, так би мовити, міжнародна вага економічно й політично найсильнішого учасника певного альянсу. Водночас відсутність

єдиних публічно оголошених критеріїв членства в БРІКС створює доволі широкі й гнучкі передумови формування різних міждержавних альянсів у межах БРІКС.

Також треба наголосити, що повномасштабна військова агресія Росії проти України й санкції, запроваджені за це проти Росії країнами Заходу, створили виняткові передумови для перерозподілу економічної та політичної потуги в межах БРІКС. Країни-колеги Росії по БРІКС, у тому числі й ті країни, що увійдуть до БРІКС у 2024 р., фактично прагнуть такою можливістю скористатися.

Зазначимо, що з початку 2024 р., коли до складу БРІКС увійдуть Саудівська Аравія, Іран та Об'єднані Арабські Емірати (ОАЕ), у цьому міжнародному об'єднанні буде представлено, з урахуванням Росії, ряд провідних виробників і, головне, експортерів нафти у світі. Великими виробниками нафти є також Китай і Бразилія. Однак вони, особливо Китай, є також її великими споживачами, а не експортерами. Варто зазначити, що в межах БРІКС формується такий собі «міні-ОПЕК+». Це не означає, що такий «міні-ОПЕК+» проводитиме на світовому нафтовому ринку політику, яка б суперечила прагненням більшості держав-членів реального ОПЕК. Однак такий собі політичний майданчик і комунікаційна структура для узгодження інтересів учасників та механізмів функціонування принаймні частини світового нафтового ринку в межах БРІКС уже формується.

Причому протягом 2022–2023 рр. країни-члени БРІКС намагалися певним чином отримати економічну вигоду від згаданих вище санкцій, запроваджених проти Росії країнами Заходу. Зокрема, Китай та, особливо, Індія стрімко наростили обсяги імпорту російської нафти за ціною нижчою, ніж в інших іноземних нафтотрейдерів.

За повідомленнями ЗМІ, у жовтні 2022 р. Росія перетворилася на найбільшого постачальника сирової нафти до Індії, обігнавши її традиційних постачальників на індійський ринок – таких як Ірак і Саудівська Аравія. При цьому імпорт нафти з Росії стрімко зріс з приблизно 1 % від сукупного обсягу індійського імпорту нафти до російського повномасштабного воєнного вторгнення в Україну до приблизно 20 % її сукупного імпорту.

Водночас індійські високопосадовці публічно заявляли, що Індія купує російську нафту, оскільки це вигідно для неї. Зокрема, за повідомленням CNN, наприкінці жовтня міністр енергетики Індії Х. Пурі заявив, що в нього «абсолютно» немає морального конфлікту щодо закупівлі російського палива на тлі жорстокої війни Росії в Україні. Міністр закордонних справ Індії С. Джайшанкар заявив під час візиту до Москви на початку листопада 2022 р., що Індія розширюватиме економічні зв'язки з Росією та продовжить купувати російську нафту, зазначивши, що імпорт нафти з Росії за зниженими цінами корисний для Індії. Обсяги імпорту російської нафти та її частка в сукупному обсязі індійського імпорту сирової нафти продовжували зростати і в кінці 2022 та у 2023 р.

Зі збільшенням обсягів російсько-індійської нафтової торгівлі зросла й частка індійського ринку в сукупному експорті російської сирової нафти. Якщо

до повномасштабного воєнного вторгнення Росії в Україну частка Індії в російському експорті сирої нафти не часто перевищувала 2 %, то з квітня частка цієї країни в російському нафтовому експорті почала стрімко зростати. На початок літа 2023 р. до Індії направлялося близько 1/3 обсягу експорту сирої нафти з Росії.

Однак, за інформацією агентства «Bloomberg», на початку вересня 2023 р. міністр енергетики Індії Х. Пурі заявив, що залежність Індії «від нафти з Росії буде суттєво зменшено». За його словами, «індійські НПЗ, які після початку війни більше ніж у 40 разів збільшили закупівлі в РФ та забезпечували ними половину всього нафтового імпорту, переходитимуть на барелі з Близького Сходу». Ціни на нафту з країн Перської Затоки «стали значно привабливішими», наголосив Х. Пурі. Російська нафта для Індії дорожчає після того, як обмежити знижки на неї «зажадав президент Путін» (URL: <https://glavcom.ua/world/world-economy/putin-vtrativ-svoho-holovnoho-rokuptsja-indija-navidriz-vidmovljajetsja-vid-nafti-953587.html>).

До того ж 20 жовтня Bloomberg повідомило, що «Індія відкинула тиск з боку російських постачальників нафти щодо оплати імпортованої сирої нафти в китайській валюті, оскільки напруження між Нью-Делі та Пекіном продовжує зростати». За словами високопоставлених чиновників, знайомих з перебігом переговорів, на яких постачальники нафти з РФ вимагають оплати у юанях, уряд Прем'єр-міністра Н. Моді не погодиться на це. Оскільки майже 70 % нафтопереробних заводів Індії належать державі, це означає, що їм доведеться виконувати платіжні інструкції Міністерства фінансів. І хоча найбільший державний нафтопереробник Індії «Indian Oil Corp» раніше проводив платежі за російську нафту у юанях, проте уряд після цього заборонив це робити (URL: <https://ua.korrespondent.net/business/economics/4633545-indiia-vidmovylasia-platyty-za-rosiisku-naftu-v-yuaniakh-zmi>).

Зазначена відмова індійської сторони оплачувати поставки російської нафти у юанях сприятиме скороченню обсягів її поставок до Індії. Водночас ця відмова індійської сторони перешкоджає подальшому зміцненню позицій китайського юаня як міжнародної валюти, у тому числі і в межах БРІКС.

Зі свого боку, інший глобальний імпортер російської нафти Китай до початку російського повномасштабного воєнного вторгнення в Україну хоча й збільшував обсяги імпорту сирої нафти з Росії, але не такими високими темпами, як Індія. У результаті середньомісячна частка Китаю в російському нафтовому експорті зростає з рівня не більше 15 % напередодні російського воєнного вторгнення в Україну до 25–30 % навесні 2023 р. При цьому значно зменшилися щомісячні коливання в обсягах поставок російської сирої нафти до Китаю. Загалом «від початку 2023 р. Китай отримав від Росії понад 75 млн т нафти, що на 25 % більше, ніж минулого року». Про це повідомив голова «Роснефті» І. Сечин під час виступу на російсько-китайському енергетичному бізнес-форумі. Він також додав, що «Росія за підсумками восьми місяців 2023 р. стала головним постачальником нафти в Китай, випередивши Саудівську Аравію».

До того ж Китай лише із січня по вересень 2023 р. заощадив майже 10 млрд дол. завдяки рекордним закупівлям нафти в країн, які перебувають під санкціями Заходу – у Росії, Ірану, Венесуели. Про це свідчать підрахунки агентства «Reuters», зроблені на основі даних нафтотрейдерів і суднотрекерів. На ці три країни припадала чверть імпорту Китаю в період із січня по вересень 2023 р., порівняно з приблизно 21 % у 2022 р. та 12 % у 2020 р. Зазначається також, що імпорт нафти з Росії, Ірану і Венесуели витіснив альтернативні поставки нафти з країн Близького Сходу, Західної Африки та Південної Америки.

При цьому Китай, як й Індія, прагне користуватися кон'юнктурою світового ринку для придбання нафти на вигідніших для себе умовах за відносно нижчою ціною. І міждержавне партнерство у межах БРІКС явно має підпорядкований характер у рішеннях китайських підприємств щодо вибору країн-постачальників сирової нафти. Так, за повідомленням агентства «Bloomberg» з посиланням на дані аналітичного центру «Kpler», із серпня цього року Китай стрімко нарощує закупівлю нафти в Ірані за ціною меншою, ніж пропонує Росія. Зокрема, «у серпні КНР імпортує з Ірану 1,5 млн барелів на добу – рекордний обсяг як мінімум за останні 10 років. Порівняно із січнем – липнем, коли Китай купував у середньому 917 тис. барелів на добу, попит на іранську нафту зріс більш ніж у півтора рази. Як повідомили трейдери, які працюють у регіоні, причина полягає насамперед у ціні. Іранська нафта, за їхніми словами, пропонується зі знижкою 10 дол. за барель до Brent і коштує значно дешевше за російську» (URL: <https://tsn.ua/svit/sche-odin-udar-v-spinu-kremlya-iran-pochav-vitisnyati-rosiysku-naftu-z-kitayu-2391838.html>).

Прагне скористатися вигідною кон'юнктурою ринку через санкції Заходу, запроваджені проти нафтової промисловості Росії, також і Бразилія. Зокрема, в інтерв'ю Bloomberg міністр гірничодобувної промисловості та енергетики Бразилії А. Сілвейра заявив: «Якщо імпорт дизельного палива, чи то російського, чи то з будь-якої іншої країни, сприяє зниженню внутрішніх цін, то це не викликає занепокоєння». Він додав, що існує «розуміння того, що країнам, які розвиваються, необхідно розширювати комерційні зв'язки для економічного зміцнення й боротьби з нерівністю». Агентство «Bloomberg» зазначає, що цього року Росія зміцнила свою позицію головного постачальника палива до Бразилії, випередивши США. Повідомляється, що цього року Бразилія також імпортувала нафту з Росії. Два танкери з російською арктичною нафтою розвантажилися на північному сході Бразилії з початку вересня (URL: <https://zn.ua/ukr/WORLD/u-braziliji-pojasnili-zaradi-choho-prodovzhujut-kupuvati-rosijske-palivo.html>).

Зі свого боку деякі аналітики вважають, що «зміна ринків змушує Росію робити великі знижки на свої товари, але це тимчасово. Якщо на початку вторгнення в Україну знижка на російську нафту марки Urals становила 30 дол. за бар, то зараз – 16 дол. Усе йде до того, що російські товари поступово закріпляться в Азії і коштуватимуть дорожче» (URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/09/4/703866>).

Таким чином, наведені вище зміни на світовому ринку нафти є наслідком запровадження міжнародних економічних санкцій проти Росії, а не результатом цілісної економічної політики БРІКС як міждержавного об'єднання. По суті, держави-члени БРІКС відповідним чином пристосувалися до запроваджених проти російської нафтової промисловості міжнародних санкцій. До речі, так само як з Індією та Китаєм, Росія торгувала нафтою і з Туреччиною, яка не підтримала міжнародних антиросійських санкцій.

Тому можна припустити, що після скасування міжнародних економічних санкцій проти Росії мережа товарно-грошових зв'язків на світовому нафтовому ринку може значною мірою повернутися до конфігурації, яка існувала до початку повномасштабного воєнного вторгнення Росії в Україну. Адже географія видобутку та споживання нафти у світі, а також витрати на виробництво, зберігання й доставку нафти до споживачів можуть змінюватися вельми повільно. Утім чим довше зберігатиметься режим міжнародних економічних санкцій проти Росії, тим більша частина змін на світовому нафтовому ринку, включаючи сегмент цього ринку в межах об'єднання БРІКС, може зберегтися.

Що ж стосується світового ринку природного газу, то з 2024 р. за рахунок Росії та Ірану значення країн БРІКС на цьому світовому ринку практично не зросте. По-перше, через санкції Росія у 2022 р. удвічі скоротила обсяги експорту свого газу. По-друге, з Ірану експортується лише кілька відсотків від його величезного видобутку природного газу.

При цьому треба зазначити, що світовий ринок газу значно більш інертний від аналогічного ринку нафти в питаннях транспортування свого товару. Частка газу в міжнародній торгівлі, що постачається споживачам по трубопроводах, набагато більша, ніж аналогічна частка нафти. Водночас значно менша частка обсягів товарного газу, ніж нафти, у формі зрідженого природного газу (ЗПГ) постачається споживачам морським шляхом. Наприклад, у 2022 р. Росія направила до Європи лише 19,2 млрд куб. м такого газу (URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/09/4/703866>). Причому на поставки до Європи працювало близько $\frac{3}{4}$ російських потужностей зі зрідження природного газу. Швидко ж наростити такі потужності Росія не може.

Оскільки більша частина російського газу експортується саме трубопроводами, які будували з прив'язкою до конкретних макрорегіональних зовнішніх ринків, то й можливості переспрямування експорту великих обсягів газу з європейського ринку на азійський значно менші, ніж можливості аналогічного переспрямування експорту російської нафти. Саме тому втрата Росією позицій на європейському ринку газу не може бути повністю компенсована за рахунок поставок російського газу на азійський ринок. Така ситуація з експортом газу позначається й на цінній політиці Росії на зовнішніх ринках.

Зокрема, ЗМІ повідомили, що у вересні цього року уряд Росії запланував подальше зниження ціни на російський газ для Китаю в рамках

формування бюджету на 2024 р. Причому в 2023 р. газ, який «Газпром» постачає запуском в експлуатацію у 2019 р. трубопроводом «Сила Сибіру», коштуватиме КНР 297,3 дол. за 1 тис. куб. м. Це на 40 % нижче за ціну, яку платять клієнти в Туреччині та Європі: для них той же газ коштує 501,6 дол. за 1 тис. куб. м. Наступного року знижка для Китаю збільшиться до 46 %, впливає з проєктувань уряду: газ із «Сили Сибіру» коштуватиме 271,6 дол. за 1 тис. куб. м., а для Туреччини та Європи – 481,7 дол. (URL: <https://glavcom.ua/world/world-economy/rosija-zrobila-bezpretsedentnu-znizhku-na-haz-dlja-kitaju-reuters-955730.html>).

Однак Китай у травні 2023 р., за повідомленням агентства «Reuters» із посиланням на неназваних китайських чиновників, «вирішив прискорити будівництво центрально-азіатського трубопроводу для імпорту газу з Туркменістану, замість запропонованого Росією проєкту газогону “Сила Сибіру-2”, який просував особисто Путін». За словами співрозмовників агентства, Пекін прагне зміцнити зв'язки з Центральною Азією в рамках своєї ініціативи «Пояс і шлях». Будівництво газопроводу з Туркменістану, який перетинає ще три центральноазіатські країни, «було заморожено через 10 років після початку через складнощі у переговорах. Але нещодавні спроби Москви запропонувати Китаю побудувати другий трубопровід із Сибіру дають Пекіну важіль для просування центральноазійського проєкту». Виступаючи у травні цього року «на першому саміті центральноазіатських лідерів у Китаї, Сі Цзіньпін закликав прискорити прокладання цього трубопроводу, який стане четвертим газогоном до Китаю із цього регіону.

У 2022 р. Китай імпортував 35 млрд куб. м газу на суму 10,3 млрд дол. через три трубопроводи з Туркменістану порівняно із 16 млрд куб. м (у інших джерелах – 15,5 млрд куб. м) через один трубопровід з Росії на суму близько 4 млрд дол. За даними китайської митниці, Китай платить приблизно на 30 % більше за туркменський газ, що постачається трьома існуючими трубопроводами з 2009 р., ніж за газ із Росії, яка почала транспортувати паливо зі Східного Сибіру наприкінці 2019 р. (URL: https://biz.censor.net/news/3420664/kytaiyi_vyrishyv_pryskoryty_budivnytstvo_gazoprovodu_z_turkmenistanu_zamist_syly_sybiru2_vid_putina_reuters).

У деяких ЗМІ також зазначається, що минулого року Росія експортувала до Китаю газопроводом «Сила Сибіру» 15,5 млрд куб. м – «майже в 10 разів менше, ніж до війни до Європи. У 2023 р. постачання повинні становити 22 млрд куб. м». При цьому «навіть якщо всі заплановані в Москві проєкти з експорту газу до Китаю буде здійснено вчасно і вийдуть вчасно на заплановану потужність, Росія лише через багато років зможе постачати до Китаю лише близько 100 млрд. куб. м на рік. Але і на це сподіватися поки що не доводиться: під час візиту Путіна Сі Цзіньпін не дав згоди на будівництво “Сили Сибіру-2”».

Зрештою, виторгувавши собі «дуже хорошу ціну», Китай, можливо, і погодиться на «Силу Сибіру-2», не виключає партнер консалтингової компанії «RusEnergy» М. Крутіхін. Однак будівництво та запуск газопроводу займуть щонайменше 10 років, а втрачені постачання до Європи він все одно

не замінить, додає експерт (URL: <https://glavcom.ua/world/world-economy/si-tszinpin-znovu-zrujnuvav-hazovi-mriji-putina-963254.html>).

Щоправда, наприкінці жовтня російські ЗМІ повідомили, що «Газпром» почне поставки газу до Китаю «далекосхідним маршрутом» не пізніше 2027 р. Відповідний контракт було підписано ще в лютому 2022 р. Цей контракт передбачає постачання до Китаю до 10 млрд куб. м газу на рік протягом щонайменше 25 років. Уряди двох країн також підписали міжурядову угоду, яка регулює будівництво транскордонного газопроводу через р. Уссурі.

Утім приналежність обох держав до БРІКС не завадила Китаю, задля диверсифікації власного забезпечення газом, обрати шлях угод з державами, що не є членами БРІКС, без значного поглиблення зв'язків з Росією в газовій сфері.

Повідомляється також, що цього року й Бразилія імпортувала з Росії не лише нафту, а й газ. Але обсяги такого експорту російського газу загалом були малі через обмежені потужності з виробництва зрідженого газу в Росії.

Аналіз інформації зі ЗМІ дає підстави припустити, що частину зменшення експорту свого газу Росія намагається компенсувати за рахунок мінеральних добрив, які із цього газу виробляються. Причому деякий час російські компанії експортували цей товар зі знижками. Саме за рахунок зниженої ціни частка Росії в сукупному імпорті добрив до Індії зросла із 6 % у період квітень 2021 – березень 2022 р. до 20 % у період квітень 2022 – березень 2023 р. Причому в ці ж періоди частка Китаю в сукупному імпорті добрив до Індії зменшилася з 23 до 15 %. Як видно, приналежність усіх цих держав до БРІКС і демонстративно тісні контакти керівництва Росії та Китаю не завадили російським компаніям відвойовувати частку індійського ринку у їхніх китайських конкурентів. Так само приналежність до БРІКС не завадила російським компаніям у серпні цього року припинити пропонувати Індії добрива за зниженими цінами після того, як минулого року російські компанії стали найбільшим постачальником добрив до цієї країни. Це відбулося на тлі зростання світових цін на добрива. Причому Китай намагається скоротити свої закордонні продажі добрив.

Таким чином, і на ринку добрив, як і в раніше розглянутих випадках, суто ринкові відносини між суб'єктами підприємництва держав-членів БРІКС превалюють над прагненням держав-членів цього ж об'єднання до проведення єдиної та скоординованої економічної політики.

Повномасштабна війна Росії проти України загострила продовольчу проблему у світі, яка так чи інакше стосується сучасних і майбутніх держав-членів БРІКС. Серед держав-учасників цього об'єднання є потужні експортери й потужні імпортери сільськогосподарської та продовольчої продукції. Причому з приєднанням на початку 2024 р. нових членів імпортний потенціал БРІКС у сфері торгівлі сільськогосподарською та продовольчою продукцією зросте більше, ніж експортний.

Водночас, за інформацією агентства «Bloomberg», «російські зернові порти переповнені після двох років рекордних урожаїв поспіль. Це робить

Росію домінуючим відправником вантажу й ціноутворювачем на світовому ринку зерна... При цьому надлишок пропозиції тисне на місцеві ціни, спонукаючи чиновників вводити мінімальний ціновий рівень, щоб підтримати ринок» (URL: https://biz.censor.net/news/3444819/nayibilshyyi_u_afrytsi_importer_zerna_vidmo_vyvsya_vid_rosiyiskoyi_pshenytsi_bloomberg). До того ж Росія вкрала близько 6 млн т українського зерна урожаю 2022 р. Про це повідомляється в доповіді Конгресу США, що базується на даних американської розвідки, супутникових знімках та повідомленнях з відкритих джерел.

Згідно з інформацією російського видання ТАСС, Росія домовилася з Китаєм про постачання 70 млн т зернових, зернобобових й олійних вантажів протягом 12 років. Про це повідомив глава ініціативи «Новий сухопутний зерновий коридор» К. Овсепян. Тобто середні щорічні обсяги російського експорту цих товарів до КНР становитимуть дещо менше 6 млн т. Для китайського ринку це доволі вагомий обсяг імпорту. Утім, за інформацією Bloomberg, ще протягом січня – квітня 2023 р. Китай імпортував 6 млн т пшениці, з яких лише 30 тис. т мали російське походження. Причому в цей же період 59,7 % від сукупного обсягу пшениці Китай імпортував з Австралії, 18,3 % – з Канади, 7,9 % – зі США.

Росія активно торгує зерном і з майбутнім (з 2024 р.) учасником БРІКС Єгиптом. Причому «Єгипет є одним з найбільших імпортерів пшениці у світі, і його закупівлі уважно відстежуються як глобальний орієнтир. Його державний покупець у минулому році почав замовляти трохи пшениці в процесі приватних переговорів, що ознаменувало відхід від традиційного процесу забезпечення зерна за допомогою тендерів, а від початку року йому було дозволено імпортувати зерно та олії за міжурядовими операціями».

Утім, за інформацією ЗМІ, у вересні цього року Єгипет вирішив закупити 480 тис. т пшениці у Франції та Болгарії, а не в Росії. Повідомлялося, що російську владу не влаштувала ціна на пшеницю, запропонована Єгиптом. За словами джерел з Bloomberg, це другий випадок за останні кілька місяців, коли закупівлю російської пшениці державною компанією Єгипту було зірвано через спробу Росії встановити неофіційний мінімальний рівень цін. Причому, за повідомленнями російських ЗМІ, минулого сезону Єгипет збільшив закупівлю пшениці в Росії на 61,1 % – до 8,1 млн т. На початку серпня цього року Єгипет закупив 300 тис. т російської пшениці по 250 дол. США/т. Водночас, за інформацією Bloomberg, Єгипет проводить переговори щодо покупки 1 млн т пшениці в рамках міжурядової угоди з Росією.

Таким чином, судячи з повідомлень ЗМІ, приналежність до БРІКС сама по собі не надто впливає на умови експорту російського зерна до держав-членів цього об'єднання – як нинішніх, так і майбутніх.

У цьому ж контексті вельми показовою є реакція Китаю на плани Європейського Союзу оголосити про антисубсидійні розслідування щодо китайських виробників сталі. ЄС погодився приєднатися до зусиль США із захисту промисловості від дешевої конкуренції. Зі свого боку речник

Міністерства торгівлі КНР Х. Ядун заявив: «Практика ЄС призведе до зростання витрат на виробництво, зачіпаючи інтереси споживачів, і не сприяє стабільності глобальних промислових ланцюжків та ланцюжків постачань» (URL: <https://gmk.center/ua/news/kitaj-zanepokoienij-mozhlivim-antisubsidijnim-rozsliduvannyam-ies>).

Отже, проведений аналіз свідчить, що у сфері торгівлі біржовими товарами між членами БРІКС їхня ринкова поведінка не відрізняється від механізмів торгівлі з іншими країнами світу. Тобто на ринках біржових товарів БРІКС, як міждержавне об'єднання, не формує якихось правил міжнародної торгівлі для підприємств-резидентів своїх держав-учасниць, як, наприклад, Європейський Союз. Хоча водночас постає питання: «Який вплив розширення БРІКС може справити на інші сфери міжнародної торгівлі, включаючи торгівлю так званими небіржовими товарами?».

Видається, що в цьому контексті вельми показовою є міжнародна економічна політика Китаю. Зокрема, деякі французькі ЗМІ зазначають, що відкривши «Нові Шовкові шляхи» у 2013 р., «Сі Цзіньпін занунив Китай у безпрецедентну пригоду в його історії. За десятиліття Пекін витратив сотні мільярдів євро на інфраструктуру, що з'єднуватиме Азію та Європу, і не тільки. Сьогодні понад 150 країн задіяно в складній мережі сухопутних і морських коридорів». Тоді ж ця глобальна китайська ініціатива отримала назву «Один пояс – один шлях». Наголошується, що «Китай хоче першості й незалежності від торговельних шляхів, які контролює Америка. Зокрема, таких як життєво важлива Малаккська протока, де вирує значна частина світової морської торгівлі. Пекіну потрібна мережа, у якій він буде центром, спонсором і головним бенефіціаром. За 10 років він виділив майже 1 тис. млрд на фінансування проєктів у транспортній, енергетичній та телекомунікаційній сферах, будуючи, зокрема, інфраструктуру... Із часів плану Маршалла світ не бачив подібних амбіцій. Китай же намагається створити гігантський інструмент глобальної економічної та політичної влади».

У ЗМІ зазначається, що «китайська ініціатива загнала цілі країни в боргову яму. Адже проєкти були переважно розраховані на країни, що розвиваються, і тепер не можуть платити за рахунками». Багато аналітиків характеризували китайське кредитування як «дипломатію боргової пастки». Китай не виставляв жодних умов для надання своїх кредитів. Тим не менше, він давав їх під державні гарантії. І таким чином, якщо країна не може виплатити борг (тут варто сказати, що не всі проєкти були економічно виправдані, а вкладені гроші в будівництво були завищеними), його виплачували доступом до тих чи інших інфраструктурних об'єктів. Останній нашумілий приклад Шрі-Ланка, яка на 99 років віддала свій провідний порт у керування Китаю. Тому деякі аналітики вважають, що «справжня мета китайської ініціативи “Один пояс – один шлях” – відкрити доступ до стратегічних об'єктів в Азії, Африці, Перській затоці та навіть в Америці» (URL: <https://www.rfi.fr/uk/%D0%BC%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%80>

%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D1%96-
%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8/20231019-
%D0%BF%D1%83%D1%82%D1%96%D0%BD-%D0%BD%D0%B0-
%D0%BF%D0%BE%D0%BA%D0%BB%D0%BE%D0%BD%D1%96-
%D1%83-%D1%81%D1%96-
%D1%86%D0%B7%D1%96%D0%BD%D1%8C%D0%BF%D1%96%D0%BD%
D0%B0-%D1%8F%D0%BA-%D0%BA%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%B9-
%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B6%D1%83%
D1%94-
%D0%B2%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%82%
D0%BE%D0%B2%D1%83%D0%B2%D0%B0%D1%82%D0%B8-
%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%96%D1%8E-%D0%B4%D0%BB%D1%8F-
%D1%81%D0%B2%D0%BE%D1%94%D1%97-
%D0%BA%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%96).

При цьому кінцевим регіоном ряду торговельних коридорів у рамках ініціативи «Один пояс – один шлях» (Китай – Монголія – Росія, «Новий Євразійський сухопутний міст», Центральна Азія – Західна Азія, морські маршрути з Китаю навколо Південної Азії та Суецький канал до Середземного моря) була саме Європа як надзвичайно потужний ринок збуту китайських товарів і джерело отримання сучасних технологій. Таким чином, у рамках глобальної ініціативи «Один пояс – один шлях» Китай, по суті, прагне реалізувати себе як виробника й експортера промислових товарів світового масштабу, так би мовити світову фабрику.

Також у рамках ініціативи «Один пояс – один шлях» Китай намагається реалізувати й інші проекти. Одним з них був проект співпраці між Китаєм і країнами Центральної та Східної Європи, відомий як «17+1». Його метою було сприяння торгівлі та інвестиційним відносинам між Китаєм і Центральною та Східною Європою. Утім, згодом виявилось, що цей проект не виправдовує сподівання принаймні частини європейських країн. У результаті з нього в лютому 2021 р. вийшла Литва. Оглядачі ЗМІ також наголошують, що «російське вторгнення (в Україну. – Ред.) та санкції Заходу призупинили деякі вантажні перевезення на “шовкових” залізницях через Євразію, але Китай не розгубився, а перенаправив свої потяги. Тепер їх більше йде прямо на Москву». При цьому «лідер Китаю цінує свій Транскаспійський маршрут, який прибуває до Стамбулу як обхідний».

Варто також зазначити, що реальна міжнародна позиція Китаю щодо повномасштабного воєнного вторгнення Росії в Україну привернула більше уваги держав Європи до їхньої торгівлі з КНР. Так, віцепрезидент Європейської комісії і комісар торгівлі ЄС В. Домбровскіс, перебуваючи у вересні цього року з візитом у Китаї, заявив, що «європейські лідери стурбовані дисбалансом у торгівлі з Пекіном, і вказав, що торговельний дефіцит ЄС з Китаєм минулого року сягнув майже 400 млрд євро (425 млрд дол.). В. Домбровскіс підкреслив, що для успішної міжнародної економічної співпраці потрібно, аби підприємства мали рівні умови для конкуренції». Як повідомлялося, «нещодавно президент Єврокомісії У. фон дер Ляєн

оголосила європейське розслідування щодо державних субсидій, які китайський уряд виділяє своїм виробникам автомобілів з електродвигунами». В. Домбровскіс також зазначив, що Китай «політизує» умови для бізнесу, щоб захищати китайські інтереси, а це, за його словами, призвело до «меншої прозорості, нерівного доступу до контрактів, а також до дискримінаційних стандартів і вимог щодо безпеки» (URL: <https://www.holosameryky.com/a/7282571.html>).

Раніше ЗМІ також повідомляли, що «до 2030 р. Європейський Союз може опинитися в такій же залежності від Китаю у сфері літій-іонних акумуляторів та паливних елементів, як він був від Росії в галузі енергетики до подій в Україні... Це може статися, якщо не буде прийнято ефективних заходів у цьому напрямі. Такий висновок міститься у внутрішньому документі Єврокомісії. Побоюючись зростаючої глобальної наполегливості та економічного впливу Китаю, лідери країн ЄС обговорюють пропозиції Єврокомісії щодо зниження ризику надмірної залежності Європи від Китаю та необхідності розширення співпраці з Африкою й Латинською Америкою» (URL: <https://glavcom.ua/world/observe/jes-do-2030-roku-mozhe-stati-zalezhnim-vid-novoho-kljuchovoho-partnera-957038.html>).

Зі свого боку, Китай вважає, що «плани ЄС щодо антисубсидійних розслідувань щодо китайських виробників сталі порушують глобальні ланцюжки постачань і збільшують витрати... Ці дії суперечать нормам міжнародної торгівлі, заявив речник Міністерства торгівлі КНР Х. Ядун» (URL: <https://gmk.center/ua/news/kitaj-zanepokoienij-mozhlyvim-antisubsidijnim-rozsliduvannyam-ies>).

Зі свого боку, США прагнуть протидіяти експансії Китаю у сфері новітніх технологій. На це спрямовано заходи, покликані обмежити доступ КНР до передових мікрочіпів, які можна використовувати у військових цілях, та обладнання для їх виробництва. Особливу увагу США звертають на обмеження експорту графічних чіпів, які можна використовувати в технологіях штучного інтелекту, та устаткування для їх виробництва. Зокрема, США запровадять «додаткові перевірки для китайських компаній, які намагаються обійти обмеження на експорт за допомогою постачання через треті країни. Китайські виробники мікропроцесорів будуть внесені до списку обмежень. Іноземним виробникам потрібно буде отримувати американську ліцензію для виконання замовлень від таких компаній».

Водночас деякі експерти зазначають, що «залишається незрозумілим, чи переважають довгострокові наслідки короткострокові вигоди». При цьому вони застерігають, що, хоча «китайський потенціал не є найсучаснішим і країна залишається залежною від західних технологій, Пекін, схоже, сповнений рішучості надолужити згаяне. Китай імпортує рекордні обсяги західного обладнання для виробництва мікросхем до того, як набудуть чинності нові нідерландські та японські заходи експортного контролю, і виділив майже 150 млрд дол. на субсидії китайським виробникам мікросхем. З іншого боку, «Вашингтон зіткнеться зі зростаючими політичними й правовими перешкодами всередині країни та закордоном, щоб стримати

Китай. Експортний контроль важко забезпечити без належних ресурсів, і очікується, що Конгрес США відхилить розширені бюджетні запити Бюро промисловості та безпеки» (URL: https://ipress.ua/articles/ssha_ydut_vabank_dlya_kontrolyu_nad_kytayskym_vyrobnystvom_chipiv_ale_chy_dast_tse_rezultat_metyu_eytel_349220.html). Загалом ця проблема заслуговує на окреме дослідження.

Водночас проведений аналіз дає підстави вважати, що з розширенням БРІКС міжнародна економічна політика Китаю, включаючи торгівлю небіржовими товарами, загалом істотно не зміниться. КНР і надалі проводитиме політику зовнішньоекономічної експансії, використовуючи для цього ситуативні політико-економічні альянси як з державами-членами БРІКС, так і з іншими державами.

До речі, вдаватися до політики зовнішньоекономічної експансії у сфері машинобудування прагне й майбутній член БРІКС Іран. Зокрема, віцепрезидент Ісламської Республіки Іран з науки та технологій Р. Фірузабаді повідомив, що Росія підписала з іранськими компаніями кілька великих контрактів, які передбачають, що літаки з РФ проходять технічне обслуговування та ремонт в Ірані. За його словами, Іран – один з найбільших постачальників авіадвигунів та фахівців з техобслуговування й ремонту агрегатів літаків. Також минулого року іранські ЗМІ, з посиланням на міністра торгівлі та промисловості Ірану Р. Аміна, повідомили, що Іран і Росія домовилися про бартер, де Росія постачатиме Ірану сталь, цинк, свинець та глинозем, а Іран Росії – запчастини для автомобілів і силові турбіни (URL: <https://ru.irna.ir/news/84839299/%D0%A0%D0%BE%D1%81%D1%81%D0%B8%D0%B8-%D0%BD%D0%B0%D0%B7%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D0%B8-%D0%98%D1%80%D0%B0%D0%BD-%D0%B2%D0%BE%D0%B7%D0%BC%D0%BE%D0%B6%D0%BD%D0%BE%D0%B9-%D0%B7%D0%B0%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%BE%D0%B9-%D0%B4%D0%BB%D1%8F-%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B1%D0%B8%D0%BD-%D0%BD%D0%B5%D0%BC%D0%B5%D1%86%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE>).

Також проведений аналіз свідчить, що держави-члени БРІКС, як нинішні, так і майбутні, прагнуть скористатися тим міжнародним становищем, у якому опинилася Росія через її повномасштабне воєнне вторгнення в Україну та накладені на неї внаслідок цього міжнародні санкції. По суті, Росія у межах БРІКС дедалі більшою мірою перетворюється на постачальника сировини, насамперед для економічно найпотужніших держав-членів цього об'єднання, а також ринок збуту широкого спектра промислових товарів, насамперед товарів з високою часткою доданої вартості, високотехнологічних товарів. При цьому Росія зазнає фінансових втрат як через зниження цін її експорту, так і через подорожчання імпорту товарів та послуг через запроваджені проти неї міжнародні санкції.

Проведений у цій праці аналіз дає підстави вважати, що саме по собі розширення БРІКС ще не означатиме відповідного міжнародного посилення цього об'єднання держав як єдиної організації. У геополітичному плані цілком вірогідне формування ситуативних політичних альянсів різних держав у межах БРІКС, яке послаблюватиме можливості формування єдиної політики цього об'єднання з певних міжнародних питань.

У глобальному економічному контексті, враховуючи, що з наступного року кількість держав-членів БРІКС зросте, узгодження економічної політики та торговельних відносин між ними потребуватиме більше зусиль і часу. Це ускладнить дедоларизацію економічних відносин, перехід до здійснення торговельно-фінансових розрахунків між членами БРІКС у національних валютах. Причому у сфері торгівлі біржовими товарами між членами БРІКС їхня ринкова поведінка не відрізняється від механізмів торгівлі з іншими країнами світу. Тобто на ринках біржових товарів БРІКС як міждержавне об'єднання не формує якихось правил міжнародної торгівлі для підприємств-резидентів своїх держав-учасниць, як, наприклад, Європейський Союз.

Водночас варто очікувати на певне зростання міжнародної ролі таких держав, як Індія та, особливо, Китай. Прикметно, що на світовому ринку КНР проводить політику торговельно-промислової експансії. При цьому особливу увагу керівництво цієї держави приділяє досягненню світового лідерства Китаю у сфері новітніх технологій. Китай намагається використати розширення БРІКС для досягнення своїх глобальних політичних та економічних цілей.

Стисло і влучно глобальні амбіції Китаю відображено у вітальному листі, який голова КНР Сі Цзіньпін 25 жовтня 2023 р. надіслав до Національного комітету з американо-китайських відносин з нагоди щорічної гала-вечері організації. У цьому документі зазначено, що «від встановлення Китаєм і США, двох світових держав, правильного курсу на співіснування залежить мир та розвиток у всьому світі, а також майбутнє й доля людства. Китай готовий на основі трьох принципів – взаємної поваги, мирного співіснування, взаємовигідного співробітництва – просувати взаємовигідну співпрацю з американською стороною, належним чином регулювати розбіжності, об'єднувати зусилля для реагування на глобальні виклики, добиватися взаємних успіхів і спільного процвітання на благо двох країн світу» (URL:

https://www.fmprc.gov.cn/rus/zxxx/202310/t20231026_11168909.html). Загалом міжнародна стратегія Китаю у військово-політичній, економічній та інформаційній сферах заслуговує на спеціальне дослідження (*При підготовці цієї роботи було використано інформацію з таких джерел: Главком (<https://glavcom.ua>). – 2023. – 21.03; 18.05; 4.07; 23, 26.08; 2, 11, 18, 19, 25.09; 16.10; Голос Америки (<https://ukrainian.voanews.com>). – 2023. – 25.10; Дзеркало тижня (<https://zn.ua/ukr>). – 2023. – 4.09; 11.10; Економічна правда (<https://www.epravda.com.ua>). – 2023. – 11, 16.10; Інтерфакс (<https://www.interfax.ru>). – 2022. – 22.06; 2023. – 10.09; 9, 22.10;*

Кореспондент.net (<https://ua.korrespondent.net>). – 2022. – 16.05; 6.09; 2023. – 3.07; 6, 20.10; *Міністерство закордонних справ Китайської Народної Республіки* (https://www.fmprc.gov.cn/rus/zxxx/202310/t20231026_11168909.html); *НВ* (<http://nv.ua>). – 2023. – 29.08; 12, 18, 27.09; 23.10; *Радіо Свобода* (<https://www.radiosvoboda.org>). – 2023. – 26.08; *Телевізійна служба новин* (<https://tsn.ua>). – 2023. – 16, 30.08; 29.09; *УНІАН* (<https://www.unian.ua>). – 2023. – 13, 20, 27.09; 18, 19.10; *Цензор.net* (<https://censor.net.ua>). – 2023. – 30.04; 4.05; 1.06; 25.08; 11, 20, 21.09; 5.10; *Deutsche Welle* (<http://dw.com>). – 2012. – 29.03; 2014. – 8.04; 14, 17.07; 2015. – 21.07; 2023. – 22.08; *France Médias Monde* (<https://www.rfi.fr/uk>). – 2023. – 15.04; 22, 28.08; 11.09; 19.10; *GMK Center* (<https://gmk.center/ua>). – 2023. – 13.10; *iPress* (<https://ipress.ua>). – 2023. – 20.10; *IRNA* (<https://ru.irna.ir/news>). – 2022. – 31.07; 2023. – 16.04; 4.10).

С. Горова, ст. наук. співроб. СІАЗ НБУВ

Аграрний сектор України в умовах воєнних реалій

Через повномасштабне вторгнення РФ в Україну аграрний сектор нашої держави зазнав суттєвих втрат. Низка підприємств у зонах бойових дій та на тимчасово окупованих територіях зупинилася, велику кількість виробничих потужностей зруйновано або пошкоджено, ускладнено доступ підприємств до ресурсів і сировини, ринків збуту. На значній частині земель неможливо проводити сільськогосподарську діяльність, а блокування морських портів унеможливило експорт сільгосппродукції традиційними торговельними шляхами.

Для досягнення стійкості сільськогосподарського виробництва, подолання й недопущення сплесків цін на харчові продукти, розбудови ланцюгів постачання й збуту агропродукції вжито низку заходів (URL: <https://niss.gov.ua/publikatsiyi/analitichni-dopovidi/priorityty-zabezpechennya-stiykosti-promyslovosti-y-ahrarynoho>, 17.04.2023). Так, станом на кінець жовтня в Україні намолочено 63,2 млн т нового врожаю, з яких зернових культур – 43,4 млн т, олійних – 19,6 млн т. Збір зернових та зернобобових культур проведено на площі 8849,8 тис. га при врожайності 49,0 ц/га, у тому числі:

- пшениці обмолочено 4694,5 тис. га (врожайність – 47,6 ц/га), намолочено 22 409 тис. т;
- кукурудзи обмолочено 1947,3 тис. га (врожайність – 68,4 ц/га), намолочено 13 320 тис. т;
- ячменю обмолочено 1504,5 тис. га (врожайність – 39,2 ц/га), намолочено 5890 тис. т;
- гороху обмолочено 154,4 тис. га (врожайність – 25,8 ц/га), намолочено 398,2 тис. т;

- гречки обмолочено 138,1 тис. га (врожайність – 14,9 ц/га), намолочено 205,6 тис. т;

- проса обмолочено 78,6 тис. га (врожайність – 22,7 ц/га), намолочено 178,4 тис. т;

- інших зернових та зернобобових культур обмолочено 332,5 тис. га, намолочено 964,9 тис. т.

Збір олійних культур проведено на площі 7813,7 тис. га, зокрема:

- соняшнику обмолочено на площі 4687,9 тис. га, (врожайність – 23,6 ц/га), намолочено 11 074 тис. т насіння;

- сої обмолочено на площі 1729,8 тис. га, (врожайність – 26,1 ц/га), намолочено 4507 тис. т;

- ріпаку збір завершено, площа обмолоту – 1396 тис. га, намолочено 4005 тис. т насіння при урожайності 28,7 ц/га.

Триває збір цукрових буряків, їх викопано на площі 155,4 тис. га, накопано 7334 тис. т солодких коренів при врожайності 472,1 ц/га (URL: <https://minagro.gov.ua/news/v-ukrayini-namolocheno-ponad-63-mln-tonn-zernovih-ta-olijnih-kultur.2023.27.10>).

Варто зазначити, що українські аграрії посіяли 4985 тис. га озимих культур. Чотири регіони – Волинь, Закарпаття, Запоріжжя та Полтавщина – повністю завершили сівбу озимини. Також сільгосптоваровиробники всіх областей України завершили сівбу озимого ріпаку, його посіяно на 1136 тис. га.

У решті областей триває сівба пшениці, проса та жита. Усього аграрії вже посіяли 3849 тис. га озимих зернових, зокрема: пшениці – 3456 тис. га, ячменю – 322 тис. га, жита – 71 тис. га. Приріст посівів озимих зернових за тиждень склав 506 тис. га (URL: <https://minagro.gov.ua/news/v-ukrayini-posiyano-majzhe-5-mln-ga-ozimih-volin-zakarpattya-zaporizhzhya-ta-poltavshchina-zavershili-sivbu.2023.24.10>).

Крім того, показовим є й те, що завдяки активізації роботи одеських портів Україна експортувала 41 тис. т ячменю нового врожаю, але основний попит демонструє внутрішній ринок. «Експортний попит на ячмінь активізувався. В Одесі фіксується попит на ячмінь із сертифікацією для поставок до Китаю за ціною близько 118–120 дол./т. Такі ціни озвучуються з поставкою в Одесу до 10 листопада. На листопад уже продано 50 тис. т ячменю з поставкою в Китай. Тому можна очікувати подальшого руху зернової угоди через одеські порти. Великого зростання цін не буде, але позначки можуть піднятися на 5 дол./т», – зазначили експерти.

За їхньою інформацією, дунайські порти поки що не торгують ячменем, хоча індикативна ціна становить 125–130 дол./т. Проте реального руху немає. Вища ліквідність фіксується на західних кордонах (ЧОП) – 135–140 дол./т на умовах DAP, але попит за цим напрямком невеликий.

На думку експертів, основний попит фокусується на внутрішньому ринку, головними покупцями ячменю стають переробні заводи. Поки що закупівельні ціни перебувають на рівні 4500–4800 грн/т, найближчими тижнями істотних змін не очікується (URL:

<https://open4business.com.ua/ukrayina-eksportovala-41-tys-tonn-yachmenyu-novogo-vrozhayu>. 2023. 25.10).

Привертає увагу повідомлення пресслужби мінагрополітики, у якому йдеться, що станом на 11 жовтня 11,5 тис. українських агропідприємств з початку поточного року отримали 59,3 млрд грн банківських кредитів на розвиток власного бізнесу. «34,2 млрд грн із загальної суми за державною програмою “Доступні кредити 5–7–9 %” отримали 8,9 тис. підприємств», – додали в міністерстві.

Так само зазначається, що найбільший обсяг кредитів за різними програмами у 2023 р. отримали аграрії Київської (11,5 млрд грн для 842 підприємств), Вінницької (5,4 млрд грн для 1312 тис. підприємств), Дніпропетровської (5,3 млрд грн для 746 підприємств), Кіровоградської (4,5 млрд грн для 1,566 тис. підприємств) та Одеської (4,1 млрд грн для 1028 тис. підприємств) областей.

«За програмою “Доступні кредити 5–7–9 %” найбільше отримали підприємства таких областей: Кіровоградської – 3,86 млрд грн (виділено для 1255 тис. господарств), Вінницької – 3,53 млрд грн (для 1009 тис.), Одеської – 3,43 млрд грн (для 830) та Київської – 3,23 млрд грн (для 683)», – вказується в повідомленні. (URL: <https://www.apk-inform.com/uk/news/1537114>. 2023. 12.10).

Водночас експерти схвально оцінюють відновлення у 2023 р. будівництва овочесховищ. Протягом поточного року аграрії збудували 15 овочесховищ із загальною потужністю близько 10 тис. т (URL: <https://latifundist.com/novosti/62802-u-2023-rotsi-v-ukrayini-zbuduvali-12-ovocheshovishch>. 2023. 10.10).

Перспективними також виглядають і наміри співпраці між Україною та Японією, які планують спільно працювати над відновленням українського сільського господарства. Зокрема, заступник міністра аграрної політики та продовольства України М. Дмитрасевич зустрівся з генеральним директором Бюро з експорту та міжнародних справ Міністерства сільського, лісового господарства та рибальства Японії М. Мамайосі.

Вони обговорили допомогу Україні у відновленні її аграрної інфраструктури.

Основними завданнями групи будуть:

- запозичення досвіду Японії для відновлення аграрного сектору України;
- розгляд конкретних заходів підтримки та співпраці з використанням японських технологій та активів;
- обмін інформацією для сприяння участі приватних компаній Японії у відбудові України (URL: <https://minagro.gov.ua/news/markiyandmitrasevich-zustrivsvya-z-yaponskim-kolegoyu-midzuno-masajosi>. 2023. 5.10).

На думку оглядачів, аграрний сектор виявив високу стійкість та адаптивність до ризиків воєнного часу: продовольчі потреби населення країни – забезпечено! Однак в умовах повномасштабної війни існують загрози стабільному функціонуванню аграрного сектору.

Серед них назвемо найбільш характерні.

Перша загроза – вихід частини економічних суб'єктів з аграрного бізнесу або зміни спеціалізації через значні економічні втрати, у тому числі – через втрату збуту. Досить показовими є результати опитування, проведеного Всеукраїнською Аграрною Радою (ВАР) за підтримки Програми USAID із аграрного і сільського розвитку (АГРО) в межах проекту «Підтримка агро-ММСП, які постраждали від активних бойових дій або тимчасової окупації російської федерації». Опитування здійснювалося в період з 4 по 14 вересня 2023 р. У ньому взяли участь 63 постраждалих від бойових дій або тимчасової окупації агро-ММСП. Земельний банк опитаних – 123 тис. га.

За результатами опитування 59 % господарств припиняли свою діяльність внаслідок окупації, 25 % – внаслідок бойових дій. Лише 16 % господарств працювали безперервно.

Тридцять вісім відсотків господарств вказали, що їхня діяльність досі припинена, 45 % опитуваних зазначили, що діяльність їхніх господарств відновлена менше ніж на половину.

У 79 % опитуваних під час окупації було зруйновано чи вкрадено майно, техніку, врожаї. Найбільше постраждали сільськогосподарські будівлі – у 40 % учасників опитування, та сільськогосподарська техніка – у 24 % учасників. Також 81 % опитаних господарств зазначили, що потребують розмінування с/г земель.

Лише 22 % учасників повністю зафіксували збитки та втрати і провели інвентаризацію зруйнованих активів. 50 % учасників змогли частково задокументувати втрати та пошкодження, 28 % господарств не мали такої можливості взагалі.

Щодо виробничих проблем, то домогосподарства, що брали участь в опитуванні, на першому місці зазначили нестачу матеріальних ресурсів (ПММ, ЗЗР, насіння) – 20 % опитаних. На знищення чи викрадення ворогом техніки вказали 16 % господарств. Нестачу коштів на проведення діяльності та відсутність працівників зазначили по 13 % господарств.

Серед виробничих проблем учасники відмітили також: відсутність банківських кредитів – 11 % господарств, відсутність ринків збуту – 10 % господарств, знищені виробничі приміщення – 9 % господарств, та відсутні потужності для зберігання с/г продукції – 8 % господарств.

На питання про отримання кредитів 53 % учасників відповіли, що банк відмовив їм у кредитуванні через знаходження підприємства в зоні бойових дій. Для 51 % учасників кредитування має велике значення для поповнення обігових коштів, придбання витратних матеріалів для продовження діяльності підприємства. Для такої ж кількості опитуваних – 51 %, – саме можливість фінансової допомоги, пільгових кредитів або грантової підтримки необхідні для відновлення та продовження діяльності підприємств. Це першочергова потреба.

Серед інших потреб для відновлення діяльності підприємств аграрії вказали припинення бойових дій – 38 %, розмінування с/г земель – 30 % опитуваних, 19 % вказали на потреби в матеріальних ресурсах, 13 %

учасників наголосили на необхідності збільшення внутрішніх цін на продукцію.

Також для 8 % учасників болісним залишається розв'язання проблем зі старими кредитами (реструктуризація, пролонгація, відстрочка сплати), по 5 % учасників вказали про звільнення від податкових перевірок і податкові пільги та про необхідність кваліфікованих виробників (URL: <https://minagro.gov.ua/news/postrazhdali-agrariyi-rozpovili-pro-nagalni-potrebita-problemi-dlya-vidnovlennya-diyalnosti-pidpriyemstv>. 2023. 4.10).

Серед аграріїв та експертів викликає тривогу той факт, що, за словами трейдера й колишнього депутата Верховної Ради VIII скликання І. Мірошніченка, в АПК розпочався процес масового банкрутства. На його думку, якщо в АПК цього року не відбудуться істотні зміни щодо відновлення роботи глибоководних портів, зниження ставок страховок по фрахту і штучних ставок з вартості перевалки, а також зборів у портах, то у 2024 р. близько 50 % агровиробників збанкрутують або змінять своїх власників.

Він зазначив, що у 2022–2023 рр. близько 20 % агрокомпаній змінили власників. І. Мірошніченко наголосив, що наразі масове збідніння та збитковість відчуває більшість агровиробників. За його підрахунками, тільки 20–30 % виробників залишаються прибутковими завдяки високотехнологічному виробництву з високим врожаєм і вертикальній інтеграції в експорті або переробці.

І. Мірошніченко зауважив, що в разі продовження такого стану речей відбудеться зміна структури агровиробництва. Це призведе до середньозваженої збитковості в межах від 100 до 250 дол. на гектар у 2023–2024 рр. (URL: <https://informer.ua/uk/proces-rozpochavsya-polovini-ukrajinskih-agrarijiv-zagrozhuje-bankrutstvo-u-2024-roci-dumka-eksperta>. 2023. 24.09).

Що ж до проблеми перевезень аграрної продукції народний депутат та член комітету ВР з питань аграрної та земельної політики Д. Соломчук зазначив, що Україна в 3–4 рази зменшила обсяги таких перевезень транзитом через території сусідніх країн – членів Європейського Союзу.

За словами Д. Соломчука, Україна досі не відновила експорт пшениці, кукурудзи, соняшнику та ріпаку на внутрішні ринки п'яти країн – членів Європейського Союзу, який був заборонений Єврокомісією до 15 вересня 2023 р. (URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3774335-zniva2023-ta-eksport-ukrainskoj-agroprodukcii.html>. 2023. 16.10).

При цьому виконавчий директор «Економічного дискусійного клубу» О. Пендзин зауважив: «Якщо зерновий коридор не буде працювати, то внутрішні ціни будуть рости повільніше. Але для наших аграріїв це буде біда, бо не зможуть продати свій урожай і забезпечити фінансування».

Друга загроза – зміна структури виробництва на користь високорентабельних сільськогосподарських культур. Як зазначають експерти, чимало аграріїв у цьому сезоні перейшли із зернових на олійні культури, розуміючи, що останні, враховуючи проблеми з логістичними ланцюжками, мають більше шансів бути експортованими. Аналізуючи ціни,

генеральний директор УКАБ Р. Сластьон стверджує, що ситуація не така оптимістична, як минулого року, триматися стає все складніше, половина від вартості зернових іде на логістику, а з олійними ситуація трохи краща.

Водночас, за його словами, для цукрової галузі це вже третій поспіль успішний рік, оскільки зберігається потенціал до подвоєння обсягів з експорту цукру в разі відсутності перешкод в експорті до ЄС (URL: <https://landlord.ua/news/tsohorich-bahato-ukrainskykh-ahrariiv-pereishly-iz-zernovykh-na-oliini-kultury>. 2023. 20.09).

Третя загроза – брак фінансових ресурсів і, як наслідок, – спрощення процесів сільськогосподарського виробництва, зменшення внесення добрив та засобів захисту рослин, неможливість довгострокового планування діяльності внаслідок імовірних бойових дій. Так, на думку народного депутата Д. Соломчука, через нестачу фінансування українські аграрії у 2023 р. посіють на 20 % менше озимих, ніж у 2022 р. (URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3774627-v-ukraini-cogoric-posiut-na-20-mense-ozimih-deputat.html>, 16.10.2023).

У свою чергу заступник голови Всеукраїнської аграрної ради (ВАР) Д. Марчук вважає, що розширити фінансування сільгоспвиробників, зокрема й на деокупованих територіях, можуть аграрні розписки. «На деокупованих територіях дуже складна ситуація щодо банківського кредитування. Чимало підприємств ще до війни взяли кредити. Зараз потужності зруйновані, щось викрадено, щось спалено, заміновано, а кредит потрібно повертати. Щоб його повернути, потрібен новий кредит для закупівлі виробничих ресурсів, а банк його видавати не буде... Розширити фінансування сільгоспвиробників, зокрема на деокупованих територіях, можуть аграрні розписки», – зазначив Д. Марчук (URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3775621-agrarni-rozpiski-rozsirat-finansuvanna-agrariiv-na-deokupovanih-teritoriah-ekspert.html>. 2023. 18.10).

Четверта загроза – логістика. За повідомленням Reuters, через видатки на логістику, а також високі ціни на добрива та паливе український зерновий сектор цього року може втратити понад 3,2 млрд дол. Обмежені експортні можливості, які тепер зосереджені на невеликих портах річки Дунай і залізниці до Східної Європи, збільшили логістичний компонент і, як наслідок, знизили ціни, які трейдери можуть запропонувати фермерам (URL: <https://agropolit.com/news/26809-v-ukrayini-zernoviy-sektor-vtratit-32-mlrd-zaruk--prognoz-reuters>. 2023. 23.10).

Президент Української аграрної конфедерації Л. Козаченко, коментуючи ініціативу «Укрзалізниці» щодо підвищення тарифу на перевезення, наголосив: «Ми знаємо, у яких умовах сьогодні знаходиться наш бізнес. Ми знаємо про те, що тарифи логістичні виросли більш як у 4 рази порівняно з довоєнним періодом. Наші фермери отримують величезні втрати і не збираються в наступному році засівати великі площі угідь. Якщо ми зараз додаємо до цих проблем ще й підвищення тарифу, то це неправильно».

Він також зауважив, що питання підвищення тарифу має бути всебічно обговорене з бізнесом, водночас владі треба докласти зусиль, щоб забезпечити на українській залізниці конкуренцію, яка наразі взагалі відсутня (URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/logistika-agrariyiv-podorozhchala-pidvishchennya-1696526461.html>. 2023. 5.10).

П'ята загроза – втрата робочих місць. Якщо агропідприємства припинять діяльність, вони не лише зупинять виробничі процеси та роботу на значній площі земель, – головним питанням є збереження робочих місць та виплати. Заступник голови Всеукраїнської аграрної ради Д. Марчук у своєму коментарі зауважив: «У першу чергу це робочі місця, люди – власники паїв, у яких вони (аграрії) орендують землю. Тому в сьогоднішніх умовах, я б сказав, що підтримка діяльності підприємствами АПК – можливість виживання і давати людям якусь надію. Тому що дійсно українські товаровиробники працюють вже більше року в мінус. Багато хто – особливо ті, хто працює по зерновій групі, коли ціни на зерно немає, – всі свої можливості вони вже вичерпали». На його думку, оцінити навіть орієнтовно суму втрат вітчизняного АПК за час російського вторгнення у грошовому еквіваленті досить важко (URL: <https://latifundist.com/novosti/62568-agrariyiv-pershochergovo-tsikavit-rozshirennya-nayavnih-elevatornih-potuzhnostej-a-ne-budivnitstvo-novih--ekspert>. 2023. 25.07).

Водночас варто зауважити, що в умовах повномасштабної збройної агресії РФ державна аграрна політика має бути максимально заохочувальною для забезпечення стійкості сільськогосподарського виробництва й збереження ефективності ланцюгів «виробництво – перероблення – зберігання – постачання населенню харчових продуктів» (URL: <https://niss.gov.ua/publikatsiyi/analitichni-dopovidi/priorityty-zabezpechennya-stiykosti-promyslovosti-y-ahrarnoho>. 2023. 17.04). Експерти вважають, що найважливішими завданнями такої політики є: гарантування продовольчої безпеки; забезпечення сільськогосподарських виробників матеріально-технічними ресурсами; створення умов для самостійного забезпечення харчовими продуктами подвірних господарств і тимчасово переміщених осіб.

Проте, незважаючи на ворожі дії агресора під час повномасштабної війни в Україні, наша держава підтвердила власний статус гаранта продовольчої безпеки.

Наука – суспільству

Основні напрями діяльності НАН України

Під головуванням президента Національної академії наук України академіка А. Загороднього відбулося чергове засідання Президії НАН України.

Доповідь «Про наукові засади розроблення методики оцінювання збитків, завданих воєнними діями природним екосистемам» виголосив завідувач відділу геоботаніки та екології Інституту ботаніки ім. М. Г. Холодного НАН України академік НАН України Я. Дідух. Він зазначив, що завдані навколишньому середовищу збитки через російську збройну агресію проти України набули катастрофічного характеру. А в поєднанні з іншими видами антропогенної діяльності та зміною клімату вони викликають синергетичний ефект, який у перспективі може призвести до значних негативних економічних, соціальних та екологічних наслідків. У зв'язку з цим актуальним завданням науковців є оцінювання збитків навколишньому середовищу та розроблення превентивних заходів із мінімізації можливого негативного впливу на нього воєнних дій, створення планів щодо збереження та відновлення природних екосистем.

Як наголосив доповідач, для визначення та оцінювання збитків, завданих російською збройною агресією, в Україні прийнято низку нормативних документів, розроблено та затверджено методики, що передбачають оцінювання збитків щодо земельних ресурсів, надр, водних ресурсів, атмосферного повітря, лісового та природно-заповідного фондів України. Однак аналіз цих методик показує, що втрати біорізноманіття та збитки природним екосистемам, вони охоплюють лише частково.

Академік НАН України Я. Дідух повідомив, що на основі проведених досліджень на базі чотирьох полігонів – Чорнобильського еколого-радіаційного біосферного заповідника, Національних природних парків «Залісся» (Київська обл.), «Святі гори» (Донецька обл.) та «Кам'янська січ» (Херсонська обл.) – які репрезентують різні типи пошкоджень та типи природних екосистем, науковцями розраховано збитки лісового масиву НПП «Залісся», обґрунтовано необхідність всебічного оцінювання різних сценаріїв відновлення Каховського водосховища для мінімізації негативних наслідків руйнації ГЕС та дано прогнози можливих демураційних процесів у місцях, які не будуть затоплені. Фахівцями оцінено масштаби прямого та опосередкованого пошкодження степових екосистем у результаті утворення вирв. Виконані з оцінювання збитків природних екосистем України наукові дослідження ґрунтуються на оцінюванні екосистемних послуг з урахуванням вартості їх відтворення до природного стану. Вони є важливими та актуальними для отримання репарацій, прогнозування віддалених наслідків воєнних дій та розроблення заходів з мінімізації їхнього негативного впливу. Також запропоновано схему логістичних операцій, що включає типізацію та ступінь пошкоджень природних екосистем, збір та аналіз даних (характеристика, вразливість, опірність та відновлюваність біотопів), методику оцінювання збитків та можливих негативних наслідків.

В обговоренні доповіді директор Українського гідрометеорологічного інституту (УкрГМІ) ДСНС України та НАН України член-кореспондент НАН України В. Осадчий підтримав представлені результати щодо розрахунку збитків від агресії РФ та зупинився на розробках УкрГМІ з питань методичного супроводу цього напрямку. Зокрема, він повідомив, що

фахівцями УкрГМП розроблено нову методику для оцінки заподіяної шкоди внаслідок забруднення атмосферного повітря через збройну агресію Російської Федерації. Другим напрямом досліджень інституту є виявлення дешифрувальних ознак пожеж, що виникають внаслідок воєнних дій. Третій напрям – це дослідження стану водних екосистем, зокрема західних областей України, які отримали додаткове навантаження за рахунок переміщення значної кількості населення.

Завідувач відділу розвитку інфраструктури Державної установи «Інститут економіки та прогнозування НАН України» доктор економічних наук О. Никифорок підкреслила високу актуальність даного напрямку досліджень та вказала на необхідність, крім оцінювання збитків, ще й здійснення оцінки необхідних інвестицій для відновлення екосистем.

Академік-секретар Відділення загальної біології НАН України академік НАН України В. Радченко наголосив на необхідності удосконалення відповідної методології досліджень з оцінювання шкоди, завданої навколишньому середовищу воєнними діями, з урахуванням міжнародних методик.

У дискусії з цього питання взяли участь академіки НАН України В. Богданов, С. Комісаренко, В. Локтев, З. Назарчук.

Наступну доповідь «Розроблення та удосконалення радіаційностійких конструкційних матеріалів для ядерної енергетики України» представила завідувачка відділу фізики радіаційних явищ і радіаційного матеріалознавства Інституту фізики твердого тіла, матеріалознавства та технологій Національного наукового центру «Харківський фізико-технічний інститут» (ННЦ «ХФТ») доктор фізико-математичних наук Г. Толстолицька. Вона поінформувала колег про вагомні результати матеріалознавчих досліджень, спрямованих на потреби ядерно-енергетичного комплексу України.

Доповідачка наголосила, що сьогодні безпечна та економічна робота атомних станцій потребує насамперед продовження терміну експлуатації діючих енергоблоків АЕС, зокрема обґрунтування термінів безпечної експлуатації корпусів, прогнозування деградації матеріалів внутрішньокорпусних пристроїв та контролю за обладнанням й трубопроводами другого контуру.

Для безпечної експлуатації об'єктів ядерної енергетики та продовження терміну їх експлуатації фахівці ННЦ «ХФТ» розробили ефективні методи оцінювання ресурсу діючих об'єктів енергоблоків АЕС. Зокрема, проведено дослідження та комплексний аналіз процесів старіння основного металу (ОМ) головних циркуляційних трубопроводів (ГЦТ) Південноукраїнської АЕС після 100 та 200 тис. годин експлуатації. Результати виконаних робіт дають змогу продовжувати експлуатацію ГЦТ 1-го та 2-го енергоблоків Південноукраїнської АЕС.

За словами Г. Толстолицької, у співпраці з Національним технічним університетом «Харківський політехнічний інститут» виконано чисельні дослідження впливу різних факторів на формозміну елементів

внутрішньокорпусних пристроїв реактора (ВКП) (вигородка, твели, елементи кріплення) в умовах дії термосилових та радіаційних полів. Створено нові підходи, вдосконалено методи чисельного моделювання процесів довготривалого деформування моделей конструктивних елементів ВКП ядерного реактора АЕС.

Доповідачка зазначила, що для досягнення ефективності та конкурентоспроможності ядерного палива постає завдання вдосконалення сплаву для труб оболонок тепловидільних елементів (ТВЕЛ) і комплектувальних тепловидільних збірок (ТВЗ) з метою підвищення ресурсу їхньої роботи до 5–6 років. Науковці ННЦ «ХФТІ» вивчили вплив мікрододатків у сплаві $Zr1\%Nb$ на корозійні, радіаційні та механічні властивості, а також оптимізували їхній склад для забезпечення проектного запасу та стабільності опору формозміни оболонок ТВЕЛів.

Г. Толстолуцька також повідомила, що в ННЦ «ХФТІ» розроблені імітаційні технології, що значно скорочують час і матеріальні ресурси під час вибору й оптимізації хімічного складу, термічної та термомеханічної обробки кандидатних матеріалів різного типу реакторів.

Крім цього, фахівцями ННЦ «ХФТІ» в колаборації з Центром енергетичних, екологічних і технологічних досліджень («СИМАТ», Іспанія) розроблено новий технологічний процес керування структурою феритно-мартенситних сталей, що зменшує їхню здатність до радіаційного розпухання й окрихчення. Також розроблено новітні матеріали, толерантні до високого рівня радіації – дисперснозміцнені оксидами сталі (ДЗО-сталі), радіаційне розпухання яких удвічі менше, ніж базової сталі.

Як повідомила доповідачка, вперше розроблено та досліджено новітній клас перспективних матеріалів – радіаційнотолерантних високоентропійних сплавів (ВЕСи), що зміцнені тугоплавкими нанооксидами. Досвід створення високоентропійних сплавів допоміг фахівцям ННЦ «ХФТІ» створити нові легкі багатокomпонентні концентровані сплави на основі титану, що мають високу пластичність за кімнатної та підвищених температур.

У своїй доповіді Г. Толстолуцька також наголосила, що науковці ННЦ «ХФТІ» велику увагу приділяють розв'язанню проблеми безпечного поводження з відпрацьованим ядерним паливом і радіоактивними відходами (РАВ).

В обговоренні доповіді начальник відділу радіаційного матеріалознавства ВП «Науково-технічний центр» ДП «НАЕК “Енергоатом”» Е. Чалий повідомив про плідну співпрацю підприємства з науковцями НАН України та їхній вагомий внесок у розв'язання проблем, пов'язаних із продовженням терміну експлуатації об'єктів ядерної енергетики в Україні.

Завідувач кафедри матеріалів реакторобудування та фізичних технологій Навчально-наукового інституту «Фізико-технічний факультет» Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна доктор технічних наук, професор С. Литовченко наголосив на важливості збереження тісного

співробітництва науковців і освітян задля підготовки висококваліфікованих кадрів у галузі ядерної фізики та енергетики.

Директор Інституту фізики твердого тіла, матеріалознавства і технологій Національного наукового центру «Харківський фізико-технічний інститут» академік НАН України М. Азаренков у своєму виступі акцентував на тому, що українські науковці мають вагомий досвід, напрацювання та можливості для вирішення актуальних питань ядерної енергетики, що стоять перед державою.

У дискусії з цього питання взяли участь академіки НАН України З. Назарчук, І. Кривцун, О. Хіміч, М. Картель, Я. Яцків.

Учасники засідання зауважили високу актуальність та вагомість наукових результатів, представлених в обох доповідях. Кожна з них викликала активний інтерес та жваву дискусію серед учасників засідання.

Насамкінець було розглянуто декілька кадрових та поточних питань. Зокрема, затверджено програму ювілейної сесії Загальних зборів НАН України, присвяченої 150-річчю Наукового товариства ім. Т. Шевченка, проведення якої заплановано на 8 грудня 2023 р. (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2023. – 20.10).

* * *

У будівлі Президії Національної академії наук України 26 жовтня відбулося п'яте засідання Робочої групи НАН України з аналізу наслідків руйнування греблі Каховської ГЕС.

У засіданні взяли участь провідні фахівці наукових установ академії – Інституту ботаніки ім. М. Г. Холодного НАН України, Українського гідрометеорологічного інституту ДСНС та НАН України, Інституту гідробіології НАН України, Інституту проблем безпеки атомних електростанцій НАН України, Інституту проблем математичних машин і систем НАН України, Інституту фізики високих енергій і ядерної фізики Національного наукового центру «Харківський фізико-технічний інститут», Інституту електрофізики і радіаційних технологій НАН України, Інституту економіки та прогнозування НАН України, Наукового центру аерокосмічних досліджень Землі Інституту геологічних наук НАН України, Центру проблем морської геології, геоєкології та осадового рудоутворення НАН України.

Відкрив засідання голова Робочої групи, віцепрезидент НАН України академік В. Богданов. Він поінформував присутніх про те, що на засіданні Президії НАН України 18 жовтня цього року завідувач відділу геоботаніки та екології Інституту ботаніки ім. М. Г. Холодного НАН України академік Я. Дідух виголосив ґрунтовну доповідь про наукові засади розроблення методики оцінювання збитків, завданих воєнними діями природним екосистемам, що викликала активне обговорення серед присутніх. Окремо було наголошено на виступі під час згаданого засідання Президії президента академії академіка А. Загороднього, який зазначив, що академія має значний інтелектуальний потенціал і чимало практичних напрацювань, які можна використати для прогнозування можливих віддалених наслідків збройної

російської інтервенції, відновлення соціально-економічної, наукової, гуманітарної сфери та довкілля України та високо оцінив діяльність Робочої групи.

Відповідно до порядку денного засідання Робочої групи академік Я. Дідух виголосив доповідь про проблеми оцінювання стану та динаміки природних екосистем колишнього Каховського водосховища, підготовленою за підсумками експедиції українських природоохоронців і науковців до зони техногенної катастрофи. Доповідач ознайомив присутніх із моніторинговими дослідженнями, що їх виконують учені Інституту ботаніки ім. М. Г. Холодного НАН України практично з перших днів Каховської катастрофи, з динамікою формування рослинних угруповань, зокрема й адвентивних (чужорідних) видів, а також дав попередній прогноз розвитку sukcesійних процесів на територіях, що відкрилися після руйнування греблі Каховської ГЕС.

Крім того, було наголошено на розбіжностях у трактуванні терміну «екоцид» у національному та міжнародному законодавстві, необхідності екологічної експертизи до відновлення Каховського водосховища, залучення установ НАН України, зокрема економічного та юридичного профілю, до оцінювання збитків довкіллю нашої держави і розроблення прогнозів задля впровадження заходів з мінімізації віддалених негативних наслідків Каховської катастрофи.

Директор Українського гідрометеорологічного Інституту ДСНС та НАН України член-кореспондент НАН України В. Осадчий доповів учасникам засідання про попередні результати експедиції очолюваної ним установи до колишнього Каховського водосховища. Він дав загальний опис залишкових водойм і покривів ложа водосховища, отриманий, зокрема з використанням даних супутникового зондування. Навів динамічні характеристики хімічних показників води, а саме щодо вмісту важких металів, сполук азоту й фосфору, і наголосив на необхідності подальших комплексних наукових експедицій за участі гідробіологів, ботаніків та екологів. Крім того, В. Осадчий від імені редакційної групи з узагальнення напрацьованих Робочою групою матеріалів запропонував до обговорення попередню структуру відповідного звіту. Передбачається, що цей документ охоплюватиме науково обґрунтовані екологічні, економічні, соціальні й гуманітарні наслідки створення та руйнування Каховського водосховища, міститиме прогнози щодо короткотермінових і довготривалих наслідків для різних можливих сценаріїв відбудови греблі Каховської ГЕС. До обговорення заслуханих доповідей активно долучились академіки В. Богданов і Я. Дідух, член-кореспондент НАН України В. Осадчий, а також директор Центру проблем морської геології, геоєкології та осадового рудоутворення НАН України член-кореспондент НАН України В. Ємельянов.

За підсумками засідання вирішено активізувати підготовку попереднього звіту про соціально-економічні, екологічні й інші наслідки Каховської катастрофи та виважених пропозицій стосовно можливих сценаріїв відбудови Каховської ГЕС, які академія могла б подати на розгляд

Сучасні дослідження та розробки академічної науки

Цінність держави під час війни: результати соціологічного моніторингу «Українське суспільство»

На мультимедійній платформі «Укрінформ» було опубліковано статтю заступника директора з наукової роботи Інституту соціології НАН України доктора соціологічних наук С. Дембіцького, у якій він репрезентує результати соціологічного моніторингу «Українське суспільство», здійсненого інститутом цього року.

Це дослідження Інститут соціології НАН України виконує від 1994 року. Дані на замовлення Інституту соціології НАН України зібрав Київський міжнародний інститут соціології.

Вибірка репрезентує доросле населення України, крім тих, що проживають в Автономній Республіці Крим і на тимчасово окупованих територіях Донбасу. Опитування здійснювалося методом телефонних інтерв'ю за допомогою комп'ютера (computer-assisted telephone interviews, CATI). Основу вибірки становили випадкові мобільні телефонні номери. Польовий етап дослідження тривав з 17 по 27 червня 2023 р. Величина вибірки – 2004 респонденти. У своїй статті С. Дембіцький порівнює актуальні дані з результатами хвиль моніторингу 2022 і 2021 рр.

Учений зазначає: «Найважливішим, на нашу думку, результатом соціальних змін, який вдалося виявити у дослідженнях після початку широкомасштабного вторгнення Російської Федерації, є сутнісна зміна у цінності власної держави. Ставлення до держави було зафіксовано із застосуванням шкали “GSR-5”, що була розроблена в Інституті соціології НАН України у 2020–2021 рр. Ця шкала складається з п'яти індикаторів: ефективність центральних органів влади, майбутнє держави, умови життя для більшості населення, баланс досягнень та невдач за часи незалежності, задоволеність поточними подіями в країні. Спочатку розглянемо розподіл відповідей на кожен індикатор, а потім проаналізуємо загальні установки щодо держави, які конструюються за результатами цих відповідей. Широкомасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну призвело до суттєвих змін в оцінках ефективності центральних органів влади... Якщо наприкінці 2021 року лише двадцята частина населення позитивно їх оцінювала, то у травні 2022 року – абсолютна більшість. У той же час подальші виміри фіксують відчутне зменшення позитивних оцінок і збільшення проміжних. При цьому в останній хвилі моніторингу кількість негативних оцінок майже зрівнялася з позитивними».

Крім того, на думку соціолога, значно посилюється соціальний оптимізм щодо майбутнього української держави і поліпшились оцінки умов життя для більшості населення України.

«Є підстави припустити, що ядро ставлення до держави не буде системно розмиватись невдалими та неадекватними діями влади, нехай вони і додають свою частину негативу до узагальнених результатів. Ймовірно, тим аспектом, який може утримати оцінки населення від повернення до патологічного негативізму у сприйнятті держави, є стійкий оптимізм більшості населення щодо перспектив своєї держави», – підсумовує С. Дембіцький (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2023. – 24.10).

* * *

«Воєнний 2024-ий: загадки для України»

Під таким заголовком на сайті інформаційної платформи «Укрінформ» надрукована стаття першого віцепрезидента НАН України академіка НАН України В. Горбуліна і директора Центру досліджень армії, конверсії та роззброєння В. Бадрака. Вона присвячена оцінюванню ризиків та перспектив 2024 року в контексті російсько-української війни – на що найперше варто звернути увагу, та що найбільше впливатиме на українські перспективи.

Експерти розглянули такі питання:

– Кардинальне переформатування світу – чому Україна знаходиться в центрі цих подій?

– Чи змінилися російські перспективи у 2024 р.?

– Українська армія як головний аргумент у боротьбі – виклики та потреби.

– Збільшення або зменшення військово-технічної допомоги Україні – перспективи та оцінка ризиків.

– Досягнення Україною технологічних переваг самостійними зусиллями як виняткова гарантія безпеки держави.

Автори статті особливо наголосили, що саме військово-промислові успіхи України у 2024 р., з урахуванням результативного військово-технічного співробітництва, здатні забезпечити стратегічну перемогу майбутнього.

Стаття завершується питанням озброєнь, яке наразі є ключовим для України: «Переконані, що нові умови війни мають привести владу України до прискорення виконання рішень щодо безперервного нарощування виробництва власних озброєнь. А також укріплення армії шляхом удосконалення системи її комплектування. Не зайвою буде підготовка низки рубежів оборони та потужних укріплень (чого не було зроблено раніше) – на вже відвойованих у ворога територіях – це буде не зайвим не тільки для 2024 року, але й для наступних 5–10 років співіснування з ворожою державою, яка буде обов'язково прагнути до повного знищення Української держави. Взагалі ж для виживання і розвитку українській нації вже невідкладно необхідно, як і Ізраїлю, питання нарощування оборонного потенціалу та масштабування військових спроможностей поставити у самий центр суспільства й держави» (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2023. – 20.10).

* * *

Акваторію Дунайського біосферного заповідника зариблили осетровими видами риб.

Вісімнадцятого жовтня було здійснено зариблення Дунайського біосферного заповідника Національної академії наук України осетровими видами риб.

Загалом у Соломонів рукав річки Дунай було випущено 2500 особин стерляді та зникаючого, рідкісного руського осетра. Риба була вирощена в ставках ТОВ «Одеський осетринницький комплекс», який знаходиться на території заповідника. Кожну особину помітили спеціальними барвниками для подальшого моніторингу її перебування в річці Дунай, і вже на наступний день ця стерлядь була помічена в контрольних ловах.

Це вже друге зариблення Дунаю осетровими – попереднє було здійснене у 2021 р. також зі ставків ТОВ «Одеський осетринницький комплекс».

Дунай залишився останньою річкою Чорного моря, де ще зберігся природний нерест осетрових, усі види яких занесені до Червоної книги України, та зустрічаються чотири види – білуга, руський осетр, севрюга та стерлядь. Атлантичний осетр та шип уже вважаються зниклими.

Зариблення відбулось завдяки підтримці та фінансуванню WWF-Нідерланди спільно з Rewilding Europe.

За словами директора Дунайського біосферного заповідника О. Волошкевича, зариблення, безумовно, має велике значення для збереження осетрових. Проте головним завданням є забезпечення умов для збереження природного нересту осетрових, проході плідників цих риб на нерест і безперешкодного скочування їхньої молоді з Дунаю в море. Саме задля цього на території заповідника за останні роки було здійснено цілу низку масштабних заходів.

Ще у 2018 р. заборонено застосування ставних сіток у всьому передгірловому просторі р. Дунай загальною площею 24,2 тис. га для попередження прилову осетрових та дельфінів. З 2022 р. введена повна заборона рибальства в надзвичайно важливому для міграції осетрових рукаві Прямий, по всьому Дунаю обмежено висоти плавних сіток до шести метрів, діаметри їх ниток, мінімальний крок вічка тощо, а під час масового скату молоді осетрових вводиться повна заборона на промисловий вилов риби. Всі ці заходи сприяли тому, що контрольні лови науково-дослідними знаряддями у 2023 р. показали відновлення рідкісного, зникаючого руського осетра.

За значний внесок у вивчення, збереження та відтворення осетрових видів риб Всесвітній фонду природи – WWW-Україна нагородив спеціальною подякою директора Дунайського біосферного заповідника О. Волошкевича та старшого наукового співробітника Інституту морської біології НАН України С. Бушуєва (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2023. – 23.10).

* * *

Академік Е. Лібанова: «Як змінився ринок праці у воєнний час: сьогодення та перспективи»

Що відбувається на українському ринку праці? Які професії мають попит? Які виявилися неконкурентоспроможними в умовах війни? На що розраховувати в найближчому майбутньому? Чи буде в Україні достатньо робочої сили для повоєнного відновлення? Про це та багато іншого розповіла у своїй статті на медійній платформі «Дзеркало тижня» академік-секретар Відділення економіки НАН України, директор Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України академік Е. Лібанова.

Учена зазначила: «Згідно з даними дослідження, проведеного на замовлення “Дзеркало тижня” соціологічною службою Центру Разумкова з 28 вересня до 4 жовтня 2023 року, нині найбільше українців працює в торгівлі (16,7 % загалом – 11,4 % чоловіків і 21,8 % жінок), сільському господарстві (9,9 % – 13,4 % і 6,5 % відповідно) й освіті (9,7 % – 4,2 % і 15,3 % відповідно), 16,5 % чоловіків зайняті в будівництві, 11,4 % – на транспорті й 12,1 % жінок – в охороні здоров’я. Отже, сучасна українська економіка переважно забезпечує логістику, освітні та медичні послуги, відбудову зруйнованого та вирощування сільськогосподарської продукції. Непрямою ознакою цього є те, що тільки 17,3 % опитаних наголосили на суттєвому погіршенні доступності послуг соціальної сфери (освіти, медицини, культури, соціального захисту тощо) впродовж воєнного періоду, натомість 8,3 %, зокрема 9,2 % жінок, які частіше цими послугами користуються, зазначили покращення».

Е. Лібанова також наголосила, що на тлі неочікувано високої стійкості український ринок праці демонструє низку доволі негативних, утім, практично неминучих у часи війни ознак. Зокрема це стосується тривалості безробіття, яке для багатьох перетворюється на застійне.

Наостанок учена підсумувала: «Маємо нарешті усвідомити, що зростання ВВП, інфляція й дефіцит / профіцит бюджету не є метою розвитку. Метою розвитку має й може бути винятково розбудова країни з високою якістю життя населення (чистим безпечним довкіллям, можливостями для самореалізації, гідними доходами, високою тривалістю життя тощо), країни, де хочеться жити й пишатися її громадянством» (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2023. – 20.10*).

* * *

Демограф Л. Черенько про динаміку бідності в Україні

Завідувачка відділу дослідження якості життя Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України доктор економічних наук Л. Черенько в етері програми «Сьогодні. Зранку» на Українському радіо прокоментувала наявний в Україні рівень бідності, який фіксують демографи.

Згідно з останніми дослідженнями науковців Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України 67 % українців опинилися у 2023 р. за межею бідності. Як пояснила Л. Черенко, ідеться про 20 мільйонів осіб, які проживають на підконтрольній Україні території: «Після 2014 року, коли почалися серйозні економічні проблеми, пов'язані насамперед з війною, для визначення рівня бідності ми почали використовувати не офіційно затверджений прожитковий мінімум, а прожитковий мінімум у фактичних цінах ринку, який приблизно удвічі перевищує офіційний. І саме за цим критерієм з 2014 року ми спостерігаємо динаміку бідності. У 2001 році за критерієм того, хто споживає нижче за прожитковий мінімум у фактичних цінах було 69 % населення, а у 2021 році – 39 %, тобто був певний прогрес. І хоча були серйозні коливання, але ми підійшли до великої війни з дуже гарними показниками і рівня життя, і бідності. COVID-19 і пов'язані з ним карантинні обмеження нас не вибили й перед початком війни ми перебували в гарній динаміці. (...) На жаль, за 2022–2023 роки державна статистика практично не збирає відповідні дані, адже згідно з законами, пов'язаними з воєнним станом, демографи і соціологи не можуть проводити певні обстеження та дослідження. Тому всі дані 2022–2023 років – це те, що ми моделюємо. За змодельованими даними, у 2022 році бідність становила 60 %, а у 2023 – 67 %» (*Національна академія наук України (http://www.nas.gov.ua). – 2023. – 19.10).*

* * *

Історик О. Симоненка: «Перші лицарі старої Європи. Ким були сармати?»

У цьому випуску подкасту «Ген війни» виступив провідний науковий співробітник відділу археології раннього залізного віку Інституту археології НАН України доктор історичних наук О. Симоненко.

Інтерв'ю присвячено сарматам – першим лицарям старої Європи, родичами яких прагнули стати середньовічні та новочасні аристократи. О. Симоненко розкрив такі теми:

- чому їхня поява на історичній арені стала чимось нечуваним, революційним;
- що нового вони принесли у мистецтво війни;
- якою була їхня зброя та обладунки;
- що відомо про жінок-сарматок і чи були вони войовничими.

Довідково. 22 липня 2023 року на базі мультимедійної онлайн-платформи «Локальна історія» стартував подкаст «Ген війни», що розповідає про найдавніші військові конфлікти на українських землях. Автор і ведучий подкасту – кандидат історичних наук П. Нечитайло (*Національна академія наук України (http://www.nas.gov.ua). – 2023. – 27.10).*

* * *

Стаття історика П. Артимішина «М. Грушевський. Життя вченого у 9 світлинах»

М. Грушевський – історик, професор університету, очільник НТШ, фінансовий менеджер, голова Української Центральної Ради, академік. А водночас – люблячий син, чоловік та батько. З нагоди річниці уродин вченого науковий співробітник відділу нової історії України Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України кандидат історичних наук П. Артимішин у своїй статті для «Локальної історії» розповідає про віхові моменти життя Михайла Грушевського, збережені на фото. Учений описує життя Михайла Грушевського з огляду на світлини історика, які ми маємо:

- події життя сім'ї Грушевських до та після найранішого фото М. Грушевського з тих, які збереглися;
- період шкільних років історика, коли гімназист М. Грушевський починає активно цікавитись українською історією та літературою;
- початок навчання в Університеті святого Володимира;
- отримання посади професора на щойно створеній першій кафедрі української історії, названій «кафедрою всесвітньої історії з окремим оглядом історії Східної Європи» Львівського університету;
- святкування разом з І. Франком та іншими друзями народження 21 червня 1900 року доньки Катерини;
- діяльність Наукового товариства ім. Шевченка під головуванням М. Грушевського;
- обрання головою Української Центральної Ради;
- повернення до наукової діяльності за часів правління П. Скоропадського;
- обрання академіком тепер уже радянської Всеукраїнської академії наук та багато іншого (**Національна академія наук України** (<http://www.nas.gov.ua>). – 2023. – 27.10).

* * *

«Екошкіра, будматеріали та препарати від смертельних хвороб: чи достатньо ми знаємо про світ грибів», – мікологиня М. Зикова.

Про барвисте та багатогранне царство живих організмів у новому епізоді подкасту «Головна обсерваторія» на медійній платформі «Українська правда» повідомила мікологиня, наукова співробітниця Інституту ботаніки ім. М. Г. Холодного НАН України кандидатка біологічних наук М. Зикова.

Учена поінформувала про сферу досліджень мікологів, чому гриби дуже особливі і наскільки вони необхідні людству. М. Зикова зазначила, що гриби – «це сучасна “зелена” промисловість. Хлорофілу, як у рослин, у них, звісно, немає. Натомість із них можна виготовляти “екошкіру”, яка не потребує страждань ні худоби, ні доквілля. Можна також виготовляти пакувальний матеріал – типу пінопласту, але значно “зеленіший”. І навіть – будівельні матеріали. Що ж до медицини, то навіть якби у світі не існували “психоактивні” гриби, ми повік мали б дякувати грибам за пеніцилін та інші

речовини, які успішно борються зі смертельними бактеріями в наших організмах» (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2023. – 27.10).*

* * *

Круглий стіл «Кредитні спілки для військовослужбовців – нагальна потреба Армії!»

З огляду на ухвалення нової редакції Закону України «Про кредитні спілки» та з нагоди Всесвітнього дня кредитної кооперації 19 жовтня на базі Інституту економіки та прогнозування НАН України відбувся круглий стіл «Кредитні спілки для військовослужбовців – нагальна потреба Армії!»

Круглий стіл був присвячений розвитку законодавчих ініціатив для створення (реєстрації) мережі неприбуткових спеціалізованих фінансових інститутів (кредитних спілок), які надаватимуть фінансові послуги військовослужбовцям, членам їхніх сімей та ветеранам Збройних Сил України. Захід ініціювали й організували Всеукраїнська асоціація кредитних установ військовослужбовців та працівників силових відомств і громадське об'єднання «Знизу вгору».

До зібрання долучилися науковці, дослідники фінансового ринку, представники державних інституцій, дотичних до створення можливостей для розбудови на основі кредитних спілок – як організаційно-правової форми – підсистеми надання фінансових послуг військовослужбовцям і членам їхніх сімей, ветеранам Збройних Сил України.

Учасники обговорення запропонували внести зміни до вже нової редакції Закону України «Про кредитні спілки», яка запроваджує у законодавство поняття «кредитна спілка військовослужбовців», а саме – розширити тлумачення поняття кола (ознаки) членства в кредитній спілці. Надалі фахівці пропонують створювати систему кредитних спілок для військовослужбовців за зразком системи, яка вже 60 років успішно розвивається у США. Ця система може стати джерелом колосального позитивного досвіду, отримання знань, обміну технологіями, а також послугувати підґрунтям для неперервного аналізу потреб згаданої категорії громадян, а в підсумку – для напрацювання напрямів удосконалення фінансових продуктів.

На відміну від цивільного населення, спільнота військовослужбовців, виконуючи професійні обов'язки, інтенсивно переміщується з одного місця служби до іншого, іноді – разом із членами своєї родини, а виконуючи бойові завдання – без них. Ця частина населення порівняно рано втрачає свою професійну придатність за віком, тож для неї постає проблема професійної адаптації після звільнення в запас. Такі громадяни потребують лікування й реабілітації після отриманих поранень, а сім'ям загиблих військовослужбовців держава гарантує виплату значних грошових коштів. Окрім того, ставлення до режиму конфіденційності ощадних і кредитних рахунків цієї категорії громадян має бути особливим.

Практично всі учасники дискусії, серед яких і прем'єр-міністр України у 2005–2006 рр., міністр оборони України у 2007–2009 рр. Ю. Єхануров, підтримали цю ідею. А ключові бенефіціари проекту – міністерство оборони України й міністерство у справах ветеранів України – мають власні пропозиції та бачення побудови такої системи, і вже розпочали продуктивний діалог у цьому напрямі. До обговорень активно долучилися також представники Національного банку України, профільного комітету Верховної Ради України та інших відомств (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2023. – 23.10).

Наукові видання НАН України

Вийшов друком новий номер журналу «Вісник Національної академії наук України» (№ 10, 2023 р.).

Відкриває випуск матеріал про ювілейну сесію Загальних зборів НАН України, присвячену 100-річчю від дня народження академіка В. Глушкова, що відбулася 15 вересня 2023 р.

Продовжує номер «Офіційний розділ» з інформацією про засідання Президії Національної академії наук України, що відбулося 23 серпня. Зокрема, до уваги читачів – стенограми наукових доповідей, виголошених на цьому засіданні:

– «Збереження і розвиток державності України в умовах війни та миру» (доповідач – віцепрезидент НАН України академік НАН України С. Пирожков);

– «Україна в епіцентрі цивілізаційного зіткнення: євразійський / рашистський виклик» (доповідач – завідувач відділу історії України 20-х – 30-х років ХХ ст. Інституту історії України НАН України член-кореспондент НАН України Л. Якубова).

Далі увазі читачів пропонується стаття «Володимир Вернадський і сучасна мінералогія» (автори – В. Павлишин, О. Пономаренко, Н. Чернієнко).

Про розвиток механіки в Національній академії наук України крізь призму установ Відділення механіки НАН України йдеться у статті віцепрезидента НАН України, голови Секції фізико-технічних і математичних наук НАН України академіка НАН України В. Богданова і академіка-секретаря Відділення механіки НАН України, директора Інституту геотехнічної механіки ім. М. С. Полякова НАН України академіка НАН України А. Булата.

У поточному номері також можна ознайомитися з інформацією про 48-й науковий форум – Міжнародний науковий симпозіум «Питання оптимізації обчислень» (ПОО-XLVIII), присвячений 100-річчю від дня народження академіка Віктора Михайловича Глушкова, що проходив 19–22 вересня 2023 р.

Розділ «Наукова спадщина» представлений статтями «Засновник першої великої математичної школи в Україні. До 160-річчя від дня

народження академіка Д. О. Граве» (автори – В. Герасименко, С. Максименко, О. Тимоха) і «Сивий орій. Пам'яті відомого вірусолога, фітопатолога С. М. Московця» (автор – О. Коваленко).

Завершують номер вітальні публікації з нагоди ювілеїв членів академії – 90-річчя академіка НАН України А. Шидловського, 80-річчя академіка НАН України А. Гольцева, 75-річчя академіка НАН України А. Сибірного, 80-річчя члена-кореспондента НАН України М. Головка, 75-річчя члена-кореспондента НАН України О. Новосельцева, 75-річчя члена-кореспондента НАН України Д. Єгера, 70-річчя члена-кореспондента НАН України В. Брея (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2023. – 26.10).

* * *

Міжнародне наукове видавництво «Springer» опублікувало колективну монографію «Detection of Corona Discharge in Electric Networks» («Виявлення коронного заряду в електричних мережах»).

Серед редакторів і авторів праці – ректор Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» член-кореспондент НАН України Є. Сокол, виконувач обов'язків директора Інституту загальної енергетики НАН України член-кореспондент НАН України В. Бабак і заступник директора з науково-організаційної роботи цього інституту доктор технічних наук А. Запорожець.

У монографії показано, що перехід до європейських інституцій відкриває для України можливості широкого входження на європейський ринок. Проте вимоги до товарів на європейському рівні значно вищі за стандарти, використовувані нині в Україні. Один із найважливіших товарів для нашої країни – електрична енергія. Україна має потужну енергетичну систему, яка навіть попри постійні ракетні атаки, може постачати вдосталь електроенергії європейським країнам. Це може стати основою розвитку та зростання української економіки.

Нині постає питання про подальше підвищення якості електричної енергії – для її увідповіднення європейським стандартам. Нормовані показники в цих стандартах охоплюють не лише параметри самої електроенергії, а й параметри та конфігурацію мережі, її роботу і споживачів. Тому в монографії запропоновано перейти від суто якісних параметрів електричної енергії до параметрів електропостачання як об'ємнішого поняття, що міститиме якість електричної енергії як складник.

З погляду якісних показників електропостачання, важливим явищем є коронний розряд, бо він існує за нормальних режимів роботи системи і впливає на спрацювання релейного захисту, може створювати умови для виникнення дугового розряду і є одним із чинників зміни безперебійності, впливає на втрати електричної енергії та на обладнання мережі.

Зважаючи на фізичні особливості коронного розряду його доволі часто розглядають як паразитного споживача енергії. Проте ця книга наголошує на

взаємозв'язку між коронним розрядом і погіршенням показників якості енергопостачання.

Актуальними є дистанційні засоби виявлення коронного розряду, і такі технології розвиваються. Уже відомі й практично використовуються методи виявлення коронного розряду за ультрафіолетовим та інфрачервоним випромінюванням, електромагнітним фоном, за наявністю хімічних сполук. Дистанційні методи контролю технічного стану ізоляторів мають недоліки, які не дали змогу замінити візуальний огляд електричного обладнання, а лише доповнили його. Водночас поверхові огляди не завжди виявляють дефекти, адже коронних розрядів зазвичай не видно.

Отже, є актуальна наукова проблема, пов'язана з недостатньою ефективністю наявних методів виявлення коронного розряду. Аналіз показав необхідність розроблення й дослідження нових методів виявлення коронного розряду і визначення його координат. Такі методи мають бути дистанційними, гальванічно розірваними, з мінімальним впливом сторонніх чинників (погоди, часу й інших). Автори монографії пропонують виявляти коронний розряд і визначати його координати за допомогою спектрального аналізу акустичних шумів, які супроводжують коронний розряд.

Книга зацікавить дослідників, інженерів, а також викладачів і аспірантів закладів вищої освіти, що працюють у галузі моніторингу та діагностики енергетичного обладнання, інформаційно-вимірювальних технологій (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2023. – 17.10*).

Міжнародне співробітництво

У Харкові з 16 по 19 жовтня в Інституті проблем машинобудування (ІПМаш) ім. А. М. Підгорного НАН України тривала Міжнародна наукова онлайн-конференція «International Conference on Advanced Mechanical and Power Engineering» (САМРЕ-2023).

Організаторами заходу стали Національна академія наук України, Інститут проблем машинобудування ім. А. М. Підгорного НАН України, Інженерна академія України та Інститут газу НАН України.

«САМРЕ-2023» фокусувалася на сприянні науково-дослідній діяльності, інтенсифікації обміну науковою інформацією в галузі енергомашинобудування між дослідниками, розробниками та виробниками.

Секції конференції:

– механіка рідини і тепломасообмін в енергетичному машинобудуванні;

– енергоощадні технології в енергетиці та екології;

– динаміка та міцність енергетичного обладнання.

На початку заходу учасників привітали голова організаційного комітету член-кореспондент НАН України А. Костіков (ІПМаш ім. А. М. Підгорного НАН України), А. Ченг (Університет Міссісіпі, Оксфорд, США), К. В. Гао (Далянський технологічний університет, КНР).

Пленарну доповідь «Останні досягнення в накопиченні водневої енергії» виголосив І. Алі (Університет Джамя Мілліа Ісламія, Нью-Делі, Індія).

Загалом для участі в конференції автори з 17 країн подали 64 роботи. Географія конференції охопила Азію, Африку, Європу, Північну Америку, Південну Америку. За статистичними даними міжнародної платформи «EqinOCS», у конференції взяли участь шість редакторів книг із шести країн (Велика Британія, Китай, Німеччина, Польща, Швеція, США), 22 іноземні рецензенти і 45 – із України.

Редактори та рецензенти зазначили, що матеріали конференції містили вражаючий діапазон тем, які стосуються важливих питань, пов'язаних з енергетикою. Вони, зокрема, охопили традиційні предмети, такі як міцність матеріалів, динаміка, механіка рідини та теплообмін, а також енергоощадні технології, що принесуть користь екології та довкіллю. Пропонуються також рішення, що підвищують продуктивність енергетичних систем у напрямі ефективнішого використання джерел енергії. Є високоякісні й інноваційні внески щодо моделювання та експериментування в різних сферах, охоплених конференцією.

Організатори висловлюють подяку авторам, членам Програмного Комітету та запрошеним зовнішнім рецензентам і редакторам за їхні зусилля та досвід, без чого було б неможливо підтримувати високі стандарти рецензованих і відредагованих статей, а партнерам – компаніям «Springer», «EqinOCS», «StrikePlagiarism» – за підтримку під час підготовки «СAMPE-2023» (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2023. – 23.10*).

* * *

Інститут електродинаміки НАН України взяв участь у VIII Міжнародному конгресі інженерів-енергетиків «Інноваційний шлях відновлення енергетики України» та XV Міжнародній спеціалізованій виставці «EcoEnergy EXPO».

У Києві з 17 по 19 жовтня тривав XX Міжнародний енергетичний бізнес-форум «5E»: (Енергетика, Електротехніка, Енергоефективність, Екологія, Енергоресурси).

Інститут електродинаміки НАН України взяв участь у VIII Міжнародному конгресі інженерів-енергетиків «Інноваційний шлях відновлення енергетики України» та XV Міжнародній спеціалізованій виставці «EcoEnergy EXPO», що відбулись у межах цього форуму.

Зокрема, під час конгресу фахівці інституту представили доповідь «Цифрова трансформація в електроенергетиці: світові тенденції, особливості реалізації в ОЕС України та заходи щодо впровадження сучасних європейських та міжнародних стандартів у сфері розвитку “розумних мереж”». У ній запропоновано такі сучасні шляхи реалізації цифрової трансформації, як розвиток концепції Smart Grid в Україні, а також

заходи з впровадження сучасних міжнародних і європейських стандартів. Із презентацією доповіді можна ознайомитися на сайті інституту.

На виставці було представлено найвагоміші розробки інституту в сферах сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, обладнання для вітрової і сонячної енергетики, інтелектуальних датчиків і лічильників Smart meter (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2023. – 24.10*).

Наука і влада

У Міністерстві юстиції України під головуванням Міністра юстиції України Д. Малюська 25 жовтня відбувся науково-практичний круглий стіл «Правовий моніторинг якості нормативно-правових актів та ефективності правового регулювання».

До цього заходу долучилися представники законодавчої, виконавчої та судової гілок влади країни і науковці, зокрема фахівці Національної академії наук України.

Предметом обговорення була роль правового моніторингу в правотворчій та правозастосовній діяльності, його оцінювання як дієвого інструменту забезпечення якості й ефективності нормативно-правових актів, а також повноваження НАН України, закріплені в нещодавно ухваленому Законі України «Про правотворчу діяльність».

Учасників зібрання привітали Міністр юстиції України Д. Малюська, віцепрезидент НАН України академік НАН України С. Пирожков, голова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду України доктор юридичних наук М. Смокович, заступниця голови Науково-консультативної ради при Голові Верховної Ради України Н. Кузнєцова.

Академік НАН України С. Пирожков у своїй промові позначив нові повноваження Національної академії наук України, що стосуються, зокрема, необхідності розроблення кожні п'ять років наукової концепції розвитку законодавства України, наукового оцінювання законопроектів, інших нормативно-правових актів та їхніх проєктів.

Заступник директора з наукової роботи Наукового-дослідного інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії правових наук (НАПрН) України член-кореспондент НАПрН України А. Гриняк представив монографію «Правовий моніторинг як складова правотворчої та правозастосовної діяльності».

Із науковими повідомленнями виступили головний науковий співробітник Науково-дослідного інституту правотворчості та науково-правових експертиз НАПрН України член-кореспондент НАПрН України А. Колодій, директор Директорату правосуддя та кримінальної юстиції Міністерства юстиції України О. Олійник.

Керівник експертної групи з цифрових трансформацій та юридичного дизайну Директорату цифрового розвитку, цифрових трансформацій і

цифровізації Міністерства юстиції України Є. Разогреєв представив онлайн-платформу збору й аналізу інформації.

Участь у роботі круглого столу взяли також:

– народні депутати України – заступник голови Комітету Верховної Ради України з питань зовнішньої політики та міжпарламентського співробітництва академік НАН України О. Копиленко, члени Комітету Верховної Ради України з питань правової політики: представник Верховної Ради України в Конституційному Суді України М. Дирдін, С. Демченко і М. Стефанчук;

– керівниця Дослідницької служби Верховної Ради України доктор юридичних наук, професор Л. Ваолевська;

– заступник керівника Секретаріату Вищої ради правосуддя О. Серьогін;

– науковці – заступник головного вченого секретаря Національної академії правових наук України доктор юридичних наук, професор М. Великанова, професор кафедри філософії права і юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, суддя Конституційного Суду України у 1996–2005 рр. академік НАПрН України М. Костицький, провідний науковий співробітник відділу дослідження проблем правотворчості та адаптації законодавства України до права ЄС Науково-дослідного інституту правотворчості та науково-правових експертиз НАПрН України кандидат юридичних наук О. Томкіна, заступник директора Департаменту освіти, науки та спорту Міністерства внутрішніх справ України – начальник управління професійної освіти кандидат юридичних наук Є. Бодюл.

Член Президії НАН України, директор Інституту економіко-правових досліджень ім. В. К. Макутова НАН України член-кореспондент НАН України В. Устименко у своєму виступі підкреслив важливість наукового супроводження процесів правотворення в країні, застосування різних методичних підходів до оцінювання ефективності правових норм, а також необхідність підвищення рівня об'єктивності, зокрема з урахуванням положень усталеної у цивілізованому світі концепції економічного аналізу права.

Учасники круглого столу висловили впевненість у позитивному впливі наукового підходу на законопроектну та нормотворчу діяльність (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2023. – 27.10*).

Проблеми розвитку соціальних комунікацій

М. Закіров, заввідділу СІАЗ НБУВ

Застосування мережевих інструментів в організації подієвої комунікації в умовах війни

У статті проведено аналіз впливу сучасних інформаційних технологій на окремі форми подієвої комунікації та застосування соціальних мереж і можливостей інтернету в суспільній взаємодії та державному управлінні. Автором виявлено можливості та виклики застосування мережевих інструментів в організації подієвої комунікації в умовах війни. Підкреслено формування нової якості в забезпеченні інформаційної безпеки, функціонуванні державного механізму та організації колективної суспільно значущої діяльності.

Ключові слова: подієва комунікація, соціальні мережі, волонтерський рух, фандрейзинг, країна-агресор.

Актуальність. Розвиток телекомунікаційних технологій у другій половині ХХ ст. зумовив масштабні зміни в принципах побудови і функціонування інформаційного поля. Поряд із звичними формами подієвої комунікації, спрямованої на певні, доволі обмежені в просторі і часі релігійні, національно-культурні, професійні або територіальні спільноти, виникають нові форми організації подій, що в разі потреби та за умов задіяння сучасних технічних можливостей здатні охоплювати не лише всю територію окремої країни, а й більшу частину світу. Масова комп'ютеризація, створення глобальної мережі «Інтернет» і подальший розвиток цифрових засобів зв'язку сприяв формуванню онлайн-комунікації. Процес розширення сфери застосування онлайн-простору в подієвих комунікаціях прискорився під час обмежень, викликаних боротьбою з пандемією COVID-19. Широкого поширення набула практика проведення різноманітних заходів у режимі відеоконференцій, відбувся масштабний перехід освітніх, наукових, культурних установ і окремих видів бізнесу на дистанційну форму роботи. Переміщення вагомого спектра подієвих комунікацій в онлайн-простір сприяло подальшій всеохоплюючій залученості широких верств суспільства до використання мережевих технологій. Для значної частини населення економічно розвинутих країн отримання інформації в новинних стрічках інтернет-видань, спілкування у соціальних мережах, презентація та отримання товарів і послуг за допомогою смартфона є звичним явищем, що здебільшого актуалізує дослідження проблем еволюції подієвих комунікацій у контексті досягнень сучасних технологій збору, обробки й аналізу особистої інформації в мережі «Інтернет».

Аналіз досліджень і публікацій. Окремі аспекти вказаної проблеми останнім часом стали об'єктом наукового пошуку вчених багатьох галузей гуманітаристики. Зокрема, особливості використання соціальних мереж у подієвих комунікаціях досліджує О. Скалацька. Учена підкреслює поширення гібридного типу івентів, який поєднує онлайн та офлайн-заходи

реалізації певної події. Особливістю цих нових форматів є подолання часових і просторових меж існування події. Роль окремих характеристик інформаційного суспільства в еволюції соціально-політичних відносин як у середині сучасних країн, так і в глобальному політичному просторі аналізує М. Закіров [2]. Автор акцентує увагу на істотному розширенні можливостей і спектра застосування інформаційно-маніпулятивних технологій, що стають знаряддям внутрішньополітичної боротьби та ефективним засобом зовнішньої інформаційної експансії. Питання формування іміджу України в контексті сучасних інформаційних процесів, цифрової трансформації та розгортання електронного урядування висвітлюють А. Руднева і Ю. Мальована [3]. У роботі визначено як новітні інформаційні, цифрові та комунікаційні технології, що наразі впроваджуються в Україні в руслі розбудови електронного урядування, формують позитивний імідж держави, впливають на внутрішньодержавні процеси, на геополітичне позиціонування та місце держави в інформаційно-політичному просторі. Сутність поняття «фандрейзингу», його етапи та інструменти досліджують Ю. Чиркова і Д. Лиса. Варіант успішного залучення фінансових ресурсів учені аналізують на прикладі українського благодійного фонду «Повернись живим» [4]. Проблеми соціально-правової комунікації влади і суспільства вивчає С. Закірова [5]. Дослідниця аналізує особливості застосування в Україні та світі електронних петицій як новітнього інтерактивного виду правової комунікації, що забезпечує зворотний зв'язок громадян і державних інституцій.

Про надзвичайну масштабність і багатогранність проблеми впливу сучасних інформаційних технологій на сферу комунікації свідчить навіть цей короткий аналіз праць. Тема потребує подальшого дослідження і акцентування уваги на певних аспектах еволюції інформаційного поля, аналізі нових можливостей і викликів, які постають перед окремими країнами і глобальним світом.

Метою статті є аналіз впливу сучасних інформаційних технологій на окремі форми подієвої комунікації та застосування соціальних мереж і можливостей інтернету в суспільній взаємодії та державному управлінні. Для досягнення поставленої мети треба виконати такі завдання: з'ясувати еволюцію сфери організації суспільних подій в інформаційному суспільстві, виявити особливості застосування мережевих інструментів подієвої комунікації, розкрити роль сучасних комунікаційних технологій у забезпеченні інформаційної безпеки, функціонуванні державного механізму й організації колективної суспільно значущої діяльності.

Подієва комунікація як форма соціально-культурних комунікацій у першу чергу вирізняється організацією і виконанням певних дій, що мають символічний характер або реалізуються як певні ритуали. Ефективність використання саме такої форми має глибокі історичні джерела й спирається на використання особливостей світосприйняття людини. Український дослідник Г. Почепцов підкреслює вагомість впливу подій на аудиторію. Він зазначає, що люди більше довіряють подіям, ніж їх вербальному опису, який

викликає питання стосовно правдивості або хибності повідомлення. Подія є не тільки повідомленням, але й дійсністю, та люди не замислюються, що вона може бути чітко продумана й організована [1, с. 290].

Ефективність подієвих комунікацій у сенсі охоплення аудиторії і швидкості емоційної мобілізації свідомості людей останнім часом досягла раніше недосяжних масштабів. Сучасні мережеві технології відкрили нові можливості у сфері організації і проведення різного роду подій. Традиційна монополія держави, релігійних або національно-культурних установ на організацію і проведення вагомих суспільно значущих заходів здебільшого була знівельована. Сучасна історія вже знає чимало прикладів того, як виникнення феномена інформаційного суспільства і соціальних мереж зумовило формування нової якості подієвої комунікації, а окремі особи або групи людей реалізували свої ідеї в реальному світі з використанням віртуальних інструментів.

Одними з найвідоміших проявів нових можливостей стали хвилі масових протестних кампаній, що були організовані саме за допомогою інтернету. Поряд з істотним спрощенням організації горизонтальної взаємодії між учасниками традиційних форм соціальних рухів виникли нові мережеві структури, що забезпечують швидке залучення громадян у процес координації спільних дій, вироблення і прийняття рішень як на національному, так і на глобальному рівнях [2, 10].

Зокрема, за даними організаторів, завдяки поширенню інформації у фейсбуці, блогах, SMS і e-mail-розсилці за декілька годин 7 квітня 2009 р. вдалося організувати і вивести на вулиці Кишинева 15 тис. протестувальників проти результатів парламентських виборів у Молдові [6]. Приклад нової форми подієвої комунікації з використанням соціальних мереж виявився настільки вдалим, що послугував виникненню терміна «твіттер-революція», а сама методика була невдовзі використана організаторами протестів в інших країнах. У тому ж самому 2009 р. за схожим сценарієм розпочалися масштабні протестні акції в Ірані.

Однак наймасовіші заворушення, які, на думку дослідників, переважно були організовані за допомогою соціальних мереж «Фейсбук» і «Твіттер», увійшли в історію, як «арабська весна». Протягом 2010–2011 рр. хвиля протестів прокотилася сімнадцятьма країнами Близького Сходу і Північної Африки. У деяких країнах масштабні заворушення призвели до зміни правлячих еліт, а в Лівії і Сирії спровокували громадянські війни, що тривають і сьогодні. Треба підкреслити, що незважаючи на уявну простоту організації і доступність інструментів організації певних видів подієвої комунікації в мережі, вона має свої особливості і методи. Дослідники підкреслюють, що організація подієвої комунікації із залученням соціальних мереж як інформаційного забезпечення відбувається на двох рівнях: реальному та віртуальному. Інформація, розміщена у спільноті, повинна бути максимально привабливою для аудиторії. Адміністратор групи має постійно підтримувати зв'язок з аудиторією. Дієвим засобом інформаційної підтримки події на стадії її реалізації, який надає використання можливостей

сучасних інформаційних технологій, є пряма трансляція заходу, особливо якщо її проводять відомі блогери [1, с. 291].

Сучасні засоби комунікації суттєво спростили проблему поширення інформації. Практично усі важливі події, що відбуваються у світі, тією чи іншою мірою залишають свій слід в інтернеті, або як повідомлення в соціальних мережах, або фото- і відеоматеріали очевидців чи учасників заходу на відеохостингу, який наповнюється за принципом «контент генерує користувач». Відповідно спростився і доступ до інформації, що сприяло подальшому розвитку методів збору інформації з відкритих джерел, для роботи з якими вже в середині минулого століття створювалися спеціалізовані державні установи.

З появою соціальних мереж, супутникових знімків високої роздільної здатності, служб геолокації, різноманітних баз даних, розвідка по відкритих джерелах (англ. Open source intelligence, OSINT), яка раніше була доволі рутинним заняттям і прерогативою фахівців, перетворилася в захоплюючу гру, що сприяло залученню значної кількості аматорів-ентузіастів, які згодом почали об'єднуватися в організації на кшталт інтернет-видання «Bellingcat». Отримані цими організаціями дані оприлюднюються, набувають широкого розголосу і успішно використовуються для підготовки подій, створення необхідного емоційного фону та їхнього інформаційного супроводу.

На підставі аналізу вже наявних результатів роботи подібних структур, а також оцінки потенційних можливостей нових інструментів збору інформації, дослідники дійшли висновку, що загроза конфіденційності не обмежується інтересами окремої людини, а за певних умов може стати проблемою національної безпеки. Зокрема, дослідницька група Центру стратегічних комунікацій НАТО, що діяла в межах експерименту, за допомогою вивчення інформації з відкритих джерел і соціальних мереж за чотири тижні ідентифікувала 150 солдатів НАТО, розкрила місце їхнього перебування, відстежила пересування військ і з використанням маніпуляції особистою інформацією, отриманою із соціальних мереж, переконала деяких військових порушити прямі накази командування. «“Останньою краплею” стало те, що практично всі військові бази США, зокрема і закриті, яких не видно навіть на онлайн-мапах Google, потрапили в мережу на початку 2018-го завдяки... наручним фітнес-трекерам» [7]. З огляду на наведений приклад, цілком виправданим є намагання керівництва всіх без винятку розвинутих країн світу тією чи іншою мірою обмежити або принаймні регламентувати користування соціальними мережами та деякими функціями мобільного зв'язку держслужбовцями різного рівня, і особливо військовими.

Зокрема, перші інструкції Пентагона з поведінки у соцмережах з'явилися ще 2007 р. і переважно містили перелік ресурсів, якими користуватися не рекомендувалося. У 2012 і 2014 р. Пентагон випустив оновлений перелік рекомендацій для військових із поведінки в соцмережах. У січні 2009 р. у Великій Британії ввели в дію наказ Міноборони «Про контакти з представниками відкритих комунікацій». Наказ був жорсткий, відповідно до нього для військових заблоковано доступ до соцмереж

(зокрема, фейсбука і могопростору [MySpace]), а військових в Афганістані навіть позбавили можливості користуватися скайпом [7].

Водночас слід зазначити, що у 2014 р. саме завдяки масовому розповсюдженню російськими військовими фото і відеороликів у соцмережах «ВКонтакте» і «Однокласники», світ отримав беззаперечні докази вторгнення російських військ в Україну. На підставі аналізу цих даних фахівці ідентифікували як військових РФ, так і техніку, у тому числі і в межах розслідування справи про збиття біля Донецька малайзійського літака Боїнг-777 рейсу МН17. В умовах сучасного повномасштабного вторгнення країни-агресора використання технологій OSINT продовжує приносити значну користь для нашої країни і цілого світу. Волонтери збирають докази військових злочинів, по гарячих слідах розшукують виконавців, оприлюднюють їхні дані і допомагають у зборі доказової бази.

Зокрема, волонтерська ініціатива «InformNapalm», що виникла як відповідь на російську агресію в Україні в березні 2014 р., об'єднала зусилля волонтерів із понад 10 країн світу. Читачам доступні розслідування більш ніж 20 мовами. Серед основних цілей ініціативи: ідентифікація російських військовослужбовців, які брали участь у гібридних війнах, розв'язаних Росією в інших країнах, у тому числі їхні військові звання та частини, до яких вони належать, збір доказів, що підтверджують участь російських державних та громадських діячів у плануванні диверсійних операцій та веденні воєн в інших країнах, викриття брехні російської пропаганди [8].

Волонтери «InformNapalm» оперативно реагують на всі найбільш резонансні злочини російських військ в Україні і оприлюднюють результати своїх досліджень, розкриваючи прізвища та особисті дані злочинців, винних у масових вбивствах мирного населення. Зокрема, вже протягом декількох годин були встановлені прізвище командира авіаційного полку, пункт базування і модель літака, який 27 червня 2022 р. завдав ракетного удару по торговельному центру «Амстор» у м. Кременчук Полтавської області [9].

Редакторка стрічки новин «СтопКор» О. Бурдейна повідомила, що 16 січня OSINT-аналітики встановили ім'я російського пілота, який випустив крилату протикорабельну ракету Х-22 по 9-поверхівці в Дніпрі. Вони оприлюднили модель і бортовий номер літака, пункт його базування, прізвище та особисті дані командира екіпажу, а також інших причетних до цього злочину осіб [10].

Встановлені дані дають змогу не тільки документально фіксувати злочини, але стають доказами і лягають в основу кримінальних справ для подальшого розслідування як в українських, так і міжнародних судових інстанціях. Досвід Другої світової війни показує, що важливою формою подієвої комунікації, якою має супроводжуватися завершення злочинної війни, має стати символізм і певні ритуали, що здійснюватимуться в процесі міжнародного трибуналу. Отже, розслідування волонтерських організацій та інтернет-видань «InformNapalm», «Molfar», «Belligcat» тощо не лише в режимі реального часу фіксують і розслідують злочини, але й створюють підґрунтя для організації ефективних майбутніх подій і різного роду

комунікацій, пов'язаних із процесами судового слідства і справедливого покарання злочинців.

У цьому контексті варто згадати ще одну важливу форму подієвої комунікації, можливості якої суттєво розширилися завдяки розвитку інтернет-ресурсів і соціальних мереж – це волонтерський рух. Особливого значення цей прояв активної громадянської позиції набув в умовах агресії Росії проти нашої країни. Зокрема, значно спростився механізм пошуку необхідної інформації, а відповідно і доступ до допомоги. Наприклад, Українська волонтерська служба спільно із SoftServe в перші дні повномасштабного вторгнення запустила «Паляницю.Інфо» – ресурс, на якому організації можуть запропонувати свої послуги безоплатної допомоги, а українці, які цього потребують, скористатися ними [11].

Вдалим логістичним інструментом стала розробка черкаськими ІТ-фахівцями сервісу «ВолонтерВантажБот», за допомогою якого члени волонтерських центрів можуть шукати водіїв для доставки гуманітарних вантажів як в Україні, так і закордоном. Усе в кілька кліків та безкоштовно [12].

Подієва комунікація в онлайн-просторі, що супроводжується сучасними інструментами інтернет-банкінгу, дає змогу з максимальною ефективністю координувати дії громадян і суттєво скоротити час від виникнення потреби або ідеї до її успішної реалізації. Так, минулого року українці за лічені дні зібрали кошти на чотири «народних байрактари», які завдяки турецькому виробнику дісталися ЗСУ абсолютно безкоштовно. А за 600 млн грн, що українці зібрали на купівлю цих «байрактарів», благодійний фонд С. Притули придбав супутник. Він надає доступ до бази даних супутникових знімків компанії «Eseue» більше ніж на рік, що дає змогу військовим планувати оперативні операції [13]. Аналогічні масштабні акції зі збору коштів успішно проходили в країнах-партнерах, а збір грошей волонтерськими організаціями України і світу на локальні потреби за допомогою соціальних мереж відбувається постійно.

Одним із ключових координаторів волонтерського руху в Україні став онлайн-портал «Волонтерська Платформа», запущений ще в березні 2021 р. Українською волонтерською службою, Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ) та ІТ-компанією «SoftServe» за підтримки Міністерства молоді та спорту для об'єднання волонтерів та організацій зі всієї України. Уже до липня 2022 р. «Волонтерська Платформа» об'єднала понад 400 тис. користувачів, понад 500 організацій і локальних волонтерських ініціатив та 1150 волонтерських можливостей. За увесь час ця громадська організація зібрала близько 50 тис. реєстрацій на волонтерські можливості [14].

Особливо важливу роль сучасні інформаційні технології й соціальні мережі відіграють у формуванні іміджу нашої країни у світі. Злочини російських військ у Маріуполі та героїчна оборона «Азовсталі» стали прикладом «трагедії у прямому етері». Саме так відбувається висвітлення подій війни, демонстрація сміливості та хоробрості українського народу в протистоянні агресору за підтримки всього світу. Інформаційні технології

стали рупором поширення іміджу нашої країни у світі. Завдяки активному використанню сучасних можливостей і новітніх форм подієвої комунікації Україна стала брендом та символом свободи XXI ст. [3, с. 322]. Оперативне інформування світової спільноти стало важливим фактором зміцнення обороноздатності країни. Висвітлення у ЗМІ та соціальних мережах злочинів російських військ, трансляції з місця подій, оприлюднення фото- і відеоматеріалів, розповіді очевидців і учасників подій, історії полонених і біженців разом складають емоційне тло організації різних форм подієвої комунікації, що відбуваються в різних країнах світу у форматі флешмобів, демонстрацій, різноманітних мистецьких заходів тощо.

Саме завдяки активному інформуванню світової спільноти громадські діячі і волонтерські організації успішно використовують такий інструмент, як фандрейзинг, що являє собою публічний процес збору коштів. Дослідники серед найуспішніших недержавних фандрейзерів називають Благодійний фонд «Razom», Ініціативу Міли Куніс і Ештона Катчера та Благодійний фонд «Повернись живим». Ці та інші фонди за час повномасштабного вторгнення зібрали мільярди доларів допомоги від донорів з усього світу. Уже в березні 2022 р. фонд «Повернись живим» став першою благодійною організацією України, яка отримала ліцензію на закупівлю товарів подвійного та військового призначення, у тому числі летального озброєння. Тож завдяки цьому організація має змогу укласти та реалізувати міжнародні угоди загальною вартістю в сотні мільйонів гривень. Зокрема, цей фонд допомоги армії першим в Україні придбав безпілотний авіаційний комплекс «Bayraktar TB2», загальною вартістю понад 16,5 млн дол. США [4, с. 316]. Отже, майже миттєве поширення потрібної інформації, швидка мобілізація значної кількості людей при мінімальних затратах матеріального ресурсу дають змогу сповна реалізувати всі позитивні можливості сучасних інструментів організації подієвої комунікації, що їх надає інформаційне суспільство.

Разом з тим підкреслимо, що мережеві технології в подієвій комунікації мають значний конструктивний потенціал, відкривають нові можливості та активно використовуються у світовій практиці і в мирний час. Зокрема, окремим інтерактивним видом правової комунікації і політичної взаємодії є інструмент електронних петицій – звернення громадян до влади через електронну пошту або спеціально створені для таких звернень портали. Сьогодні понад 70 держав використовують цей інструмент взаємодії суспільства і влади. Цей новітній механізм комунікації в Україні запрацював з липня 2015 р., коли Верховна Рада внесла зміни до Закону України «Про звернення громадян», і громадяни отримали можливість прямої комунікації з Президентом України, Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України, органами місцевого самоврядування [5, с. 43]. З того часу на сайтах усіх рівнів державної влади були зареєстровані сотні петицій, присвячених широкому спектру суспільно-політичних, культурних, соціально-економічних питань. Інструмент електронних петицій міцно зайняв своє місце в системі взаємодії держави і громадянського суспільства,

забезпечуючи ефективний зворотний зв'язок та можливість реально оцінювати ставлення суспільства до існуючих проблем, оцінювати адекватність реакції держави і її відповідальність перед громадянами.

На тлі поширення у світі різних форм електронного урядування доволі успішним є і українській досвід впровадження єдиного порталу державних послуг «Дія» (акронім від «Держава і я»), який уже значною мірою спростив деякі процедури взаємодії громадянина з державою і, незважаючи на повномасштабну війну Росії проти України, продовжує розвиватися.

За оцінками спостерігачів, унікальним рішенням є прирівнювання на законодавчому рівні цифрових документів громадян України до звичайних – «єДокумент» під час дії воєнного стану. Цей факт став особливо своєчасним і потрібним під час розв'язання війни РФ на території України з 24 лютого 2022 р.: війна застала українців знезацька, тож значна кількість громадян перетворилася на вимушених переселенців, біженців, залишилася без документів, втратила роботу, майно, власні домівки. В умовах війни «Дія» розширила спектр надання державних послуг громадянам України, крім найнеобхідніших також присутні такі опції та функціонал: отримання послуг для внутрішньо переміщених осіб, допомоги для ВПО; «єПідтримка» – можливість отримання допомоги від держави та міжнародних організацій; подання повідомлення про пошкодження або знищення нерухомості внаслідок військової агресії РФ; допомога армії в рамках ініціативи Президента України В. Зеленського United24; «єВорог» – повідомлення ЗСУ про ворожу техніку або окупантів; «єДекларація» – послуга для підприємців, документ, що на час воєнного стану замінює 374 види дозвільних документів; запуск віртуального центру «Дія.Бізнес» – це інноваційний формат гарячої лінії, у якому професійно консультують українських громадян щодо працевлаштування та підприємництва, а також допомагають із тимчасовою реєстрацією в країнах ЄС [3].

Отже, роль сучасних мережевих технологій невпинно зростає, розширюються сфери застосування, освоюються нові форми комунікації, на основі використання інтернету створюються нові онлайн-інструменти. Унаслідок цього відбуваються суттєві зміни в структурі інформаційного поля. Зокрема, за даними Київського міжнародного інституту соціології 59 % громадян України в умовах війни дізнаються новини із соціальних мереж. В основному користувачі віддають перевагу онлайн-каналам інформації. Дослідження показало, що серед соціальних мереж є трійка лідерів – це телеграм, ютуб та фейсбук. Соціальні мережі здебільшого відносять до рейтингу-2 своїх джерел інформації українців 18–29 років (87 %). У той же час громадяни віком від 60 років користуються соціальними мережами рідше (34 %). Вони дізнаються про події з «Єдиних новин» (61 %) [15]. Отже, наведені дані відображають чітку кореляцію віку користувачів з їхніми вподобаннями щодо джерел отримання інформації.

Зазначений факт не повинен залишитися без уваги, його треба найперше враховувати відповідним органам у процесі планування протидії деструктивним впливам, оскільки ворог вже неодноразово підтвердив

здатність використовувати соціальні мережі для дестабілізації суспільства за допомогою розробки і реалізації деструктивних подієвих комунікацій через соціальні мережі. Ініціатори «ігор», на кшталт сумнозвісного «Синього Китаю», використовують психологічну здатність підлітків піддаватися беззастережному впливу оточення, небезпечним ініціативам або вступати в деструктивні спільноти.

Найсвіжіший приклад спроби дестабілізації ситуації в Україні за допомогою мережевих інструментів організації подієвих комунікацій – це спроба розповсюдження за допомогою соціальних мереж субкультури ПВК «Редан». Так, 26 і 27 лютого 2023 р. правоохоронці запобігли масовим бійкам у кількох містах України. У Києві планувалася сутичка на Печерську. У Львові відбувалися провокації біля ТЦ «Форум». У Харкові, Івано-Франківську, Луцьку учасники руху також намагалися влаштувати бійки. Сутички відбуваються між двома субкультурами: ПВК «Редан» і так званими АнтиРедан. Організатори створюють телеграм-канали та закликають молодих людей брати участь у масових бійках. Планують усе чітко: розподіл на групи, точки зборів кожної, інформатори на місцях. Серед учасників руху багато неповнолітніх. Наприклад, серед затриманих 257 осіб у Харкові лише 30 повнолітніх [16].

Поліція Київщини зафіксувала 160 груп у телеграмі, що пов'язані з молодіжною субкультурою ПВК «Редан». У правоохоронному органі вважають, що ПВК «Редан» є частиною інформаційно-психологічної операції з боку Росії, і стверджують, що в Україні також виник протилежний рух «АнтиРедан» [17].

На думку дослідників, росіяни побачили шанс скористатися ситуацією й провести спецоперацію. Почалося штучне розкручування ними телеграм-каналів ПВК «Редан» в Україні. Росіяни зіграли на підлітковому бажанні справедливості, і їхній слід дуже добре помітний, наголошує експерт з фактчекінгу А. Романюк. «Мовляв “Редан” виступає проти мігрантів з Кавказу. Я така: “Боже, де в Дрогобичі, де був створений чат, або в Рівному, мігранти з Кавказу???” Це притаманно Росії, Москві. У харківському чаті було написано: збираємося о 14.00 по Києву. По Києву, по Москві – говорять в Росії» [18]. Завдяки своєчасним і ефективним діям правоохоронців вдалося попередити можливі негативні наслідки, а фахівці і суспільство вчергове переконалися в необхідності зберігати пильність у питаннях використання сучасних технологій, які з однаковою ефективністю можна використовувати як з конструктивною, так і деструктивною метою.

Висновки. Еволюція подієвих комунікацій під впливом розвитку телекомунікаційних технологій і масової цифровізації значною мірою знівельовала монополію державних, релігійних і національно-культурних установ на організацію і проведення масштабних заходів. Становлення інформаційного суспільства та масовий доступ до соціальних мереж зумовив формування нової якості подієвої комунікації, яка вирізняється інтерактивністю, швидкістю поширення інформації, необмеженим колом ініціаторів і організаторів подій, відеосупроводом події у режимі реального

часу тощо. Вагомим наслідком популярності й активності соціальних мереж є доступність широкого спектра інформації, яка раніше була недосяжною і навіть складала військову таємницю. Через це значно розширилися можливості розвідки по відкритих джерелах OSINT (англ. Open source intelligence). Численні волонтерські організації в Україні і світі оперативно фіксують факти військових злочинів, ідентифікують злочинців, створюють інформаційну базу для подальших подієвих комунікацій у формі судових розслідувань злочинів і притягнення винних до відповідальності. Організація подієвої комунікації в онлайн-просторі в поєднанні з інструментами інтернет-банкінгу і поширенням необхідної аудіовізуальної інформації в соціальних мережах дає змогу з максимальною ефективністю координувати проведення акцій у конкретних місцях, підтримувати волонтерський рух і роботу фандрейзингових платформ. Ефективними формами інтерактивної комунікації держави і громадян є інструмент електронних петицій та українській досвід впровадження єдиного порталу державних послуг «Дія», які уже значно спростили важливі процедури взаємодії громадянина з державою та розширили спектр надання державних послуг для громадян України в режимі онлайн. Водночас накопичений досвід свідчить, що соціальні мережі нерідко використовуються для дестабілізації суспільства за допомогою розробки і реалізації деструктивних подієвих комунікацій. Ініціатори різного роду «ігор» і субкультур використовують психологічні особливості певних категорій населення для проведення інформаційно-психологічних операцій і масових дій, спрямованих на піддрив суспільної єдності, створення атмосфери непевності та страху. З огляду на зазначене, актуальним є дослідження теоретичних підвалин створення ефективної моделі протидії деструктивним подієвим комунікаціям.

Список бібліографічних посилань

1. Скалацька О. Подієва комунікація: особливості використання соціальних мереж. *Вчені записки ТНУ ім. В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. Т. 32 (71). № 1. Ч. 3. 2021. С. 289–293. <https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.1-3/47>
2. Закіров М. Сучасні інформаційно-комунікаційні технології як фактор еволюції соціально-політичних відносин. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2017. Вип. 46. С. 11–30. <https://doi.org/10.15407/np.46.011>
3. Руднева А., Мальована Ю. Імідж України в умовах сучасних інформаційний процесів: цифрової трансформації та становлення електронного урядування. *Вісн. Львів. нац. у-ту. Серія: філос.-політолог. студії*. 2022. Випуск 41. С. 320–327. <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.42.42>
4. Чиркова Ю., Лиса Д. Роль фандрейзингу в умовах розширення джерел фінансування ініціатив вітчизняних суб'єктів господарювання: міжнародний досвід та особливості застосування у час війни. *Менеджмент*

та підприємництво в Україні: етапи становлення та проблеми розвитку. 2022. Вип. 4. № 2. С. 312–319. <https://doi.org/10.23939/smeu2022.02.312>

5. Закірова С. Інтерактивність новітніх форм правової комунікації влади і суспільства. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2018. Вип. 50. С. 35–46. <https://doi.org/10.15407/np.50.035>

6. Симонов Д. Как социальные сети помогают бороться с правящими режимами. *КонтрактуUA*. 25 вересня 2011. URL: <https://kontrakty.ua/article/38368>

7. Шульман О. Соціальні мережі як зброя. *АрміяInform*. 19 берез. 2020. URL: <https://armyinform.com.ua/2020/03/19/soczialni-merezhi-yak-zbroya/>

8. Міжнародній волонтерській спільноті InformNapalm 9 років! Долучайтеся та підтримуйте полум'я! *InformNapalm*. URL: <https://inform-napalm.org/ua/about-us>

9. Кількість жертв ракетного удару по ТРЦ у Кременчуці збільшилась до 25 осіб, – МВС. *Фокус*. 28 черв. 2022. URL: <https://focus.ua/ukraine/520499-kolichestvo-zhertv-raketnogo-udara-po-trc-v-kremenchuge-uvelichilos-do-25-chelovek-mvd-video>

10. Бурдейна О. Трагедія у Дніпрі: встановлено особу пілота, який випустив ракету по мирному будинку. *СТОПКОР*. 16 січ. 2023. URL: <https://www.stopcor.org/ukr/section-suspilstvo/news-tragediya-u-dnipri-vstanovleno-osobu-pilota-yakij-vipustiv-raketu-po-mirnomu-budinku-detali-16-01-2023.html>

11. 5 питань від людей, які шукають допомогу: поради від Української Волонтерської Служби. *Громадський простір*. 26 січ. 2023. URL: <https://www.prostir.ua/?news=5-pytan-vid-lyudej-yaki-shukayut-dopomohu-porady-vid-ukrajinskoji-volonterskoji-sluzhby>

12. Бровінська М. Черкаські айтишники створили суперкорисного бота для волонтерів: знайти водія для доставки вантажів тепер можна в кілька кліків. *Dev Україна*. 17 січ. 2023. URL: <https://dev.ua/news/cherkasy-1673907370>

13. Хмельницька В. «Ми будемо битися з вами навіть у космосі»: Притула розповів, куди пішли зібрані кошти на «народні байрактари». *ТСН*. 18 серп. 2022. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/mi-budemo-bitisya-z-vami-navit-u-kosmosi-pritula-rozpoviv-kudi-pishli-zibrani-koshti-na-narodni-bayraktari-2137438.html>

14. Волонтерська Платформа об'єднала 400 тисяч українців довкола допомоги Україні під час війни. *Unicef Україна*. 11 лип. 2022. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/volunteer-hub-helps-400000-ukrainians-make-difference>

15. Соцмережі в умовах війни випередили телебачення за популярністю – опитування. *Інтент*. 18 серп. 2022. URL: <https://intent.press/news/medialiteracy/2022/socmerezhi-zalishayutsya-golovnim-dzherelom-novin-dlya-ukrayinciv>

16. Коваль О. ПВК «Редан»: хто вони та чим загрожують українським підліткам? *Освіторія. Медіа*. 20 лют. 2023. URL: <https://osvitoria.media/opinions/pvk-redan-hto-vony-ta-chym-zagrozhuyut-ukrayinskym-pidlitkam>

17. Климковецький М. На Київщині поліція зафіксувала в соцмережах 160 каналів, пов'язаних із «ПВК Редан». *Громадське*. 6 берез. 2023. URL: <https://hromadske.ua/posts/na-kiyivshini-policiya-zafiksuvala-v-ocmerezhan-160-kanaliv-povyazanih-iz-pvk-redan>

18. Радіонова О. Чому російський рух ПВК «Редан» так легко підхопили українські діти і чи варто бити на сполох – експерти. *ТСН*. 6 берез. 2023. URL: <https://tsn.ua/exclusive/chomu-rosiyskiy-ruh-pvk-redan-tak-legko-pidhopili-ukrayinski-diti-i-chi-varto-bit-na-spoloh-eksperti-2279011.html>